

Maria Bolander

Funktionell svensk grammatik

Orden bara kommer.

Det händer tom att vi
först efteråt med för-
färan hör vad vi fak-
tiskt har sagt. Liber

Maria Bolander

Funktionell svensk grammatik

Liber

Förord

DENNA GRAMMATIK är främst avsedd att användas som kursbok på högskolans grundkurser i svenska, men förhoppningsvis är den också av intresse för lärare och andra som arbetar med språk eller för den som är intresserad av svenskan i största allmänhet. Boken är en utvidgning av mitt gymnasieläromedel *Språkbygge*.

Utgångspunkten är att mänskliga språk svarar mot mänskliga behov och att detta kan spåras också i våra grammatiska strukturer. Vi skapar det språk vi behöver. Inte bara ord utan också grammatisk form bär betydelse. Denna beskrivning av svenskan vill belysa hur den grammatiska formen bidrar till att bygga upp innehållet i ett budskap och ytterst avgör vad som förmedlas. Varje förändring av formen innebär nämligen också en förändring av betydelsen, om än aldrig så liten, och språklig variation är aldrig (eller bör aldrig vara) ett självändamål, även om skillnaderna mellan olika uttryck ibland kan vara svåra att definiera i ord. De bara känns.

Redan titeln *Funktionell svensk grammatik* markerar att bokens tyngdpunkt är just de grammatiska formernas betydelse och användning. Vilken betydelse har olika språkliga former och vad gör vi med dem? Grammatikstudier är mycket mer än att sortera ord i kategorier och lära sig termer. De kan också ge anledning till reflektioner och väcka insikter om språk i allmänhet. För att gagna detta syfte är den redovisade grammatiken ofta mer "praktik" och vaga hypoteser än en konsekvent genomförd teori.

Det främsta syftet är alltså att göra läsaren medveten om vilket levande, mångskiftande och kraftfullt redskap vi har i vårt språk, ett redskap som på grund av sin flexibilitet inte så lätt låter sig fångas och beskrivas i fasta klart avgränsade kategorier.

Som allmän bakgrund ingår här också vissa utblickar mot andra språk och inledningsvis en kort rapsodi över språkvetenskap och grammatikforskning, en översikt som endast är en komprimerad orientering om olika sätt att se

och studera språk för att vidga perspektiven. Den är således inte avsedd att inpräntas. Som jämförelse görs ibland också kopplingar till Svenska Akademiens grammatik, det nya standardverket för svensk grammatik.

Bokens beskrivning av svenskan vilar på den traditionella grammatikens grund, men här läggs också stor vikt vid frasernas stora betydelse i språkbygget och ordföljdens avgörande betydelse för informationsstrukturen och vilket budskap som faktiskt förmedlas. För att illustrera språkets hierarkiska struktur ingår också elementära frasstrukturegler och några trädprogram. Det som presenteras är av naturliga skäl långt ifrån en uttömmande beskrivning av svenskan.

Lika lite som språklig variation är ett självändamål är grammatisk terminologi ett självändamål, eftersom vi mycket lättare handskas med det vi har ord för. Termerna är handtagen till de begrepp som är nödvändiga för att få en uppfattning om hur språk fungerar. Dessutom är ord generellt delvis styrande för vad vi ser och tar in. Därför är de grammatiska termerna nödvändiga vid språkstudier, likaväl som termer behövs och används inom andra fackområden. Och detta gäller även om de grammatiska termerna och kategorierna ibland är långt ifrån entydiga och dessutom används något olika i olika beskrivningsmodeller. Men utan termer och begrepp går det inte att få någon reda i det mångfasetterade språkssystemet, och det går heller inte att utbyta tankar och idéer kring språk. Vi måste kunna peka ut det vi talar om, när vi gör jämförelser och generaliseringar.

Exemplen är ofta enkla och skolboksaktiga för att undvika risken att alla träden ska skymma skogen. Grammatiska strukturer är till sin natur abstrakta, och innan man blivit förtrogen med grammatisk analys kan komplicerade exempel med många eller abstrakta ord försvåra möjligheterna att se strukturen. Min erfarenhet är nämligen att begrepp och synsätt bör vara befästa så att man har något att arbeta utifrån och jämföra med, innan man möter den brokiga språkliga verkligheten. Axplock ur verkligheten finns dock i de övningsuppgifter som ingår i *Övningsbok till Funktionell svensk grammatik*.

Dispositionen med de numrerade rubriknivåerna kan i detta sammanhang tyckas överdrivet vetenskaplig, men detta rubriksystem visar tydligt över- och underordning, vilket jag tror kan vara till hjälp vid inhämtandet av stoffet. Satser som är markerade med *, s k

stjärnsatser, är ogrammatiska satser och satser som föregås av ett frågetecken är grammatiskt diskutabla.

Som introduktion ingår först ett allmänt kapitel om människan och språket och något om språkstudier. Sedan följer korta kapitel om ordsemantik, fonologi, och ordbildning före det längsta kapitlet om ordklasserna och deras användning och betydelse. I syntaxkapitlet är frasbegreppet utgångspunkten, och det sista kapitlet tangerar textlingvistik och behandlar ordföljden ur både satsgrammatiskt och textgrammatiskt perspektiv. I samband med ordföljden behandlas också de konstruktioner som har viktiga uppgifter i informationsstrukturen, t ex presenteringskonstruktionen, emfatisk utbrytning och passivsatser.

Sist finns ett register över använda termer med sidhänvisningar och korta förklaringar av begreppen. Till boken hör också en övningsbok med uppgifter som anknyter till bokens innehåll och synsätt. Exempelen utgörs här av såväl konstruerat som autentiskt språk.

Avslutningsvis ett stort tack till Åsa Kümmerling och Patrik Bolander med hustru Pernilla som med intresse och kritisk blick läst manuskriptet och kommit med många kloka synpunkter. Ett varmt tack också till redaktör Sara Santesson för värdefulla kommentarer.

Vadstena i mars 2001

Maria Bolander

Innehåll

1. Om språk och grammatik 9

- 1.1. Människan och språket 9
  - 1.1.1. Språket svarar mot våra behov 10
  - 1.1.2. Styrda av utomspråkliga konventioner och vår inre grammatik 13
  - 1.1.3. Olika språk strukturerar världen på olika sätt 16
- 1.2. Kraftfulla hierarkiska system 17
  - 1.2.1. Mindre delar bygger upp större enheter 17
  - 1.2.2. Ett system med nivåer 18
- 1.3. Allt förändras och kunskapsmassan växer 19
  - 1.3.1. Olika forskningsinriktningar 19
  - 1.3.2. Många grammatikmodeller 21
    - 1.3.2.1. Om syften och metoder 23
    - 1.3.2.2. Om grammatik och terminologi 25
    - 1.3.2.3. Svenska Akademiens grammatik (SAG) 26
- 1.4. Grammatik och modersmålsstudier 27

2. Ord och betydelse – ordsemantik 30

- 2.1. Vad är ett ord? 30
  - 2.1.1. Lagrade symboler 31
    - 2.1.1.1. Olika många referenter – olika extension och intension 32
    - 2.1.1.2. Samma referent – olika ord 33
  - 2.1.2. Homonymi eller polysemi: ett ord – flera betydelser 34
  - 2.1.3. Lexikaliserade fraser: en betydelse – flera ord 34

2.2. Ordbetydelse av olika slag 35

- 2.2.1. Denotation och konnotation: kärnbetydelse och bibetydelser 35
- 2.2.2. Plus- och minusord 37
- 2.2.3. Kontextuell betydelse: sammanhanget avgör 38
- 2.3. Relationer mellan ord 39
  - 2.3.1. Hyperonymi och hyponymi – över- och underordnade begrepp 39
  - 2.3.2. Varandras motsats 40
  - 2.3.3. Synonymer – nästan samma 40
- 2.4. Beskrivning av ords betydelse 41
  - 2.4.1. Ordförklaringar och definitioner 41
  - 2.4.2. Komponentanalys 42
  - 2.4.3. Semantiska fält 43
  - 2.4.4. Semantiska nätverk 44
  - 2.4.5. Prototyp teorin 45

3. Fonetiskt och fonologiskt perspektiv 46

- 3.1. Tal – produktion och perception 46
  - 3.1.1. Att tala – ett komplicerat samspel mellan många organ 47
  - 3.1.2. Att lyssna – vi fyller i det som fattas 48
- 3.2. Ljud och skrift i olika språk 48
  - 3.2.1. Ljud och bokstäver 49
  - 3.2.2. Fonetisk skrift 50
- 3.3. Svensk fonologi 51
  - 3.3.1. Fonem – de minsta delarna 51
    - 3.3.1.1. Svenskans vokaler 52
    - 3.3.1.2. Svenskans konsonanter 56

- 5.5.1.2. Konjunktioner – samordnar
av samma slag 132
- 5.5.1.3. Subjunktioner – bisats-
inledare 133
- 5.5.2. Interjektioner 134

6. *Fraser, satsled och satser – syntax* 135

- 6.1. Fraser av olika slag 135
  - 6.1.1. Igenkänningsstecken 138
  - 6.1.2. Verbfrasen – en fras för sig 139
- 6.2. Satsleden 141
  - ✓ 6.2.1. Satsens kärna – subjekt och
predikat 143
  - ✓ 6.2.2. Objekt 144
  - 6.2.3. Agent 146
  - ✓ 6.2.4. Adverbial 147
  - 6.2.5. Beskrivningar av substantiv och
nominalfraser 148
    - 6.2.5.1. Attribut 148
    - 6.2.5.2. Predikativ 149
  - 6.2.6. Hierarki – fraser, satser och
träd 151
- 6.3. Satser och meningar 153
  - 6.3.1. Huvudsats och bisats 154
    - 6.3.1.1. Olika form 154
    - 6.3.1.2. Bisatser som satsled 155
    - 6.3.1.3. Olika grader av
underordning 156
    - 6.3.1.4. Några avvikelser 157

7. *Ordföljd och informations- struktur* 159

- 7.1. Ordningen är viktig 159
- 7.2. Satsgrammatisk ordföljd – ganska
fasta positioner 160
  - 7.2.1. Huvudsatser 160
  - 7.2.2. Bisatser 162
- 7.3. Textgrammatisk ordföljd
– ändå vissa val 163
- 7.4. Ordföljd och textbyggnad 166
  - 7.4.1. Från det ena till det andra 166
  - 7.4.2. Upprepad tema 166
- 7.5. Inte bara ordföljden 168
  - 7.5.1. Speciella konstruktioner 169
    - 7.5.1.1. Vi presenterar – presen-
teringskonstruktioner 169
    - 7.5.1.2. Vi tematiserar – passiv-
satser, satsflätor och dubbelt
satsled 170
    - 7.5.1.3. Vi fokuserar – emfatiska
omskrivningar 171
  - 7.5.2. Huvudsatser viktiga 172
  - 7.5.3. Attribut eller predikativ? 173
  - 7.5.4. Utbyggda fraser 175
- 7.6. Formen ger innehållet 176

Referenser och litteratur 177

Register med ordförklaringar 179

- 3.3.2. Uttalslättnader 58
- 3.3.3. Fonologiska regler 60
- 3.3.4. Prosodi 60
- 3.3.5. Regionala varianter 64

4. Ordbildning 65

- 4.1. Morfem – små betydelsebärare 65
  - 4.1.1. Allomorfer 68
  - 4.1.2. Olika sätt att bilda ord 68
- 4.2. Sammansättningar – många och ofta långa 69
  - 4.2.1. Ett sätt av bli av med betydelsestomma formord 69
  - 4.2.2. Tvåledat 70
  - 4.2.3. Fogen mellan för- och efterled 72
  - 4.2.4. Partikelsammansatta verb 73
  - 4.2.5. Några blandformer 74
  - 4.2.6. Varför så många särskrivningar? 75
- 4.3. Avledningar 76
  - 4.3.1. Suffix 77
    - 4.3.1.1. Substantivbildande suffix 78
    - 4.3.1.2. Verbbildande suffix 79
    - 4.3.1.3. Adjektivbildande suffix 80
    - 4.3.1.4. Adverbbildande suffix 81
  - 4.3.2. Prefix 81
- 4.4. Träddiagram visar strukturen 83
- 4.5. Förkortningar – kort är bekvämt 84

5. Ord och ordklasser – morfologi 86

- 5.1. Många olika former 86
- 5.2. Svenskans ordklasser 87
  - 5.2.1. Tre viktiga kännetecken 87
  - 5.2.2. Innehållsord och formord 90
  - 5.2.3. En översikt 91
- 5.3. Nominala ordklasser 93
  - 5.3.1. Substantiv 94
    - 5.3.1.1. Genus – *n*-ord eller *t*-ord 96
    - 5.3.1.2. Numerus – singularis eller pluralis 96

5.3.1.3. Kasus – grundform eller genitiv 97

5.3.1.4. Species – ett komplext samspel mellan form och betydelse 98

5.3.2. Adjektiv 103

5.3.2.1. Kongruens – visar samhörighet 103

5.3.2.2. Komparation – att vara mer eller mest 104

5.3.2.3. Substantiveringar – adjektiv blir substantiv 105

5.3.3. Räkneord 106

5.3.4. Pronomen 106

5.3.4.1. Ersättningsord med syftning 107

5.3.4.2. Definita pronomen 109

5.3.4.3. Indefinita pronomen 112

5.3.4.4. Många skilda slag och dessutom olika i tal och skrift 113

5.3.4.5. Pronominella adverb 114

5.3.5. Prepositioner 115

5.4. Verbala ordklasser 116

5.4.1. Verb 117

5.4.1.1. Finita och infinita verbformer 117

5.4.1.2. Temaformer och böjningsmönster 119

5.4.1.3. Tempusformerna och deras betydelse 119

5.4.1.4. Flera verb i följd 124

5.4.1.5. Utbyggda verb 125

5.4.1.6. Transitiva och intransitiva verb 127

5.4.2. Adverb 129

5.4.2.1. Satsadverb 130

5.5. Övriga ordklasser 131

5.5.1. Konjunktioner och subjunktioner 131

1. Om språk och grammatik

*Det är den
förträffliga läsaren
som skapar den
förträffliga texten.
(R.W. Emerson)*

DETTA INLEDANDE KAPITEL ses språk först i ett vidare perspektiv än det rent grammatiska. Här aktualiseras kort vilken betydelse språket har i våra liv, hur våra mänskliga behov reflekteras i språket, hur olika språk kategoriserar världen på olika sätt, och vad som kan påverka vilken språklig form vi väljer vid ett visst tillfälle. Som viktiga styrmedel för våra språkval framhålls dels språksituationen, dels vår språkkänsla som är uppbyggd av inre/mentala oftast omedvetna grammatiska regler.

Språk beskrivs som hierarkiska system, där små delar byggs samman till större helheter och bygger upp olika nivåer i språket. För att ge en bakgrund inför grammatikstudierna presenteras kort också olika inriktningar inom språkforskningen och några olika grammatikmodeller. Eftersom olika inriktningar med olika perspektiv kan leda till något olika beskrivningar av språk, kan en allmän orientering om språkvetenskapen underlätta läsningen av texter om språk.

Också olika syften och metoder inom grammatikforskningen kommenteras. Här diskuteras även terminologin och varför man inte kan vänta sig full samstämmighet i olika grammatiska framställningar. I detta sammanhang berörs också kort den nyutkomna Svenska Akademiens grammatik (SAG).

Kapitlet avslutas med ett avsnitt om vilken roll grammatisk medvetenhet kan spela i samband med modersmålsstudier och användningen av svenskan.

1.1. Människan och språket

Språket är utan tvekan mycket centralt i våra liv. Trots detta använder vi det oftast oreflekterat helt utan att tänka på hur eller vad vi faktiskt gör med det. Att det är ett viktigt kommunikationsmedel är väl uppenbart för de flesta. Men sällan tänker vi på allt annat vi gör genom språket: hur vi avslöjar/försöker visa vilka vi är, hur vi ska-

par eller förhindrar kontakter, hur vi påverkar andra och får dem att göra som vi vill, hur vi reder ut och uttrycker våra känslor eller sorterar tankar och löser problem. Inte heller noterar vi hur mycket lättare det är att upptäcka och beskriva det vi har ord för eller hur vår upplevelse av omvärlden mestadels påverkas av vårt språk. Vårt invanda sätt att handskas med världen är alltså nära sammanvävt med språkets kategorier, dess system och mönster.

1.1.1. Språket svarar mot våra behov

*Jag begär ingenting,
men jag vill ha allt.
(I. Bergman)*

Ovan konstateras att vi använder språk bl a för att informera och fråga, tänka, organisera och minnas, förhandla och uppmana, uttrycka känslor och tankar, etablera och hålla kontakt. För att svara mot sådana mänskliga behov innehåller språk bl a ord som

- pekar ut och beskriver företeelser och personer, t ex *bok, tidning, dator, trötthet, glädje, tanke, fråga, svar, vän, bekant* och *släkting*
- berättar om aktiviteter, handlingar, tillstånd och skeenden, t ex *läsa, skriva, tala, fråga* och *hända*
- anger egenskaper eller tillstånd, t ex *tunn – tjock, lätt – svår, slarvig – ordentlig, tystlåten – högljudd, nyfiken – ointresserad, glad – sur* och *trött – vaken*
- talar om tid, plats och sätt, t ex *nu, ofta, hem, hemma, fort, till – från, på – under – över*
- anger sanningshalt, sannolikhet och attityder, t ex *inte, säkert, troligen, gärna, faktiskt, ju* och *väl*
- anger orsak, villkor och följd, t ex *därför, om* och *så*
- kopplar samman och lägger till, t ex *och* och *eller*
- förmedlar känslor, t ex *aj, oj, usch* och *djävlar*.

Grupperingen av orden ovan utgår från uttrycksbehov, men redan vid en flyktig genomläsning genomsådar nog läsaren att den också motsvarar den traditionella indelningen i ordklasserna substantiv, verb, adjektiv, adverb, konjunktioner och interjektioner. Detta visar att de olika ordklasserna svarar mot olika behov och uträttar olika arbete i språket. Då vi talar eller skriver kombinerar vi ord ur olika ordklasser på olika sätt och får därigenom skilda typer av påståen-

Han talar med bönder
på bönders sätt
men med lärde män
på latin.
(E.A. Karlfeldt)

den, frågor, befallningar eller utrop: *Den svarta hunden skäller. Är han rädd? Var tyst! Fy!*

Att språket svarar mot våra behov visar sig också tydligt genom att varje verksamhetsområde har sina speciella ord. Jämför t ex orden på de fyra raderna nedan. Det torde inte råda någon tvekan om vilket verksamhetsområde respektive rad representerar.

- *svedjebruk, hacka, träda, gröda, plog, harv, tröska, gödsel, övergödning, monokultur, genteknik*
- *aktör, mäklare, o-listan, kommissionshandel, trading, allokering, settlement, repa, VPC, NAV*
- *mus, modem, hemsida, printer, på nätet, www, LAN, CD-rom, fiber, wap, dotcom, cut & paste*
- *konservatorium, komposition, tonsättare, tonkonst, tonalitet, harmonik, klangbotten, sonat, fuga*

Språk svarar alltså mot mänskliga behov och uppstår i verkligheter av olika slag, varför språk aldrig bör bedömas som en isolerad företeelse. Inte heller de så ofta kritiserade ungdomsspråken som växer fram i en miljö som är mycket olika den etablerade vuxenvärldens. Vi människor skapar eller förvärvar det språk vi behöver.

Subtila betydelsenyanser

De olika ordklasserna fyller alltså olika uppgifter i språket, och de ger oss också möjligheter att uttrycka mycket subtila betydelsenyanser. Studera följande meningar:

- (1) Ängen var *grön*. (adjektiv)
- (2) Ängen *grönskade*. (verb)
- (3) Ängens *grönska* var mycket intensiv. (substantiv)
- (4) Ängen lyste *grönt*. (adverb)
- (5) Ängen var *grönskande*. (presens particip av verb)

Meningarna (1)–(5) får något olika betydelse beroende på hur ”den gröna ängen” är presenterad. De beskriver något olika situationer och väcker olika associationer. Adjektivet *grön* i mening (1) och participet *grönskande* i (5) beskriver båda egenskaper hos ängen. Genom *grön* får den färg och *grönskande* gör den både grön och frodigt levande. Verbet *grönskade* i (2) skildrar aktivitet och substantivet *grön-*

ska i (3) gör det gröna till något redan konstaterat som kan beskrivas ytterligare. Adverbet *grönt* i (4) beskriver hur ängen framstod, t ex i ett visst ljus. Kanske var den inte ens grön?

Genom de olika ordklasserna och de små betydelsenyanser de medför preciseras bilden av ängen och olika perspektiv lyfts fram. Skillnader i betydelsenyanser kan dock vara svåra att klä i ord (se vidare kap 2), och olika individer kan dessutom ha något olika uppfattning. Därför är det alltid intressant att diskutera olika språks form och betydelse, vilket ofta leder till insikten att det som tycks så självklart för en individ alls inte är det för en annan. Kanske är inte heller läsaren överens med författarens tolkning på alla punkter här, men klart torde vara att meningarna inte har exakt samma betydelse.

Ett citat ur Olof Lagercrantz' bok *Om konsten att läsa och skriva* får avsluta avsnittet:

Jag övergick till att skriva prosa. Det blev mitt yrke. Att börja med var jag föga medveten om språkets natur och lagar och grubblade inte över framställningens regelsystem. Att skriva var, trodde jag, en naturprocess. Skribenten producerade ord som trädet löv ... Naturligtvis lärde jag – om också långsamt och på egen hand – en viss teknik. Jag samlade in kunskap och skrev sedan i ett svep en artikel eller ett avsnitt. Vad jag lärt flöt in i texten och nya infall anmälde sig medan jag skrev. Om jag på förhand ansåg mig veta precis vad jag skulle skriva, misslyckades jag... I samma stund oron vek och belåtenhet med vad jag skrev smög sig in, brukade det gå illa. Då hade problemets komplikation undgått mig och högmodet förblindat mig. Eller berodde misslyckandet på att känslan av tillfredsställelse luckrade upp koncentrationen och hämmade processen? Jag insåg tidigt att det fanns ett samband mellan min förmåga att skriva och min kunskap om det behandlade ämnet. Ju mer kunskap desto bättre språk. Det är en utbredd fördom att det finns "vackert språk" som är oberoende av vad som meddelas. Får jag komplimanger för mitt språk misstänker jag strax att det är något fel på min framställning.

(Olof Lagercrantz, 1985:48f.)

1.1.2. Styrda av utomspråkliga konventioner och vår inre grammatik

*Varav hjärtat är fullt,
därav talar munnen.
(Matteus 12:34)*

Språk innebär alltså stora möjligheter. I många avseenden. De många orden, formerna och kombinationsmöjligheterna ger språk-användaren stor valfrihet. Trots de många valmöjligheterna sker språkbrukarens val mellan ord och ordformer snabbt, och oftast helt oreflekterat. Särskilt anmärkningsvärd är snabbheten när vi talar. Orden bara kommer. Det händer t o m inte alltför sällan att vi först efteråt med förfäran hör vad vi faktiskt har sagt.

Men valfriheten är inte obegränsad. Både olika faktorer i situa-tionen och språkets regler styr. Hur vi väljer i ett givet ögonblick beror bl a på:

- situationen
- syftet med vårt yttrande
- våra kunskaper och vårt ordförråd i ämnet
- vårt eget perspektiv på ämnet
- vår uppfattning om mottagarens kunskaper i ämnet
- våra attityder till innehållet
- våra attityder till mottagaren
- vår sinnesstämning
- om vi talar eller skriver.

Våra val mellan olika ord och konstruktioner påverkas alltså av många **utomspråkliga** faktorer. Men vi styrs också av mängder av **inomspråkliga** regler. De inomspråkliga reglerna, t ex ordföljds-reglerna (se vidare kap 7), är specifika för varje språk och kallas ofta för modersmålstalarnas **inre grammatik**. De fungerar oftast helt omedvetet, men de avgör hur vi kombinerar delarna i ett visst språk. Ofta talar man därför om språkkänsla i stället för språkkunnande.

Ett enkelt exempel på våra omedvetna språkkunskaper och språks ständiga koppling till den omgivande verkligheten kan vara en läsning av följande text:

- (6) Patrik _ trött _ ville åka _ . _ hade stigit _ tidigt _ arbetat hårt _
dagen. Nu längtade _ _ en avkopplande stund _ en _ gott te
framför _

Att fylla i luckorna här bereder oss inga större svårigheter. Såväl vår kunskap om världen som vår språkkänsla säger oss vad som fattas.

Den omedvetna kunskap vi har om vårt modersmål får oss här att fylla i de grammatiska funktionsorden *var, och, han, upp, han, efter* samt *med*, och vår kunskap om världen torde här komplettera den ofullständiga texten med orden *hem, hela, kopp* och *teven*.

Att följa invanda mönster är ekonomiskt för oss. Vi kan då utan att tänka utnyttja automatiserade processer, så att vår energi kan friställas till annat. Men också invanda mönster kan givetvis brytas, och detta kan utnyttjas för att väcka uppmärksamhet, t ex av reklamakare och författare som vill skapa oväntad eller tankeväckande spänning. Men avvikelser från mönstren kan emellertid också väcka irritation. Reaktionen kan vara mycket olika inför t ex *Man är glada; Äpplen är gott* eller *Han är större än mig*. Det som inte stämmer med de invanda mönstren (reglerna) bedöms av många som fel eller dåligt språk.

Språklig (o-)medvetenhet

Att vi faktiskt har en inre grammatik med omedvetna regler märker man genom att jämföra exempelvis följande meningar: (Meningar betecknade med * är ogrammatiska.)

(7a) Studenten <i>som</i> var nyinflyttad hade lite svårt att hitta.	(7b) *Studenten var nyinflyttad hade lite svårt att hitta.
(8a) Studenten <i>som</i> Anna hade träffat kom från Skövde.	(8b) Studenten Anna hade träffat kom från Skövde.
(9a) Fredrik visste inte <i>vem som</i> hade varit där.	(9b) *Fredrik visste inte <i>vem</i> hade varit där.
(10a) Fredrik visste inte <i>vem</i> Lisa hade träffat.	(10b) *Fredrik visste inte <i>vem som</i> Lisa hade träffat.

Exemplen innehåller alla ett utsatt eller underförstått *som*, och regeln för *som* säger att *som* kan utelämnas då det har funktionen objekt men måste finnas med då det har funktionen subjekt. Eftersom ingen infödd svensk någonsin tvekar beträffande utsättande och utelämnande av *som*, vet vi således hela tiden omedvetet vad som är subjekt respektive objekt i en sats, något som dock kan vålla en hel del huvudbry vid medveten s k satslösning.

Ett annat exempel på vår omedvetna språkkunskap är uttalet av konjunktionen *att* och infinitivmärket *att*. Infinitivmärket uttalas nämligen mycket ofta som ett *å*, vilket däremot aldrig händer med

Det vi kan bäst är sådant
som vi inte blivit lärda.
(Markis de Vauvenargues)

konjunktionen *att*. Prova att läsa följande meningar högt med ett åttal av *att*: *Det är roligt att läsa* respektive *Det är roligt att han kommer*. Omedvetet vet varje infödd svensk när *att* är infinitivmärke som i *att läsa*, och när det är en underordnande konjunktion som i *att han kommer*.

Att vi alltid omedvetet vet vad som är huvudsats respektive bisats framgår av följande exempel:

- (11a) Då *gick David*.   (11b) Då *David gick* hem var festen slut.
(12a) Då *gick inte David*.   (12b) Då *David inte gick* hem, stannade också Åsa.

Skillnaden i ordföljd mellan a- och b-meningarna visar vad som är huvudsats respektive bisats (se vidare kap 6), och eftersom vi inte tvekar inför vilken ordföljd vi ska använda måste det innebära att vi vet det omedvetet. Omedvetenheten gör det dock ofta svårt för oss att förklara *varför* något känns rätt eller fel. Det bara känns. Jämför den inte alltför ovanliga kommentaren: "Min språkkänsla säger mig att det heter X, men jag kan inte förklara varför."

Som ett första litet test på läsarens språkliga medvetenhet uppmanas läsaren att efter genomläsning av följande text svara på de efterföljande frågorna. Förklaringar kan man läsa sig till i kapitel 5, som tar upp hur vi använder våra ordformer.

Mina studier av skratt i olika samtalssituationer visar att skratt ibland har en starkt inbjudande karaktär, ibland inte. Det finns nämligen intressanta variationer i hur stor andel av skratten som är gemensamma. Mitt första intryck var att det i alla de anställningsintervjuer som jag undersökte skrattades tämligen likartat, dvs lika mycket. Detta stämde också när jag gjorde grovberäkningar. Mer detaljerade analyser visade däremot att ensamskratt var vanligast i de intervjuer som inte ledde till anställning. I de intervjuer som så småningom skulle ligga till grund för erbjudande om anställning förekom alltså fler gemensamma skratt. Tecken på närhet och kontakt visade sig med andra ord redan innan beslutet om vilka som skulle anställas hade fattats.

(Viveka Adelswärd, 1991.)

Förklara **den använda formen** för de kursiverade orden. Varför används t ex *mina* och inte *mitt* eller *min*? Varför står det *har* och inte *hade* eller *skratt* och inte *skrattet* eller *skratten* o s v? En del av orden är nog lätta att förklara, men kanske blir det problem med vissa. Att

förklara varför något känns rätt eller fel i språket är inte alltid så lätt, och mänskliga språk är minsann heller inte helt systematiska och logiska. Reglerna har undantag.

1.1.3. Olika språk strukturerar världen på olika sätt

*Jag står och ser på världen
genom gallret;
Jag kan, jag vill ej slita mig
från gallret.
(G. Fröding)*

Man kan alltså säga att människan åtminstone delvis är fånge i sitt språk. Vi skapar och använder de ord och uttryck vi tycker att vi behöver, och när vi väl har dem är de delvis styrande i våra liv. Men verkligheten kan kategoriseras på olika sätt. Detta framträder klart om man jämför olika språk. Såväl ordförråd som grammatik uppvisar stora skillnader. Varför tycker vi oss t ex behöva de tre verben *tycka* – *tänka* – *tro*, när engelskan och många andra språk oftast klarar sig med ett?

Ett språk att fundera över i detta sammanhang är japanskan. I japanskan lägger man till olika partiklar efter räkneorden beroende på bl a formen på det som räknas. Är föremålet långt, smalt, stort, platt o s v? Räkneordet *tre* heter *san* på japanska men *sambon* i kombinationen *tre pennor* (långa och cylindriska), och *sanmai* tillsammans med vykort (platta): *empitsu sambon* och *hagaki sanmai*. Medför detta en ökad medvetenhet om föremåls fysiska form? Och hur drar man gränserna i det verkliga livet där en form ofta glider in i en annan?

Annat att lägga märke till i japanskan kan vara tillägg av hedersprefixet *o-* framför ett antal kulturellt viktiga inhemska substantiv, t ex *o-naka* 'mage', *o-rei* 'tack', *o-cha* 'te', *o-shiroi* 'puder', *o-sake* 'starkvin', men absolut inte t ex *o-banana*. Eller den japanska användningen av olika personliga pronomen för män och kvinnor, t ex *watashi* 'kvinnligt och artigt jag' och *boku* 'manligt jag' upp till 45-årsåldern' och olika verbformer av exempelvis verbet *wakaru* 'förstå' beroende på vem man talar med, t ex presens *wakaru* (familjärt) – *wakarimasu* (distanserat) 'förstår' och preteritum (dåtid) *wakatta* (familjärt) – *wakarimasita* (distanserat) 'förstod'. Grammatiska markörer används här alltså för att signalera mycket olika innehåll: form, kultur och status/avstånd. Finns något liknande i svenskan?

Studera också hur olika japanskan, kinesiskan, persiskan och hebreiskan i svensk översättning uttrycker den svenska satsen *Den gamle mannen såg Ivans hus*:

japanska: *gammal man Ivans hus såg.*

kinesiska: *gammal man såg Ivans hus.*

persiska: *man gammal hus Ivans såg.*

hebreiska: *såg mannen den gamle husets Ivans.*

(Exemplen hämtade från Lars-Gunnar Andersson,

Språktypologi och språksläktskap, 1987.)

Spelar dessa och andra skillnader mellan språk någon roll för hur talarna av olika språk uppfattar och hanterar världen? Hänger skillnader i grammatiska strukturer på något sätt samman med kulturella skillnader, eller har det som mycket annat i språket bara råkat bli så?

1.2. Kraftfulla hierarkiska system

Ofta hävdas att mänskliga språk jämfört med andra språk är synnerligen kraftfulla kommunikationsmedel. Vad är det då som gör dem så kraftfulla?

1.2.1. Mindre delar bygger upp större enheter

*Det är lustigt att det
med de relativt få ord
som finns i språket
går att säga
så mycket dumheter.
(R.S. Petersen)*

En viktig anledning till att mänskliga språk är så kraftfulla är att nya betydelser kan skapas genom att små delar kan kombineras på många olika sätt, t ex *röt – tör – ört, rödvin – vinröd* eller *Carl röker. – Röker Carl?* Detta gör den språkliga variationen oändlig. De olika ljuden kombineras på olika sätt och bygger upp olika ord, som i sin tur kan kombineras på olika sätt.

Dessutom skiftar ofta ords betydelse beroende på hur de används, och som i andra naturliga system blir gränserna sällan knivskarpa mellan de kategorier man väljer att dela in språket i. Mycket flyter i mänskliga språk, vilket bidrar till att göra dem flexibla och utvecklingsbara.

Den minsta fysiska enheten i språket är **ljuden**. Svenskan har ett 40-tal betydelseskiljande ljud som kan kombineras efter bestämda mönster (se vidare kap 3).

Som en annan kandidat till posten som språkets minsta enhet framhålls ibland den s k **talakten**, dvs ett språkligt uttryck (ett enstaka ord, en mening eller flera meningar) som yttras för att uppnå ett visst syfte, t ex det lilla barnets *Glass!* (= Jag vill ha glass) eller *Skulle du vilja räcka mig glassen!*

*Vi vet exakt
bara när vi vet lite;
med kunskaper ökar tvivlet.
(J.W. von Goethe)*

Det som dock oftast uppfattas som språkets grundläggande enhet är nog **ordet** (se vidare 2.1.). Redan dessa tre förslag till minsta enhet i språket visar emellertid tydligt hur viktigt det är att klart ange vilka kriterier, dvs avgörande kännetecken, man har som grund för sin indelning (se vidare 1.3.2.2).

Alla språk har också struktur eller en inre ordning, dvs en **grammatik**. De olika enheterna uppträder aldrig huller om buller. Det finns dels **en linjär ordning**, dvs ordningsföljden mellan delarna är betydelsebärande, dels **en hierarkisk**, dvs delarna är över- eller underordnade varandra (se vidare kap 6 och 7).

1.2.2. Ett system med nivåer

Genom att vara system som bygger på kombinationer av små delar, som ofta har flera funktioner eller betydelser, har mänskliga språk växt fram till komplexa system. Därför har det vid utforskande av språk blivit naturligt att utgå från olika nivåer i språket, t ex ljudnivån som bas för ordnivån och ordnivån som bas för meningsnivån. Även om nivåerna hänger nära samman och ofta påverkar varandra, brukar man urskilja följande:

den fonologiska	– ljuden och kombinationer av ljud
den morfologiska	– orden och deras böjning och uppbyggnad
den syntaktiska	– kombinationer av ord till fraser och satser
textnivån	– olika sätt att markera samband och sammanhang i hela texter
den semantiska	– språkets betydelsesida

Den morfologiska nivån tillsammans med den syntaktiska har länge varit de självklara delarna av grammatiken.

I den här boken finns utöver morfologi och syntax också kapitel om fonologi och ordsemantik samt ett kapitel om ordbildning, som ofta hänförs till morfologin. Den fjärde nivån, textnivån, berörs i framställningen på skilda ställen, eftersom samband och sammanhang ofta markeras med olika grammatiska medel, t ex substantivens bestämda och obestämda form och konjunktioner eller adverb. Den för textnivån så viktiga ordföljden beskrivs i ett eget kapitel (kap 7).

1.3. Allt förändras och kunskapsmassan växer

*Förmågan att idag
tänka annorlunda än igår
skiljer den vise från den envise.
(J. Steinbeck)*

Den vetenskapliga kunskapen om vårt språk har växt fram successivt. Bit har lagts till bit. Som inom all vetenskap är också språkforskarnas strävan att vara objektiva, systematiska och explicita (inget bör vara outtalat). Man samlar därför på olika sätt in data, testar hypoteser och bygger modeller och teorier.

Följande avsnitt utgör en mycket summarisk beskrivning av språkvetenskapen och dess utveckling och olika grenar. Kanske kan detta uppfattas som något perifert och väl teoretiskt i en funktionell grammatik, men sannolikt torde en viss orientering om vilka perspektiv som är eller har varit aktuella underlätta all läsning av litteratur kring språk och språkanvändning.

Därför rekommenderas en genomläsning också av dessa avsnitt, även om läsningen – inte minst på grund av att avsnitten är så kortfattade – kan bli en aning svårsmält.

1.3.1. Olika forskningsinriktningar

Språk kan studeras ur många olika perspektiv och på olika sätt. Perspektivet kan vara historiskt, **diakront**, eller samtida, **synkront**. Ett diakront perspektiv innebär att man väljer att studera hur språk utvecklas från en tid till en annan till skillnad från ett synkront som innebär att man väljer att studera språket vid en viss tidpunkt. Vidare kan språket studeras både som **system** och som **redskap**. Vid studier av språket som system ser man språket som olika strukturer uppbyggda av olika enheter som har form, betydelse och funktion (jfr 1.3.2.1. nedan), medan man vid studier av språket som redskap undersöker hur det används av olika individer eller grupper och i olika sammanhang.

I mycket grova drag kan utvecklingen inom forskningen sägas ha gått från studiet av språket som redskap inom filosofi och filologi till studier av isolerade ljud och ord och vidare till språket som system med fokus på fraser och satser. Först under senare hälften av 1900-talet har man mer ingående och systematiskt börjat studera hur språk används i olika sammanhang, t ex i tal och för textbyggnad.

Äldre språkforskning var således ofta kopplad till filosofi eller filologi. Under 1800-talet kom dock en våg av **språkhistorisk** forskning. Denna forskning sökte bl a genom studier av ljud och ljudförändringar i olika språk svar på frågor om språks ursprung och släkt-

skap. Den kallas därför **jämförande** (komparativ) **språkforskning**. Ur denna forskning växte senare i romantikens anda **dialektologin**, som studerade och kartlade de äldre dialekterna. Resultat av detta arbete finns nu samlat på de statliga dialektarkiven i Umeå, Uppsala, Göteborg och Lund, och idag studeras också regionala varianter av svenskan, bl a i ett stort pågående forskningsprojekt i Uppsala. Så småningom började man också studera språkets sociala variation i tal, dvs hur olika sociala grupper, kvinnor respektive män och ungdomar använder språket på olika sätt. Denna senare gren kallas naturligt **språksociologi** eller **sociolingvistik**.

Inom **stilistiken** studeras vad som kännetecknar olika typer av skrivna texter, t ex poesi eller prosa, beträffande exempelvis ordval, sats- och meningsbyggnad och bildspråk. En senare gren som också studerar texter är **textlingvistik**, där man bl a försöker fastställa hur grammatiska markörer skapar sammanhang inom större textavsnitt. På senare tid har forskningen också ägnat sig åt studier av språk i användning, den s k **pragmatiken**, och flödet i olika typer av samtal, s k **diskursanalys**.

Eftersom språkprocessande är en mental aktivitet har en del av språkforskningen under den senare delen av 1900-talet också kommit att knytas samman med psykologin, den s k **språkpsykologin** eller **psykolingvistik**. Det man försökt klarlägga är bl a om och hur en människas språk hänger samman med t ex hennes minne och uppmärksamhet, vad vi gör när vi läser och skriver och hur vi lär oss språk. Resultaten av sådan forskning kan givetvis få betydelse för bl a språkundervisning.

För språkundervisningen kan det också vara värdefullt att veta vad som skiljer olika språk, och den inriktning av språkvetenskapen som undersöker skillnader och likheter mellan världens språk kallas för **språktypologi**. Ett mål är här bl a att komma fram till vad som är universellt i språk, dvs vad som förekommer i alla världens språk. En sådan kartläggning kan, liksom **neurolingvistik**, också ge bidrag till förståelsen för hur den mänskliga hjärnan hanterar språk.

Att studera språk är alltså en bred verksamhet. Forskningsobjektet är oändligt och infallsvinklarna otaliga, men alla de olika grenarna lämnar sina bidrag till en helhetsbild. Lika lite som språket är ett färdigt system är språkbeskrivningen en fullbordad vetenskap. Människan förändrar världen och därför också sitt språk, och språk-

vetarna utvecklar kontinuerligt kunskapen om språket. Men mycket finns kvar att utforska och beskriva.

1.3.2. Många grammatikmodeller

*Felet med världen är
att de dumma är så tvärsäkra –
och de kloka så fulla av tvivel.
(B. Russell)*

Också inom den gren som utforskar det grammatiska systemet har det funnits och finns många angreppssätt, vilket har resulterat i olika skolor eller modeller med skilda mål och analysmetoder. För att ge bakgrunden till senare tids grammatiska beskrivningar följer här en översiktlig presentation av några skolor som satt sina spår i modern språkbeskrivning.

Den traditionella grammatiken, som ofta är den grammatik som ligger till grund för språkundervisning, är en varken fullständig eller systematisk beskrivning av språk. Under 1900-talet har det därför gjorts många olika försök till utförligare och mer stringenta beskrivningar.

En välkänd utforskare av svenskan och de övriga nordiska språken var Adolf Noreen som bl a skrev det stora verket *Vårt språk* i nio band (1903–1923), av vilka speciellt band V innehåller iakttagelser och tankar av intresse för en grammatik som denna. Under den förra delen av 1900-talet uppstod som reaktion mot den historiska språkforskningen olika **strukturellistiska** skolor som präglas av synen på språk som sammanhängande system av strukturer

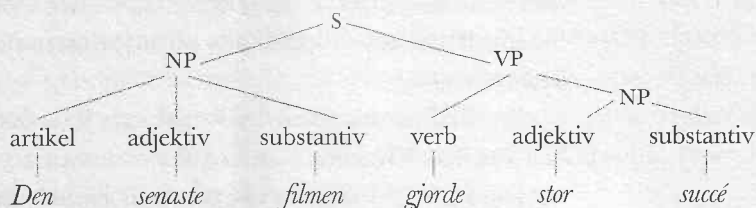
Upphovsman var fransmannen Ferdinand de Saussure, som bl a delade in språket i **la langue** och **la parole**, där *la langue* grovt kan sägas svara mot systemet och *la parole* mot användningen.

Välkända inom europeisk strukturalism är den sk Pragskolan med Roman Jakobson, som haft betydelse för bl a fonologins utveckling, och Jan Firbas och Vilém Mathesius. De två senare försökte bygga sin analys på satsledens tyngd i informationsstrukturen, ett sk funktionellt satsperspektiv.

Också i Danmark fanns under första hälften av 1900-talet framstående språkforskare, t ex Otto Jespersen, Louis Hjelmslev och Paul Diderichsen. Den senare utvecklade den sk **positionsgrammatiken**, som tar fasta på ledens linjära ordning i de nordiska språken. Satser och meningar placeras enligt denna modell in i olika scheman som är konstruerade efter dessa språks normalmönster för ordföljden, dvs ett huvudsatsschema och ett bisatsschema (se vidare kap 7).

Till den amerikanska strukturalismen räknas t ex Leonard

Bloomfield, vars bok *Language* (1933) blev grunden för utvecklandet av nya metoder bl a för att studera indianspråken. Ur amerikansk strukturalism härrör också olika typer av **frasstrukturgrammatik**, där språkets satser analyseras i fraser, dvs samhöriga ord, som har namn efter sitt huvudord, t ex NP (**N**ominal **P**hrase) eller med andra namn nominalfras eller substantivfras (se vidare kap 6). Dessa fraser används sedan för att skriva regler för hur satser byggs, t ex $S \rightarrow NP + VP$, dvs en sats består av en nominalfras och en verbfras. Också fraserna beskrivs på motsvarande sätt: $VP \rightarrow V + NP$, dvs en verbfras består av ett verb och en nominalfras. Ett vanligt sätt att åskådliggöra strukturerna här är genom användande av s k träd-diagram, t ex:

År 1957 och 1965 kom Noam Chomskys böcker *Syntactic Structures* respektive *Aspects of the Theory of Syntax*, vilka också delvis vilar på strukturalistisk grund. De blev upphov till något liknande en revolution inom språkvetenskapen och ledde till ett kraftigt ökat intresse för grammatikforskning. Chomsky utvecklar där en **generativ transformationsgrammatik** som i hög grad kom att påverka grammatikforskningen under några decennier. Numera finns den i åtskilliga tappningar, även om det inledande överväldigande intresset väl får sägas ha avklingat.

Det mest kännetecknande för Chomskys språk teori är synen på språk som en uppsättning regler som alstrar (genererar) språk. Komplexerade satser och meningar ses som förändringar av enkla bas-satser, s k **transformationer**. Viktiga begrepp är här också **competence**, dvs språkbrukarens inre grammatik, och **performance**, dvs språket i användning. Det yttersta målet för denna språkbeskrivning är att finna **universella principer** för världens språk.

En annan viktig hypotes som Chomsky förde fram var den om människans **medfödda språkförmåga**. Eftersom redan 3–4-åringar normalt klarar att tillämpa merparten av de abstrakta syntaktiska reglerna, antas barn vara förprogrammerade att lära sig

språk. Vilket språk barnet faktiskt lär sig är beroende av den omgivande språkmiljön. Hypotesen om den medfödda språkförmågan ledde också till mycken **barnspråks-** och **språkinlärningsforskning** inom såväl lingvistikens som psykologin.

Ett försök att hantera problemen med de grammatiska formernas underliggande betydelse är **kasusgrammatiken**, där man undersöker och kategoriserar vilka **roller** olika satsled representerar: Vem gör något? (agenten), Vad leder det till? (resultatet), När sker det? (tiden) osv. Andra grammatiska modeller är **dependensgrammatiken** och **valensgrammatiken** vilka tar sin utgångspunkt i bl a vilka komplement som kan förekomma vid framför allt olika verb.

Intresset för grammatikforskning varierar över tiden, men de modeller som nämns här är några av dem som under 1900-talet haft en viss genomslagskraft och på ett eller annat sätt avsatt spår i den framtida forskningen.

*Kunskap går framåt stegvis
och inte med stora språng.
(T.B. Macaulay)*

1.3.2.1. Om syften och metoder

Gemensamt för de olika forskningsinriktningarna är att man vill komma fram till en sammanhängande teori om ett eller flera språk. För att nå detta mål behövs en kartläggning av de språkliga enheternas betydelse, funktion och användningsområde. Med hjälp av dylik kunskap försöker man konstruera modeller som ska möjliggöra generaliseringar, så att man kan formulera regler för språk och språkanvändning.

Ett sätt kan här vara att **testa språket laborativt** för att komma åt de underliggande reglerna. För att pröva vad som är möjligt och omöjligt kan man flytta om, byta ut eller stryka olika led. Vilken är t ex skillnaden mellan följande satser? Är alla acceptabla? Om inte, varför? Ett tidstypiskt skolexempel:

- (13) Den målinriktade men stressade datakonsulten vill alltid fira semester på en stor och bekväm segelbåt.
- (14) Alltid vill den målinriktade men stressande datakonsulten fira semester på en stor och bekväm segelbåt.
- (15) Den målinriktade vill alltid men stressade datakonsulten fira semester på en stor och bekväm segelbåt.
- (16) På en stor och bekväm segelbåt vill den målinriktade men stressade datakonsulten alltid fira semester.

- (17) En stor och bekväm segelbåt vill den målinriktade men stressade datakonsulten alltid fira semester på.
- (18) Den målinriktade men stressade datakonsulten vill fira alltid semester på en stor och bekväm segelbåt.

Ett annat sätt att studera språk kan vara att **samla in autentiskt språkmaterial** av något speciellt slag och i denna insamlade textmängd, en s k **korpus**, söka likheter och skillnader i försök att beskriva och förklara systemet. Exempel på insamling av autentiskt språk är de datorinlagda texter med romaner och tidningsspråk som finns inom Språkbanken vid Göteborgs universitet. Dessa har bl a utgjort en del av underlaget vid utarbetandet av den nyutkomna Svenska Akademiens grammatik (se vidare nedan). Genom att materialet här är inkodat i datorer underlättas sökningen av de ord eller kategorier som forskarna vill studera.

Värt att påpeka i detta sammanhang är också att det språk som oftast ligger till grund för grammatikbeskrivningar är det skrivna språket. Grammatikbeskrivningar utgår oftast från någon sorts idealspråk med välstrukturerade satser och meningar. Redan detta är dock alltför komplicerat för att man ännu ska ha kommit fram till en fullständig beskrivning. Och vägen till målet är ännu längre för talspråket. Eftersom förutsättningarna för tal och skrift är så olika finns det stora skillnader också grammatiskt. Det talade språket är vid jämförelse med skriften betydligt mer ostrukturerat, fragmentariskt och tillfälligt, då sammanhanget ofta framgår av situationen. Det är dessutom flyktigt och svårfångat och har allmänt lägre status än skriften. Allt detta har gjort att talspråket som grammatiskt system är så gott som outforskat, även om intresset har vaknat på senare tid.

I någon form arbetar alla grammatikmodeller mer eller mindre explicit också med olika nivåer. Nivåerna kan vara dels den fonologiska, morfologiska osv, dels nivåerna **yta** och **djup**. Att skilja mellan yta och djup innebär att språk uppfattas och beskrivs som system med en synlig/hörbar del, t ex **ytstrukturen**, och en under- eller bakomliggande del, t ex **djupstrukturen**, som är en abstrakt representation av någon form av betydelse (jämför den semiotiska triangeln i avsnitt 2.1.1.).

*Tala som en bok.
(Molière)*

1.3.2.2. Om grammatik och terminologi

*Känner du inte namnen,
så försvinner också
din kännedom om sakerna.
(C. von Linné)*

Som framgår ovan kan ordet *grammatik* ha flera betydelser. För språkvetare innebär ordet oftast en **beskrivning** av ett språks struktur, dvs en sammanställning av språkbrukarnas regler och principer för hur ord och uttryck kan kombineras. Denna typ av grammatikbeskrivning kallas ofta **deskriptiv grammatik** och avser att vara värderingsfri. Men ordet *grammatik* används också om språkbrukarnas inneboende kunskap om systemet, dvs varje språkbrukares – oftast omedvetna – kunskap om språket, **den infödde talarens (inre) grammatik**.

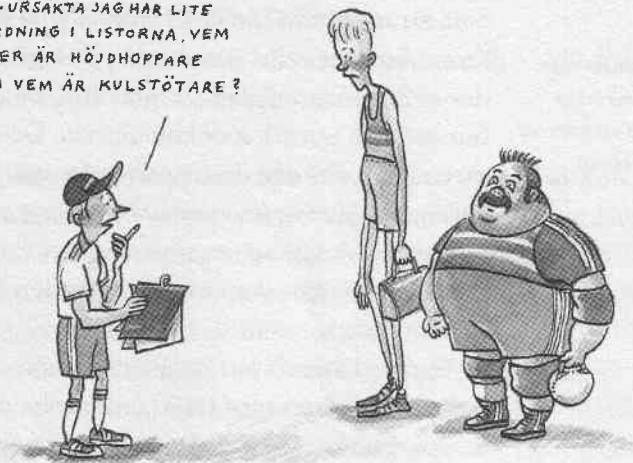
Ordet *grammatik* har dock tyvärr ofta en negativ klang och förknippas av många med tragglande skolundervisning eller någon typ av dogmatiskt regelsystem fastslaget av en överhet, som anger vad som är rätt eller fel, dvs en **normativ grammatik**. Och vem reagerar inte negativt för kritik mot det egna språket? Men vad som är "grammatiskt korrekt" i svenskan bestäms ytterst av de infödda talarna och deras språkliga intuition och inte av riksdag, regering eller någon högre makt.

Språket förändras kontinuerligt i takt med samhällsutvecklingen, och successivt ändras också reglerna i språkbrukarnas inre grammatik. När dessa nya regler har blivit etablerade hos tillräckligt många talare, förändras oftast också "normen" och så småningom också språkbeskrivningen. Den senare torde alltid vara det som ändras sist. Inte heller grammatikboks författare bestämmer alltså några normer för språket. Sannolikt är de tämligen medvetna språkbrukare, men framställningen i en grammatikbok är ingenting annat än en av flera möjliga tolkningar av ett komplext system gjord vid en viss tidpunkt.

*Det är lättare
att skriva tio band filosofi
än att tillämpa
en enda grundsats i praktiken.
(L. Tolstoj)*

När man delar in ett språk i olika kategorier – lika väl som vid indelning av andra levande organismer – är det som nämns ovan ibland svårt att dra några skarpa gränser mellan de kategorier man väljer för sin indelning. Detta innebär att olika grammatiker kan dra gränserna något olika och också välja sin terminologi. Är t ex *anpassad* ett verb eller ett adjektiv? En term, t ex *partiklar*, kan ges olika innehåll, och ett och samma språkliga fenomen kan betecknas med olika termer i olika språkbeskrivningar, t ex *predikatsfyllnad* / *predikativ*. Avgörande för resultatet är vilka kriterier man bestämt ska vara grundläggande. Ytterligare en orsak till skillnader mellan olika grammatikbeskrivningar kan vara hur mycket beskrivningen har förenklats.

-URSÄKTA JAG HAR LITE
ORDNING I LISTORNA, VEM
AV ER ÄR HÖJDHOPPARE
OCH VEM ÄR KULSTÖTARE?

I den fortsatta framställningen här används i huvudsak den traditionella grammatikens terminologi. Avgränsningarna mellan kategorierna görs med hjälp av kriterierna **form**, **betydelse** och **funktion**, och formen är det avgörande kriteriet i de fall då det är tillämpligt, dvs då orden kan böjas eller då betoning eller ordföljd anger skillnader. Övriga fall diskuteras, och den gjorda kategoriseringen motiveras i sitt sammanhang.

Givetvis har senare tids språkforskning också satt sina spår i denna "funktionella beskrivning", vilket bl a har lett till användning av textfrasbegreppet och begrepp som informationsstruktur, tema – rema samt användning av positionsscheman vid genomgången av svenskans ordföljd.

Som ett försök att underlätta läsningen finns i slutet av boken ett termregister med korta förklaringar.

1.3.2.3. Svenska Akademiens grammatik (SAG)

Den senaste och mest omfattande beskrivningen av svenskan är Svenska Akademiens grammatik i fyra band som gavs ut 1999. Enligt inledningen avser den inte att vara normativ och heller inte förklarande utan en värderingsfri beskrivning av svenskan under andra hälften av 1900-talet. Den avser att vara en handbok för både språkvetare och andra språkintresserade samt "ett referensverk för författare av läroböcker i svenska som andraspråk eller främmande språk och för lärare inom detta fält" (Band 1, s 19).

SAG omfattar i huvudsak morfologi och syntax och uppger sig vara skriven inom ramen för den traditionella skolgrammatiken. Dock utnyttjas också beskrivningsmodeller från frasstrukturgrammatiken och den typ av grammatik som utnyttjar satsscheman för att beskriva hur de hierarkiska leden ordnas linjärt (i SAG kallade topologiska grammatiker). Andra inspirationskällor uppges vara dependensgrammatiken och det där tillämpade huvudordsbegreppet och föreställningen om ords valens, dvs ledens "förmåga att till sig knyta andra led med en viss form i en viss betydelserektion" (Band 1, s 40). Från transformationsgrammatiken har hämtats begreppen "optionella /frivilliga/ flyttnings- och utelämningsförändringar", eftersom dessa omvandlingar "liknar operationer som språkbrukaren medvetet kan göra tex vid redigering av en skriven text" (Band 1, s 39f).

Även om ramen för beskrivningen uppges vara den traditionella skolgrammatiken kan även en ganska erfaren skolgrammatiker ibland ha svårt att hitta i dessa fyra band. Åtskilliga vanliga och inarbetade kategoriseringar har tolkats om och andra är svåra att hitta. Detta gäller inte minst kategorier som har etablerats inom undervisningen i svenska som andraspråk, tex substantivartiklarna och verbpartiklarna. I de fall då grammatikbeskrivningen i Funktionell svensk grammatik klart avviker från SAG ges då det bedöms väsentligt en kort motiverande kommentar. För en utförligare introduktion till denna omfattande grammatik se Inledning i det första bandet. Detta band innehåller också utförliga termförklaringar.

1.4. Grammatik och modersmålsstudier

*Ibland tänkte han sorgset
"Varför?"
och ibland tänkte han
"Därför"
och ibland tänkte han
"Således".
(Nalle Puh)*

Eftersom den grammatiska formen medverkar till att skapa betydelse, borde grammatiken ha en naturlig plats vid alla resonemang om språk, dvs också vid textanalys och textproduktion. Vilket budskap vi faktiskt förmedlar beror på hur vi väljer ord, hur vi böjer dem och hur vi sätter ihop dem till satser och meningar, dvs på språkets form. Valmöjligheterna är många, och våra val kan i vissa situationer underlättas om vi "ser" språket. Vilka möjligheter står till buds? På vilket sätt ger olika språkformer olika betydelse? Hur samverkar delarna för att ge önskad betydelse?

Målet för grammatik- och modersmålsstudier bör alltså vara att nå ett mer medvetet förhållande till det egna språket. Kanske något i

stil med den som betraktar en skogsdunge och där urskiljer bok, björk, asp, lönn och ek jämfört med upplevelsen av samma skogsdunge för den som inte känner igen de olika träden.

Genom att jämföra och vrida och vända på språket går det att göra den omedvetna kunskapen om språket mer synlig. Vilken är t ex den formella och innehållsliga skillnaden mellan *att skriva ett avtal*, *att SKRIVA på ett avtal* och *att skriva PÅ ett avtal*? Eller varför kan vi säga *ha hund* men kanske inte så gärna *ha lejon*? Och vilken är skillnaden mellan *aldringsbrott* och *ungdomsbrott*? Vilken är kopplingen mellan leden i de båda orden? Det finns mycket att fundera över också när det gäller ett språk som man kan så bra som sitt modersmål.

Att leta efter "sanningen" bakom det självklara modersmålet erbjuder också utmärkta tillfällen att i högskoleordningens anda kritiskt pröva, granska och leta efter samband. Allt hänger ihop. Med en undersökande inställning till språket och mer av *varför* och *hur* än rätt/fel kan man göra många upptäckter. Iakttä hur språk används genom att fråga t ex:

- Vilka är de olika delarna som bygger upp ett yttrande?
- Vilket jobb gör de olika delarna?
- Varför säger man så och inte så?
- Vilken blir skillnaden om någon av delarna byts ut, stryks eller flyttas?
- När används ett visst uttryck?
- Vad betyder orden och satserna – egentligen? Vad händer om de används i ett annat sammanhang?
- Varför är variationen så stor?
- Hur beskriver man språket bäst?
- Hur hanterar vi ett så komplext system?

*Det som skrevs utan möda
läses i regel utan nöje.
(S. Johnson)*

Eftersom språket oftast används tämligen oreflekterat torde grammatikstudier knappast leda till någon förändring i språkbrukarens vardagliga användning av språket. Däremot borde djupare kunskaper om språkets byggnad och användning i olika sammanhang ge språkbrukaren ett ännu bättre redskap i mer medveten kommunikation, t ex då man skriver eller tolkar en text. På samma sätt som en bilreparatör genom att känna till bilmotorns alla delar och hur de fungerar tillsammans kan få en motor att spinna som en katt. Eller

på samma sätt som en läkare genom sin kunskap om kroppens uppbyggnad och samspelet mellan delarna kan ställa diagnos och sätta in adekvat behandling. Och både bilreparatören och läkaren behöver och använder facktermer för att kunna utföra sina arbeten, även om många av läkarens termer och begrepp ofta inte kan definieras helt entydigt, eftersom de berör levande natur.

Men framför allt kan grammatikstudier ge oss glädjen och styrkan att närmare känna det system som är vårt viktigaste redskap. På samma sätt som det kan vara till hjälp att veta mer om den mänskliga kroppen eller det mänskliga psyket för att förstå sig själv och andra.

*Det är bara en sak
jag är säker på
och det är
att det finns mycket litet
som man kan vara säker på.
(W.S. Maugham)*

2. Ord och betydelse – ordsemantik

ORD KAN HA FLERA OLIKA BETYDELSE, och ord har ibland olika betydelse för olika människor. Ordens betydelse kan därför spaltas upp i bl a kärnbetydelse och olika typer av bibetydelser. Vidare kan också ordförrådet ses som ett system med relationer mellan delarna, dvs mellan orden, och även beträffande betydelsen kan ord ses som över- eller underordnade; de kan också vara varandras motsats och ibland ha nästan samma betydelse.

Detta kapitel ger en översiktlig beskrivning av hur man kan resonera kring ords betydelse och några semantiska grundbegrepp. Här presenteras också kort några viktiga modeller för att kartlägga ordförrådet och ords betydelse. Kapitlet inleds med en kort diskussion om ordet *ord*, ordens referens och vårt mentala lexikon.

2.1. Vad är ett ord?

Ett ord liknar biet;
det kan ha honung och gadd.
(Talmud)

Rubrikens fråga kan i förstone tyckas lite löjlig. Det vet väl alla vad ett ord är. Men som i många andra sammanhang är frågan inte så enkel om man börjar tänka efter. Hur många ord är t ex *tänke* – *tanken* – *tänkar* respektive *tänker* och *tänkte*. Eller hur ska man se kombinationer som *tänka efter*, *tänka till* och *tänka ut* vilka uppträder som enheter med en speciell betydelse?

Det vanligaste sättet att tänka beträffande vad som är ett ord torde vara att se det som i skrift uppträder med mellanrum emellan som ord, dvs att utgå från formen. Ett sådant synsätt medför att *tänke* – *tanken* – *tänkar* kommer att ses som tre ord, ibland kallade **ordformer** eller **graford**.

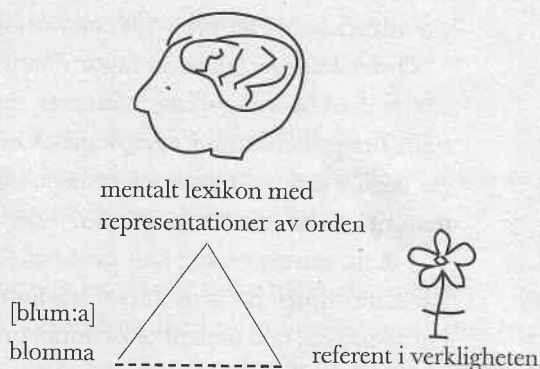
Ett annat synsätt kan vara att se dessa tre ordformer som ett och samma ord, dvs att utgå från betydelsen. Facktermer som används vid ett sådant synsätt är **lexikonenheter** (lexem) eller **lemma**. Om man utgår från betydelsen kommer också *tänka efter*, *tänka till* och *tänka ut* att behandlas som enheter (se vidare nedan 2.1.3).

Således kan redan ordet *ord*, som är en grundläggande term när man talar om språk, tolkas på flera sätt, och som i många andra fall är det avgörande om man baserar analysen på form eller betydelse.

2.1.1. Lagrade symboler

Ord är symboler som på något sätt är inlagrade i våra hjärnor. Både ordens form (såväl den skrivna som den som används när vi talar) och deras betydelse finns på något sätt i våra huvuden. Exakt hur de är lagrade vet man inte, men olika typer av experiment visar att de är lagrade på mer än ett ställe och på olika sätt. Därför talas ofta om vårt **mentala lexikon**, ett lexikon som är sorterat efter helt andra principer än det alfabetiska i bokhyllan.

Den s k semiotiska triangeln nedan illustrerar att orden inte bara har representationer i våra huvuden utan många ord har också en **referent** i verkligheten. Orden betecknar och pekar ut något i vår omvärld. De **refererar** till något.

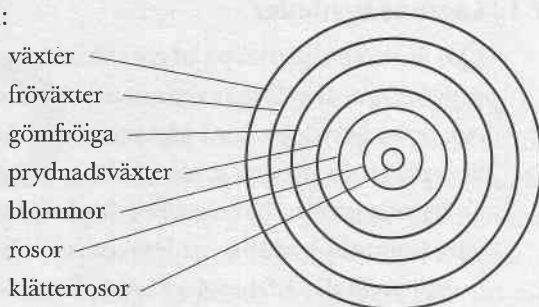

I triangelns nedre vänstra hörn återfinns ordens form (talad och skriven), och ordens innehåll/betydelse är både det som finns i verkligheten och de begrepp vi har i våra huvuden. Den streckade linjen mellan ordet *blomma* och bilden (referenten) anger att sambandet är arbiträrt, dvs godtyckligt. Blommorna som växer i våra rabatter kunde ju lika gärna ha kallats något helt annat, t ex *hana* som i japaniskan. De heldragna linjerna avspeglar ett fastare samband, nämligen den bestämda kopplingen mellan ordet och dess referent som finns i våra huvuden när ett ord väl är etablerat.

2.1.1.1. Olika många referenter – olika extension och intension

De rosor och de blader,
de göra mig så glader.
(Folkvisa)

Olika ord kan beteckna olika många referenter. Ord sägs ha olika **extension**. Vissa ord omfattar ett stort antal referenter och andra betydligt färre. Detta illustreras genom cirklarnas yta i figuren nedan:

Ordet *växt* som representeras av den yttersta, största cirkeln betecknar mängder med referenter med få gemensamma egenskaper. Ordet *växt* är i viss mening tämligen intetsägande och vagt. Det finns mycket som växer. Ordet har stor extension och används då man vill uttrycka sig mer generellt och tala om många.

Ordet *klätterros* längst in utgör däremot en mycket speciell grupp växter med betydligt färre referenter, men här kan man i stället fastställa fler gemensamma egenskaper. Ordet har större **intension**. Det ger därför en konkretare och tydligare bild än ordet *växt*. Hur skulle man rita ordet *växt*? Som ett träd? Eller som ett sädesfält?

I detta sammanhang kan man också tala om ordens varierande **intensionsdjup**. Ett ords intensionsdjup kan nämligen variera i olika sammanhang och mellan olika språkanvändare.

Ett aktuellt exempel här kan vara ordet *grammatik* som då det används i denna bok torde ha ett större intensionsdjup än om ordet används i t ex en diskussion om svenskundervisningen på en högstadieskola. Skillnader i intensionsdjup beträffande ordet *grammatik* torde också föreligga då t ex en lingvistikprofessor samtalar med en kemist.

Många ord av typen *växt* gör således en text mer allmängiltig, men en sådan text kan behöva konkretiseras med ord ur de inre cirk-larna. Jämför följande meningar och begrunda ordens referens och extension:

- (1) Berta Lindberg i Vadstena virkar vackra spetsar.
- (2) En kvinna i Östergötland gör vackra handarbeten.
- (3) En östgötska gör vackra saker.
- (4) Hantverket i Östergötland har nått en hög utveckling.

Exemplen visar tydligt hur mycket en text påverkas av de ingående ordens extension, dvs hur många referenter som åsyftas genom de ord som används. (1) börjar mycket konkret med *en* person som förfärdigar *en* produkt. I (4) nämns varken producent eller produkt och Berta Lindberg känns avlägsen.

Oftast är det bra att uttrycka sig konkret, men inte alltid. Jämför *Framförande av motorfordon förbjudet – Här får man inte köra bil*. Får man i det senare fallet köra buss?

2.1.1.2. Samma referent – olika ord

Du kan bli ärkeängel
eller förbrytare
utan att någon märker det,
men alla ser
om du saknar en knapp.
(E.M. Remarque)

Många ord syftar alltså på något i verkligheten, och de flesta kan syfta på flera referenter. Dessutom kan en och samma referent omtalas med olika ord. Dessa ord inte bara refererar till något i verkligheten utan de beskriver också referenten i olika avseenden, t ex

Professor Persson

som sannolikt inte bara är *yrkesutövare*, *skattebetalare*, *kund* och *konsument* utan kanske också *mamma*, *hustru*, *syster* och *matte*.

eller

Barnet

som kan kallas *unge*, *gullunge*, *skolbarn*, *plugghäst*, *busfrö*, *bokstavs barn*, *invandrars barn*, *kund*, *konsument* och *marknadsandel*.

I vårt dagliga liv har vi alla olika roller eller uppgifter. Samma individ kan därför omtalas med olika benämningar som beskriver och lyfter fram olika egenskaper och ofta också avslöjar talarens syn på referenten. Kan de olika benämningarna påverka hur referenten uppfattar sig själv? Eller hur hon/han uppfattas av omgivningen?

Har det t ex någon betydelse att många universitetsstuderande i dag ofta talar om universitetet som *skolan* och kursen/gruppen som *klassen*? Finns det några skillnader mellan att 'gå i skolan' och att 'studera vid universitet' som berättigar en användning av olika ord? Skulle det bli någon skillnad om universitetet kallades *kunskapsföretag*? Eller spelar det ingen roll vilka ord man använder?

Åtminstone ibland kan benämningarna faktiskt ha helt avgörande betydelse, t ex om en viss handling benämns *mord*, *dråp*, *olycks händelse* eller *hjältedåd*.

2.1.2. Homonymi eller polysemi: ett ord – flera betydelser

Bättre väl hängd
än ett dåligt gift.
(W. Shakespeare)

Ett ord har alltså betydelse. Många av våra ord har dessutom flera betydelser. Begrunda t ex följande ords betydelser: *damm*, *fast*, *fatta*, *fil*, *fin*, *för*, *hålla*, *led*, *lätt* och *var*.

Att ett ord har flera betydelser kan ha olika förklaringar. Ibland har olika företeelser bara av en slump råkat få samma etikett, dvs kommit att betecknas med samma ord. Av orden här gäller detta *damm*, *fast*, *fil*, *för*, *led*, och *var*. De är **homonymer**, dvs de har råkat få 'samma namn'. Hit brukar man också räkna ord som låter lika men stavas olika, t ex *verk* och *värk*, (homofoni), och ord som stavas lika men uttalas olika, t ex *kör* 'framför fordon' och *kör* 'grupp av sångare' (homografi).

I andra fall kan ett ord med tiden ha kommit att få flera betydelser, t ex *fatta*, *fin*, *hålla* och *lätt*. Vi inte bara skapar och lånar in nya ord i svenskan; vi ger också gamla ord en ny eller utvidgad användning och betydelse och får sk **polysemer**. Vilka ord som är homonyma respektive polysema är många gånger långt ifrån uppenbart utan efterforskningar, men i våra ordböcker framgår det oftast genom att de homonyma orden återfinns som olika uppslagsord, medan de polysema har flera betydelser under ett och samma uppslagsord.

2.1.3. Lexikaliserade fraser: en betydelse – flera ord

Att inte cykla är
att gå för långt!

Ibland kan en betydelse motsvaras av flera ord, t ex i *smyg* 'oförmärkt', *nådiga luntan* 'budgetpropositionen', *göra rent hus med* 'avskaffa', *dra vid näsan* 'lura', *sätta det långa benet före* 'skynda sig' och *lägga rabarber på* 'ta'. Ordkombinationerna i exempen utgör sk **lexikaliserade fraser** / **lexfraser** (stående uttryck/fasta förbindelser) eller **idiom**.

Använd
huvudet och
håll det kallt.
(Th. Ahrens)

Karakteristiskt för en lexfras är att de ingående orden ofta förlorar sin vanliga betydelse, vilket gör att betydelsen blir svår att genomsöka. Så har t ex *rabarber i lägga rabarber på* inget samband med de rabarber som är läckra i en dessert på försommaren. Fraserna blir ogenomskinliga och måste läras som ord, dvs de måste lagras som helheter med en betydelse i vårt mentala lexikon. Detta kan jämföras med exempelvis *Han lade de nyskördade rabarberna på trappen.*, som är en mening bildad enligt de grammatiska reglerna.

Lexfraserna avviker också ofta från gängse morfologiska regler,

Greven var djupt nedstämd.
och åt sin middag
utan att öppna munnen.
(Purre, stålblommor
och grador)

t ex *Höga kusten – den höga kusten* (se vidare kap 5). Några utmärkande drag för lexfraserna är

- att de ofta har ogenomskinlig betydelse, t ex *vädra morgonluft*
- att de har sammanfattningsaccent, jämför t ex *Han vädrade mo'rgonluft. – Han vä'drade sä'ngkläderna.*
- att de har begränsningar i ordföljd och konstruktion, t ex **Morgonluft vädrade han. – *Det var morgonluft han vädrade.*
- att endast huvudordet kan böjas, jämför t ex *Han vädrade morgonluft/*morgonluft~~en~~.*
- att enskilda ord inte kan ta bestämmningar, t ex **Han vädrade ljuvlig morgonluft.*

Eftersom lexfraserna genom sin specialbetydelse är svåra att genomskåda också för svenskar och därför kan leda till missförstånd, är de värda speciell uppmärksamhet. Många av dem lärs ganska sent, vilket naturligtvis också gäller om man lär sig svenska som andraspråk.

Vad som är ett ord är alltså inte alltid så enkelt. Ibland tar man fasta på ordformerna, och ibland vill man i stället ta fasta på betydelsen, även om den byggs upp av flera ord. Många gånger är det också svårt att dra en gräns mellan syntaktisk nybildning, dvs konstruktioner som språkbrukaren skapar medan hon/han talar, och vad som kan tänkas ingå i vårt mentala lexikon som fasta enheter lagrade tillsammans med en betydelse.

2.2. Ordbetydelse av olika slag

När man talar om ords betydelse finns det också anledning att precisera vilken typ av betydelse man talar om. Betydelsen består nämligen oftast av såväl en kärnbetydelse som en eller flera bibetydelser.

2.2.1. Denotation och konnotation: kärnbetydelse och bibetydelser

De flesta språkbrukare är överens om en del av ett ords betydelse, dvs vad som måste vara uppfyllt för att något ska kunna kallas t ex *blomma*. Kanske kan det för ordet *blomma* vara stjälk, kronblad, ståndare och pistiller. Detta är kärnan i ordets betydelse, den **denotativa** eller **kognitiva** betydelsen.

Men ord kan också ha **bibetydelser** av olika slag, s k **konnotationer**. En del bibetydelser delas av många. Så är t ex ordet *vår* sannolikt för de flesta svenskar kopplat till positiva förväntningar och inte bara till en årstid enligt meteorologiska bedömningar.

Men bibetydelser är ofta också mycket privata, eftersom många ord lärs genom en direkt koppling mellan orden och referenterna. Vardagsordens betydelse färgas av våra upplevelser, vilket gör att t ex ordet *lunginflammation* för många t o m kan upplevas plågsamt, medan *pneumoni* är neutralt. Fackorden är mer distanserade och känsloneutrala, eftersom de oftast lärs in med hjälp av språkliga förklaringar och beskrivningar.

Att ord väcker olika associationer kan naturligtvis också hänga samman med att våra olika kunskaper och erfarenheter ger oss olika åsikter om världen. Vissa associerar kanske *kärnkraft* med positiva begrepp som utveckling och tillgång till ren energi. Andra uppfattar i stället kärnkraften som något i huvudsak negativt, eftersom den orsakar avfallsproblem och kan leda till katastrofer.

Bibetydelserna kan alltså vara av olika slag, och även om orden bara är symboler, så förknippas de, när de väl är etablerade, så intimt med bibetydelserna att det många gånger tycks som om orden berör mer än de företeelser de refererar till.

Ordassociationer kan undersökas på olika sätt. Ett sätt kan vara att bedöma ord med kryss på skalor mellan motsatsord, en s k semantisk differential, t ex

ORD: vår

varm	_____ x _____	kall
glad	_____ x _____	ledsen
pigg	_____ x _____	slö
aktiv	_____ x _____	passiv
rolig	_____ x _____	tråkig
+		-

Markeringarna visar om ett ord är övervägande positivt eller negativt. Genom att jämföra markeringarna för olika individer kan man så få en uppfattning om ett ords allmänna bibetydelser.

Vilket nonsens att tala om
tillvarons meningslöshet!

Livet är svårt,
därför meningsfullt
i högsta grad.
(V. Ekelund)

2.2.2. Plus- och minusord

När man väljer ord kan man också välja ord som för alla har en otvetydig plus- eller minusladdning, t ex *bra* – *dålig*, *vacker* – *ful*, *smart* – *dum*, *underhållande* – *tråkig*, *stolt* – *högfärdig*, *noggrann* – *petig*. Sådana ord uttrycker direkt vad vi anser om saker och ting. Jämför följande två texter:

- (5) Det var en fantastisk resa. Det började bra redan på Arlanda, där jag träffade en trevlig gammal skolkamrat som jag inte träffat på många år. Det blev en god inledning på resan. Sedan fortsatte det i samma stil: ett bra hotell med utmärkt betjäning och en strålande utsikt från hotellrummet. Tack vare gassande sol var vattentemperaturen härlig, och vi fick en ljuvlig vecka.
- (6) Det var en bedrövlig resa. Det började illa redan på Arlanda, där jag träffade en urtrist gammal skolkamrat som jag inte träffat på många år. Det blev en illavarslande inledning på resan. Sedan fortsatte det i samma stil: ett mediokert hotell med dålig betjäning och en svindlande utsikt från hotellrummet. På grund av gassande sol var vattentemperaturen kvalmig, och vi utsattes för en påfrestande vecka.

Samma resa är i dessa korta texter sedd ur mycket olika perspektiv, och värdeladdade ord signalerar resenärernas inställning till den gjorda resan. I dessa texter är det övertydligt, men många gånger är det inte lika lätt att uppfatta eller genomskåda. Lägg därtill alla de ord där lyssnaren/läsaren har privata konnotationer kring orden, så är det lätt att förstå varför texter ytterst sällan blir helt neutrala.

En annan typ av ord med värdeladdning är ord som betecknar en referent och samtidigt anger talarens attityd till denna referent, t ex *gubbdjäväl* eller *kissemiss*, dvs ord med s k **emotiv betydelse**.

Kan ord göra världen vackrare?

En speciell typ av plus-ord är de förskönande omskrivningarna, de s k **eufemismerna**, t ex *skyddsanstalt* → *vårdhem*; *däre* → *efterbliven* → *förståndshandikappad* → (psykiskt) *utvecklingsstörd*; *vanför* → *handikappad* → *funktionshindrad*; *rullstolsbunden* → *rullstolsburen*. Utöver att "försköna" verkligheten återspeglar vissa av dessa exempel också delvis olika människosyn, vilket kan ligga bakom ordbytet. Ofta får dock något som för individen/samhället uppfattas som negativt en ny etikett i

*Orden är som glasögon.
Om de inte hjälper oss
att se bättre,
gör de allting ottydligt.
(J. Joubert)*

förhoppningen att företeelsen i fortsättningen ska verka mindre negativ eller mera tilltalande. Efter ett tag tycks också det nya ordet ha fyllts med det utbytta ordets innehåll och associationer, och det blir tid att döpa om företeelsen igen.

Hur mycket betyder då orden? Kan man ändra på verkligheten genom att byta ord? Blir det roligare att städa om man kallas *lokalvårdare* eller *hygientekniker*? Eller omvänt, måste man ge saker nya namn om man ändrar på verkligheten? Bör t ex en *ambulans* kallas en *kundtransport/kundvagn* i en tid då *patienterna* blivit *kunder* hos en *vårdleverantör/vårdproducent*, som är en *produktionsenhet*? Begrunda också följande exempel hämtat ur verkligheten:

”Äntligen stod rektorn i katedern. Han sköt upp glasögonen i pannan och betraktade alla sina barn.

– Kära kunder! inledde han sitt tal. Jag vill på mina egna, resultatenhets, affärsområdets och hela kommunkoncernens vägnar tacka er för denna hösttermin och önska er alla en god jul.

Jodå, det har hänt, och budskapet lär också ha gått fram till elever och föräldrar.”

(DN, 23/1 1993.)

I detta sammanhang kan man också fundera över varför vi i svenskan har så många omskrivningar för 'ointelligent' (*knäpp, urblåst, störd, korkad, pantad*) och 'att dö' (*avlida, gå bort, gå hädan, gå ur tiden, kila runt hörnet, logga ut ...*). Varför tycker vi oss behöva så många alternativa uttryck här?

2.2.3. Kontextuell betydelse: sammanhanget avgör

– Hur är det med dig?
frågade Honoria.
– Jag är alldeles våt,
svarade han torrt.
(Purre, stilblommor
och grodor)

Ordens betydelse varierar också beroende på vilka ord som kombi-
neras med vilka. Jämför

en *god* människa – en *god* middag – i *god* tid

Hon *går* hem. – Det *går* hem. – Hon *går* ut. – Patiensen *går* ut.
faran är *över* – sova *över* – koka *över* – bjuda *över* – tänka *över*

God, går och *över* har här olika betydelse tillsammans med olika ord. De får sin betydelse fastställd i den kontext (det sammanhang) som de ingår i. Exempelen visar alltså att det ofta inte räcker att förklara betydelsen för ett ord i taget, som i en ordbok. Betydelsen påverkas alltid också av sammanhanget, den s k **kontextuella betydelsen**.

Våra rabatter växer.
Ju mer du handlar,
desto mer får du.
(Annons)

Andra exempel på ord som ytterst tolkas i sitt sammanhang är *betyder* och *betydelse*, t ex *Ett ord kan betyda mycket* eller *Ord har betydelse*. Här räcker inte ens en mening som kontext för att dessa ord ska bli entydiga. (Jämför engelskans *meaning* och *importance*.)

Vidare perspektiv krävs också för begreppet **presuppositioner**, som avser de förutsättningar som gäller för ett yttrande, t ex *Jaså, du har rött hår idag*. Här underförstår talaren att lyssnarens hårfärg var en annan vid deras förra möte. Ett tydligt ofta använt exempel på presupponerad betydelse är: *Har du slutat slå din fru?*, en fråga som presupponerar förhållanden som väl är oacceptabla för de flesta i vår kultur. Eller skulle denna fråga vara relevant på en polisstation eller en psykiatrisk klinik?

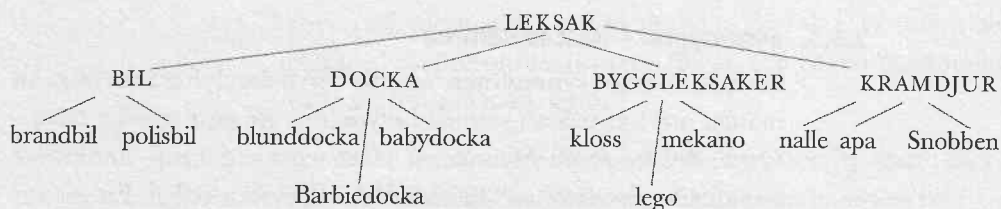
2.3. Relationer mellan ord

I kapitel 1 beskrivs mänskliga språk som kraftfulla hierarkiska system. Också i språkets ordförråd finns relationer och olika typer av samband, t ex *vit* – *svart*, *hund* – *katt*, *hund* – *tax*, *tro* – *veta*, *ge* – *ta/få*. Detta avsnitt beskriver hur orden efter olika principer kan ordnas som system.

Samband mellan ord tycks också värdefulla att ta fasta på då man ska lära sig ord. Inte minst då man lär sig ett nytt språk kan det underlätta om man placerar in de nya orden i det egna "ordsystemet". Det kan t ex ske genom att de ord som ska läras in placeras in i ett semantiskt fält (se 2.4.3 nedan), där inläraren redan kan ett antal ord, eller genom att ordet som ska läras uppmärksammas som motsatsord till ett redan inlärt ord.

2.3.1. Hyperonymi och hyponymi – över- och underordnade begrepp

Också inom ordförrådet talar man om hierarkier med överordning och underordning resulterande i olika abstraktionsnivåer, t ex

Det överordnade begreppet LEKSAK är här **hyperonym** till exempelvis *docka* som är en **hyponym** till *leksaker*. Ett annat sätt att uttrycka dessa förhållanden är att som tidigare ovan säga att *leksaker* har större extension än *docka*, dvs *leksaker* omfattar fler referenter (jfr 2.1.1.1. ovan).

För att göra världen mer hanterlig bygger vi upp liknande system med över- och underordning i de flesta sammanhang, när vi kategoriserar verkligheten. Vi behöver då både ord som mer eller mindre sammanfattar ett begreppsområde, och ord som pekar ut olika undergrupper med speciella egenskaper. Hur vi gör våra indelningar och vilka nivåer vi behöver beror på våra syften. Så delas t ex djuren in olika inom biologin, läderindustrin och slakterinäringen.

Olika behov i olika kulturer gör också att kategoriseringarna varierar i olika språk. Klassiska exempel på detta är den stora variationen beträffande antalet färgord i olika språk och samernas många ord för snö.

2.3.2. Varandras motsats

En speciell relation mellan ord är motsatsförhållandet, t ex *lång – kort*; *stor – liten*; *hög – låg*. Denna typ av motsatsord kallas **antonymer**, och orden kan här ses som ytterlägen av en graderad skala. Att de kan graderas medför att de kan kompareras, t ex *längre* och *längst*.

Komparation är däremot oftast inte möjlig vid de **komplementära** motsatsorden, vilka uttrycker ett "antingen-eller-förhållande", t ex *levande – död* och *gift – ogift*. Det ena utesluter alltså det andra. Men ibland kompareras, något ologiskt, också de komplementära motsatsorden, t ex *Han verkar då inte särskilt gift* eller *Jag kände mig mer död än levande*. Här anspelas då på endast en del av ordens betydelsekomponenter (se 2.4.2.).

En tredje typ av motsatsord är de sk **konversa** motsatsorden, t ex *köpa – sälja*. Dessa gör det möjligt att beskriva en händelse ur olika perspektiv: *Lisa köpte sin lägenhet av Didrik – Didrik sålde sin lägenhet till Lisa*.

2.3.3. Synonymer – nästan samma

Då man talar om **synonymer**, 'samma betydelse', lyfter man fram att många ord har nästan samma betydelse, t ex *gosse – pojke*; *träna – längta*; *skratta – fnittra*. Men ytterst sällan – om någonsin – är betydelsen alldeles densamma. Oftast är det något som skiljer. En *gosse* är

Ung man
varken vacker eller ful,
snarare tvärtom,
söker bekantskap
för ev äktenskap.
(Purre, stilblommor
och grodor)

prydligare än en *pojke*, *tråna* är intensivare än *längta* och att *fnittra* är "flickigare" än att *skratta*. Mer synonyma är då exempelvis *också* och *även* (speciellt för många äldre) och *både* och *bägge*.

Ett varierat ordval är således inte ett självändamål för att få "variation i språket". Det är valet av ord som bygger upp innehållet i en text, och olika ord "målar" olika bilder av verkligheten bl a genom att väcka olika associationer: *Snubben käkar* medan *kungen dinerar*. Utbyten av ord i en text ändrar alltså också på innehållet. Om man vill att läsaren ska se den verklighet man beskriver med många nyanser och dimensioner, då ska man variera sitt ordval. Vill man däremot att läsaren ska behålla den "bild" man skapat, vilket man ofta vill i t ex facktexter, ska man inte variera orden, för det får läsaren att bli osäker på om skribenten verkligen menar samma sak, när hon/han växlar ord för samma begrepp.

2.4. Beskrivning av ords betydelse

Att beskriva och förklara ords betydelse kan sägas vara semantikens grundläggande problem. Betydelsen är ofta svårfångad, och man måste använda ord för att beskriva ord, varför det lätt blir cirkeldefinitioner, dvs ord används för att definiera varandra: *oklar* förklaras med *suddig* och *suddig* förklaras med *oklar*. För att hitta nya infallsvinklar i försök att systematisera ordförrådet och göra det mer hanterligt och överskådligt finns därför inom forskningen flera olika försök att klarlägga ords betydelse och relationerna mellan ord. Flera av dessa modeller är också användbara när man jämför olika språk.

2.4.1. Ordförklaringar och definitioner

*En evig semester är en
god definition på helvetet.
(G.B. Shaw)*

Det enklaste sättet att definiera ords betydelse är genom att visa, t ex *hoppa*, eller genom att peka, t ex *lampa*, på liknande sätt som vid barnets första inläring av ord. Detta är dock sällan möjligt. I stället kan man

- hänvisa till annat/andra ord (*huttra* som 'darra') eller skriva om ordet med ett överordnat begrepp (frysa) och någon bestämning (*huttra* att 'frysa så man darrar')
- ange vilken funktion en företeelse har ('ratt att styra med') eller i vilka sammanhang den förekommer ('ratt som finns i en bil')

- återge ordet i ett sammanhang (huttrar det gör man när man fryser).
- ge ett exempel (*Han frös och huttrade så att tänderna skalltrade*).

Att återge ords betydelse exakt är alltså besvärligt. I exemplen här förekommer substantiv och verb, men ännu svårare blir det med prepositioner, partiklar eller ord som *jaså* eller *ju* som saknar referens och har funktion snarare än betydelse. *Jaså* och *ju* anger i en kommunikationssituation talarens och lyssnarens förhållande till varandra och det som sägs, vilket kan kräva många ord att utreda.

2.4.2. Komponentanalys

Tråkighet är allvar utan innehåll.
(O. Hansson)

Eftersom ords betydelse är något som är både viktigt och intressant, har forskare försökt beskriva ordbetydelse med hjälp av olika modeller. En modell brukar man kalla **komponentanalys** eller **särdragsteorin**. Här försöker man dela upp ordens samlade betydelse i mindre delar (jämför satsatomerna i kap 7).

Som exempel kan vi börja med ordet *flicka*, som kan beskrivas som 'mänsklig', 'levande', 'kvinnlig' och 'inte-vuxen'. Dessa olika egenskaper kan ses som **komponenter** som tillsammans bygger upp ordet *flickas* allmänna betydelse. Den komponent som i första hand skiljer *pojke* från *flicka* är då naturligtvis kön, dvs 'manlig' i stället för 'kvinnlig', men i övrigt är *flicka* och *pojke* grovt sett lika.

I följande enkla exempel visas en sammanställning över flera ord och vissa av de komponenter de innehåller. Genom att jämföra förekomsten av egenskaperna kan man komma åt vad som skiljer eller förenar olika näraliggande ord. I exemplet här anger + att ett ord har egenskapen, – att det inte har egenskapen och 0 att egenskapen kan variera.

ORD	KOMPONENTER			
	levande	mänsklig	vuxen	hankön
man	+	+	+	+
kvinn	+	+	+	–
pojke	+	+	–	+
flicka	+	+	–	–
barn	+	+	–	0
ko	+	–	+	–

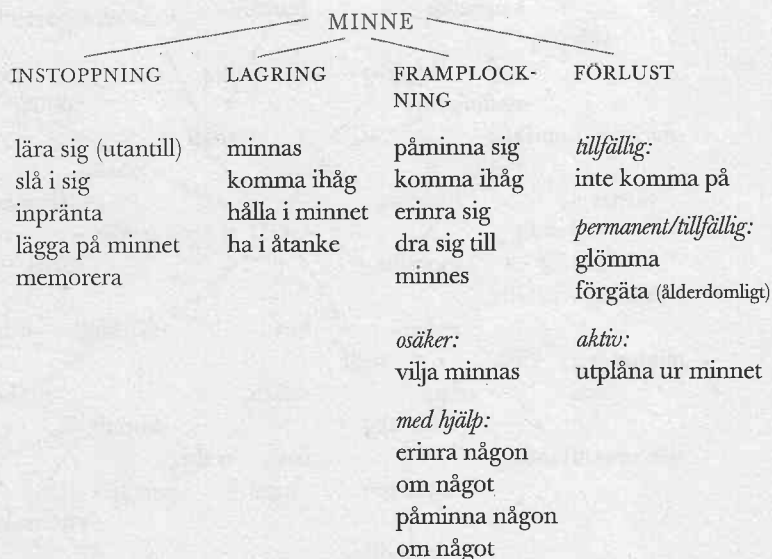
Även om detta är en förenkling av dessa ords betydelse, visar uppställningen avgörande skillnader och likheter mellan de sex orden. Att göra en helt uttömmande analys på detta sätt har sina problem. Vilka komponenter är de mest relevanta att ta upp? Hur många komponenter behöver man ta med? Hur gör man med ord som saknar referens? Frågorna är många, men man kan i alla fall med en analys av det här slaget visa på åtskilliga viktiga skillnader och likheter mellan ord.

Att se ords betydelse som en samling komponenter eller särdrag kan alltså vara ett givande sätt att tänka när man sysslar med ordbetydelse, och liknande synsätt ligger till grund också för andra modeller.

2.4.3. Semantiska fält

En modell som bygger på att ord har vissa komponenter gemensamt är den modell som sorterar in orden i olika betydelseområden, så kallade **semantiska fält**, där alla de ingående orden har någon eller några komponenter gemensamt. I matrisen i avsnitt 2.4.2 om komponentanalys ovan skulle till exempel de fem första orden (*man-barn*) kunna ingå i ett fält MÄNNISKA, och om man tar alla sex (*man-ko*) skulle fältet kunna benämnas LEVANDE VARELSER.

Nedan ges som exempel på fält och delfält fältet MINNE, som samlar olika verb kring verbet *minnas*.

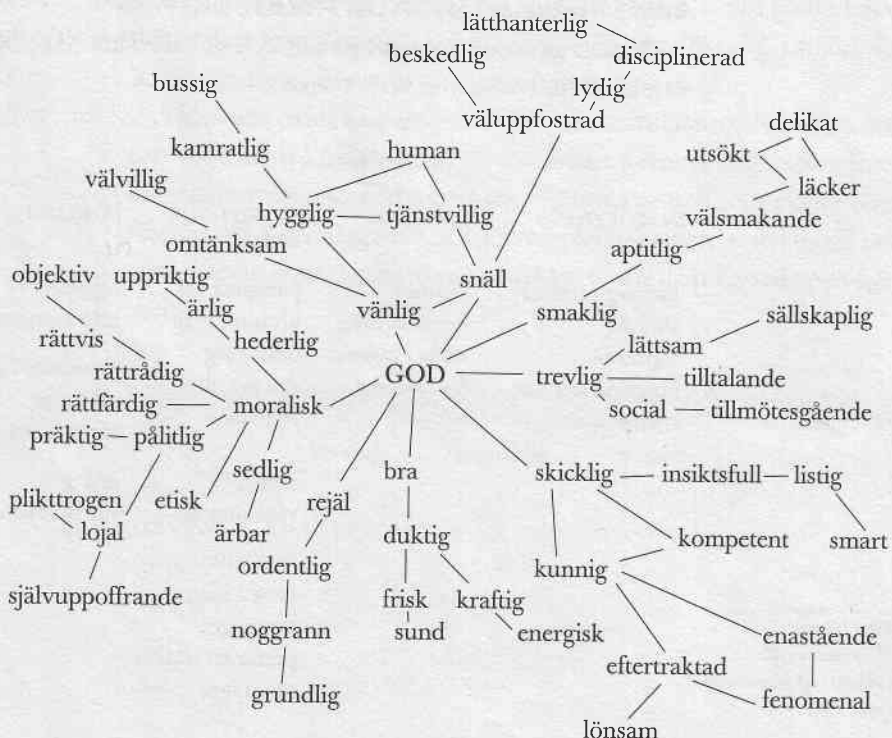
.....
Efter Viberg,
Tre semantiska fält
i *svenskan och några andra*
språk, 1980.

Verben i de olika delfälten, INSTOPPNING, LAGRING, FRAMPLOCKNING och FÖRLUST, anger hur vi hanterar vårt minnesstoff. Vi samlar på oss, lagrar och plockar fram, och vi kan också få eller ge hjälp att minnas. Men vi kan också förlora det vi har i minnet för längre eller kortare tid. Allt detta har vi behov av att tala om, och därför har vi också ord så att vi kan göra det.

På detta sätt kan man kartlägga ett språks ordförråd, vilket också möjliggör jämförelser med andra språk. Fältet MINNAS kan också ses som ett delfält under KOGNITION under ett MENTALT fält som omfattar delfälten PERCEPTION, KOGNITION OCH EMOTION. Andra fält som avgränsats och studerats är t ex fälten KOMMUNIKATION, BEFINTLIGHET och FÖRFLYTTNING. Ett intressant fält i svenskan är fältet DISKONNEKTION, som innehåller olika verb med betydelsen 'sönderdela'. Här visar sig svenskan ha ett mycket stort antal verb, vilket framgår redan om man jämför engelskans *cut* med dess svenska översättningar, t ex *klippa, skära, hugga*.

2.4.4. Semantiska nätverk

Detta att ord har en del komponenter gemensamt, dvs är delvis lika, kan också åskådliggöras med s k semantiska nätverk.

Nätverket bygger på att orden har delvis överlappande betydelse, dvs en del komponenter gemensamt men andra inte. Figuren visar hur ordens betydelse ute i periferin i vissa avseenden kommer allt längre från det centrala ordets betydelse, men eftersom ordet i centrum är ett centralt plusord, har också de flesta av orden i periferin en positiv komponent, även om det positiva i en del av de perifera orden kan tyckas diskutabelt för många.

2.4.5. Prototypeteorin

Ett annat sätt att försöka se ords betydelse är prototypeteorin, som framför allt har utvecklats inom språkpsykologin. Tanken är här att varje individ genom sina erfarenheter bygger upp en representation av den mest typiska referenten för ett ord, den s k **prototypen**, och avgränsar de villkor som måste uppfyllas för att något ska kunna hänföras till begreppet och vad som faller utanför.

För att testa teorin har försökspersoner fått rangordna bilder av exempelvis fåglar för att utröna vad som är den mest typiska fågeln, och det relativt samstämmiga svaret har varit gråsparven. Vidare har det visat sig att ju mer erfarenhet en individ får av en referent och dess egenskaper, desto mer kan hon/han frigöra sig från sin prototypföreställning. Det senare är sannolikt något som också gäller vid grammatikstudier och uppbyggandet av förtrogenhet med olika grammatiska kategorier. Genom mer erfarenhet ökar insikten och flexibiliteten och förmågan att hantera de ibland vagt definierade kategorierna.

3. Fonetiskt och fonologiskt perspektiv

TALET ÄR VÅRT VIKTIGASTE kommunikationsmedel, men både att tala och att lyssna är komplicerade processer, som involverar många av våra organ. Och det talade språket är i många avseenden olikt det skrivna, vilket skrivsystem man än använder. De klart avgränsade skrivtecknen förmår inte återge de kontinuerliga ljudvågorna där ljuden hela tiden griper in i varandra, och skrift blir därför med nödvändighet alltid en approximation av det mångfasetterade talet.

Varje språk har en uppsättning ljud som ingår i ett system och efter bestämda mönster kombineras till ord. Det här kapitlet behandlar svenskans ljudsystem av vokaler och konsonanter, vissa skillnader i uttal samt betoningens och intonationens betydelse.

De grenar av språkvetenskapen som behandlar språkljuden kallas med ett sammanfattande namn **fonetik**. De olika grenarna studerar:

- hur ljuden bildas och talets prosodi – **artikulatorisk** fonetik
- hur örat och hjärnan behandlar talet – **auditativ** och **perceptuell** fonetik
- ljudvågorna fysikaliskt – **akustisk** fonetik
- språkljuden som ett funktionellt system – **fonologi**

I detta kapitel berörs i huvudsak artikulatorisk fonetik och fonologi.

3.1. Tal – produktion och perception

*Om det man inte kan tala
måste man tåga.
(Wittgenstein)*

I alla kulturer är talet det viktigaste kommunikationsmedlet. Både att tala och att lyssna är såväl skapande som automatiserade processer, som fungerar utan att vare sig talaren eller lyssnaren är särskilt medvetna om vad som sker. Schematiskt kan kommunikationsförloppet sägas vara följande: en tanke uppstår i talarens hjärna, tanken kläds i ord och styrande nervimpulser utgår bl a från talcentrum för

att koppla in talarens talapparat. Denna åstadkommer ljudvågor som fortplantas till lyssnarens öra, där de via nervceller når lyssnarens hjärna som tolkar signalen och gör en språklig analys.

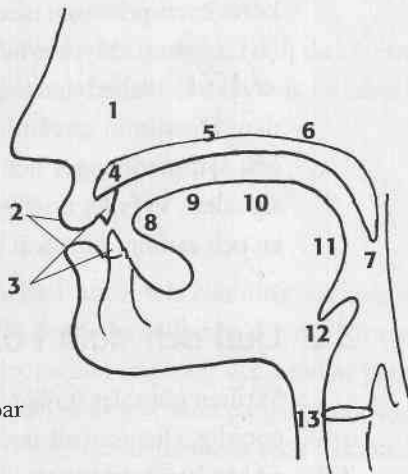
3.1.1. Att tala – ett komplicerat samspel mellan många organ

Talet är resultatet av bl a ett ytterst komplicerat muskelarbete, där muskelrörelserna tycks färdigplanerade för stavelser, ord och fraser. För att något förstå språkets ljudsystem är det nödvändigt att vara orienterad om vilka organ som tar del i processen och vilken funktion de olika organen har vid formandet av olika ljud.

Då vi talar involveras hjärna, lungor, struphuvudet med stämbanden, svalget, gomseglet, mun- och näshåla, tungan, tänderna och läpparna i ett avstämt samspel. Tal bildas då utandningsluften pressas från lungorna genom luftstrupen, struphuvudet, svalget och mun- och näshålan. I struphuvudet passerar luftströmmen genom den röstspringa som bildas av de egentliga stämbanden. När stämbanden sätts i snabb vibration bildas ljudvågor, som kan modifieras i tonhöjd, styrka och klang.

Det är bättre att foten snubblar
än tungan.
(Zenon)

1. näshåla
2. läpp
3. tänder
4. tandvall
5. hårda gommen
6. mjuka gommen
7. tungspene
8. tungspets
9. tungblad
10. tungrygg
11. tungrot
12. struplock
13. struphuvud, stämläppar och röstspringa

FIGUR 1. Artikulationsorganen.

Efter hur de bildas delas ljuden i alla språk in i vokaler och konsonanter. Då vi uttalar vokaler strömmar luften fritt genom svalg och munhåla, medan vi vid uttalet av konsonanter förtränger eller spärar av luftströmmen på något ställe.

3.1.2. Att lyssna – vi fyller i det som fattas

*Jag hör vad du säger,
men jag förstår inte
vad du menar.
(D. Tannen)*

Generellt för **talperceptionen** gäller att den omfattar både en auditiv och en språklig analys av en signal som är långt ifrån distinkt eller perfekt. Ljuden visar sig nämligen vid akustisk analys i spektrogram vara mycket kontinuerliga, dvs de flyter hela tiden i varandra, och är inte alls de klart avgränsade enheter som behandlas i den artikulatoriska fonetiken.

Åtskilligt av förståelsearbetet är således en skapande process som mycket utgår från lyssnarens tidigare inlagrade kunskaper. När vi lyssnar på och förstår tal omvandlas ljudvågor via örat till nervsignaler och sinnesintryck som tolkas av hjärnan. Först gör vi en auditiv analys av den akustiska signalen, dvs vi analyserar och kategoriserar de inkommande ljuden. Resultatet av kategoriseringsprocessen jämförs sedan med våra erfarenheter, språkliga såväl som allmänna, och vi lyckas, trots talsignalens ofullkomlighet, komma fram till tolkning och förståelse av det avlyssnade. Talförståelse är alltså mycket mer än hörkapacitet.

Den talade verkligheten är således tämligen olik det språk vi är vana vid att se i skrift. Detta kan jämföras med läsningen av den korta exempeltexten med utelämnade ord i avsnittet om språkkänsla (1.1.2. ovan). Mycket faller bort i tal, men vi utnyttjar kontinuerligt såväl våra omedvetna språkkunskaper som vår kunskap om världen. Dessutom använder vi oss i tolkningen också av situationen och sammanhanget och klarar oss sålunda med den ofullständiga signalen. Vi fyller i, vilket också kan förklara varför olika individer i en och samma situation kan uppfatta helt olika saker.

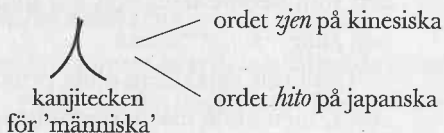
3.2. Ljud och skrift i olika språk

Skriften gör talet synligt. Men vägen från tal till skrift är inte rak och entydig, eftersom all skrift är någon slags abstraktion av tal. Möjligen med ett undantag, nämligen den fonetiska skriften som åtminstone strävar efter att återge de faktiska talljuden (se vidare nedan).

Antalet skrivsystem i världen är många, och de uppvisar också stora olikheter, t ex kinesiska ordtecken (kanji), japanska stavelse-tecken (hiragana eller katakana) och det hebreiska, arabiska, kyrilliska eller latinska alfabetet. Exempelvis kinesiskan återger hela ord i ett tecken, andra återger stavelser, och alfabetisk skrift återger enskilda ljud. Alfabetisk skrift har jämförts med andra skrivsystem

den stora fördelen att ett litet antal tecken kan kombineras för att återge ett stort antal ord. (Jämför här med resonemanget om mindre delar i avsnitt 1.2.1.).

Att det inte råder något entydigt samband mellan tal och skrift framgår av en jämförelse mellan kinesiskans och japanskans skrivsystem. Trots att de båda språken är mycket olika började japanskan för ca 2000 år sedan använda kinesiskans kanjitecken, vilket innebär att de båda språken nu ofta använder samma skrivtecken för samma referent i verkligheten. Den kinesiska och japanska skriften uppvisar således åtskilliga likheter, speciellt beträffande innehållsorden, även om de båda språken i övrigt är helt olika, och japanskan utöver kanji-tecknen också använder två typer av stavelseskrift (en för formord och en för främmande ord). Detta innebär att en japan med viss möda kan läsa t ex kinesisk poesi men däremot inte förstå en kines i samtal.

I fortsättningen av detta avsnitt om ljud och skrift diskuteras svenskans användning av det latinska alfabetet och kort om den fonetiska skriften.

3.2.1. Ljud och bokstäver

*Guben i låddan.
(Knäppupp-revy)*

Överensstämmelsen mellan uttal och stavning varierar för olika språk. Svenskan intar här en mellanställning. Finskan är exempel på ett språk där förhållandet mellan stavning och uttal är ganska entydigt, dvs varje ljud återges i stort sett med ett tecken och långa ljud dubbeltecknas, medan oregelbundenheterna som bekant är betydligt större i franskan och engelskan.

Då ljuden omvandlas till bokstäver i svenskan gäller i princip t ex att **ett** ljud ska motsvaras av **en** bokstav (ett grafem), att lång vokal ska följas av endast en konsonant eller bilda ordslut och att kort vokal ska följas av två konsonanter, s k fonematisk skrift. Men dessa principer följs inte konsekvent, och skriften avviker ofta från talet, som är det primära. Några exempel:

- alla ljud har inte egna bokstäver, t ex *sje-* och *tje-*ljuden
- flera ljud kan stavas med samma bokstav, t ex *kål* och *kel*
- ett och samma ljud kan stavas på olika sätt, t ex *ja* och *ge*, eller motsvaras av olika bokstavskombinationer, t ex *sjö*, *skjorta*, *sked*, *stjälk*, *shogun*, *schack*, *fascism*, *fusion*, *donation*, *västgöte* och *klyscha/klyssja*
- alla bokstäver motsvaras inte av något speciellt ljud, t ex *c* och *x*
- ord stavas som de uttalades tidigare, t ex *ljus* och *hjärta*
- ord som låter lika men har olika betydelse stavas ofta olika, t ex *verk* – *värk* och *gjort* – *hjort*
- lånord stavas ofta som i ursprungsspråket, t ex *gentil* och *briefing*.

En annan princip för svenskans stavning är den morfematiska, dvs ord som betydelsemässigt hör ihop stavas lika, t ex *fylla* – *fyllt* (*fyllt) och *fattig* – *fattigt* (*fattikt)

Det finns alltså flera olika principer bakom det svenska sättet att stava, men ändå måste stavningen ibland läras ord för ord. Oregelbundna är t ex ord med kort å-ljud [ɔ], vilka ofta stavas med *o*, t ex *bort*, *boll* och *kort* (liten). Ljud med särskilt många olika stavningar är *sje-* och *tje-*ljuden: *sj*, *stj*, *skj*, *sk*, *sh*, *sch*, *g* m fl och *tj*, *k*, *kj*, *ch*.

Oregelbundna är också ofta ord med *m* och *n*. En gammal pedagogisk regel kan här vara att komma ihåg att "d-t-vargen" åter upp det ena av dubbelt *m* och *n* framför *d* och *t*, t ex *drömma* → *drömde* och *känna* → *känt*.

Vår senaste stavningsreform ägde rum 1906. Är det kanske dags för en ny? Även om skriften ofta tycks ta överhanden, så snart vi lärt oss läsa, dvs vi tänker mer i skriven text än talad, är det alltså viktigt att alltid komma ihåg att uttal och stavning är två olika saker.

3.2.2. Fonetisk skrift

Även om den alfabetiska skriften oftast innehåller olika tecken för olika ljud, innebär den som framgår ovan inte ett entydigt ett-till-ett-förhållande mellan ljud och bokstav. Vid noggrannare studier av tal behövs därför en skrift som bättre återger de faktiska ljuden. En sådan skrift är det internationella fonetiska alfabetet, **IPA**, som fått stor spridning och är det system som med några smärre olikheter brukar användas inom språkvetenskapen, i lexikon och i språkun-

dervisning. Här används det vid genomgången av vokaler och konsonanter.

En annan skrift som återger svenska ljud med delvis andra tecken är det s k landsmålsalfabetet som skapades av J.A. Lundell på 1870-talet för att nedteckna de gamla dialekterna.

3.3. Svensk fonologi

I varje språk finns en viss uppsättning vokaler och konsonanter. Inom fonologin, dvs läran om språkljudens funktion, beskrivs vilka ljudenheter ett visst språk innehåller, s k fonem, och reglerna för hur dessa kan kombineras. Varje språk har ett ganska litet antal fonem, men genom att dessa kan kombineras på många olika sätt kan det bildas ett stort förråd av betydelsebärande enheter (morfem och ord).

3.3.1. Fonem – de minsta delarna

Fonemen är språkets minsta **betydelseskiljande** delar. Jämför orden *hund, kund, lund, pund, rund och sund*. Förutom den första konsonanten är de alldeles lika, men utbytet av det första ljudet leder till att det blir sex olika ord med olika betydelse. De inledande konsonanterna *h, k, l, p, r* och *s* är här alltså betydelseskiljande. De är exempel på språkets minsta byggstenar, s k **fonem** efter grekiskans *fon*, 'ljud'. Ett annat exempel kan vara *tar, ter, Tör, tur, tyr, tår, tär och tör*, där de betydelseskiljande fonemen är vokaler.

Beträffande antalet fonem i svenskan finns olika uppfattningar. Som exempel på varför kan vi först diskutera svenskans långa och korta vokaler, som i tablå 1 nedan återges med olika fonetiska tecken för att markera att ljudkvaliteten är olika för lång och kort vokal.

Studera följande ordpar: *mat – matt, ful – full, lät – lätt, fet – fett, föl – föll, dit – ditt, syl – syll, bot – bott*. Vart och ett av dessa ordpar innehåller samma vokal med den skillnaden att den i det första ordet är lång och i det andra kort, t ex *mat – matt*. Vokallängden är här betydelseskiljande och ger två olika ord. Enligt definitionen för fonembegreppet bör dessa långa och korta vokaler alltså ses som olika fonem. Att konsonanten efter den korta vokalen dubbeltecknas är ju en följd just av att vokalen är kort. Detta skulle innebära att vi i svenskan har 22 vokalfonem. Detta är ovanligt många jämfört med världens språk.

Också beträffande konsonantfonemen finns en del som kan diskuteras. Studera nu t ex dessa ordpar: *bod – bord, nät – närt, ton – torn, sol – sorl, mos – mors* (mammans). I stora delar av Sverige, men ofta inte i Sydsverige, uttalas *-rd, -rt, -rn, -rl* och *rs* som **ett** ljud, dvs som en speciell variant av *d, t, n, l, s*, en s k **retroflex** (supradental), och det ljudet är betydelseskiljande. Bör dessa konsonantkombinationer då ses som ett fonem eller som två skilda ljud som i Sydsverige? De betecknas oftast med egna fonetiska tecken, nämligen *-rd* [d̠], *-rt* [t̠], *-rn* [ɳ], *-rl* [l̠] och *-rs* [ʂ].

Ha! utropade den förbittrade
generalen med en onaturlig
skorring på r'en.
(Purre, stilblommor
och grodor)

Men vissa fonem kan uttalas på olika sätt. Ett tydligt exempel på detta är */r/*, som i Sydsverige är ett bakre skorrande ljud men längre norrut uttalas med tungspetsen rullande mot tandvallen. Däremellan finns ett område med både bakre och främre */r/*, t ex *rara* [ʁa:ra], och i obetonad ställning i snabbt tal kan *r* också försvagas till ett frikativt ljud. Vi har alltså minst tre möjliga */r/-ljud*. Dessa kallas **allofoner** till fonemet */r/*. De medför ingen betydelseskilnad. Rosor uttalat med olika *r-ljud* är ändå alltid rosor.

Ett annat fonem med allofoner är *sje-ljudet* som kan ha åtminstone två olika uttal. I norra Sverige uttalas *sje-ljudet* ofta som *rs* [ʂ], s k fruntimmers-*sje*, medan det vanligaste */sje/-ljudet* uttalas längre bak [ʃ]. Vidare uttalas *li* i vissa delar som ett tjockt *l*. Dessa varianter är således allofoner.

I samband med fonem och allofoner används ibland också ett tredje begrepp, nämligen fon. Med **fon** menas varje representant av ett fonem. Så innehåller exempelvis *mamma* två fonem, */m/* och */a/*, men fyra foner, *m, a, m, a*.

3.3.1.1. Svenskans vokaler

Vokalernas ljudkälla ligger i struphuvudet, och ljudströmmen passerar sedan utan hinder och formas efter tungans höjdläge (främre-bakre), munnens öppningsgrad (öppen-sluten) och läpparnas rundning (rundad-orundad). Dessa tre egenskaper utgör vokalernas särdrag, dvs de egenskaper som skiljer de olika vokalerna från varandra.

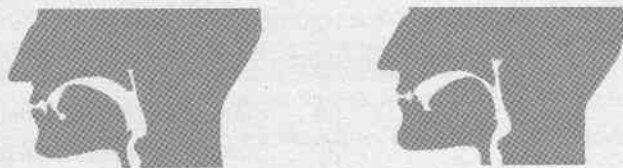
Särdragen kommenteras var för sig efter tablå 1, som redovisar de fonetiska tecknen för svenskans vokaler. Tecknen omges av den fonetiska markören [ ]. Utöver de använda tecknen för ljudkvalitet används dessutom ett kolon för att ange vokalernas längd.

TABLÅ 1. Svenskans vokaler.

GRAFEM	LJUD	SÄRDRAG	EXEMPELORD
i	[i:]	orundad, främre, sluten	<i>dät, mina, fin</i>
	[ɪ]	orundad, främre, sluten men öppnare än [i:]	<i>ditt, minna, finn</i>
y	[y:]	rundad, främre, sluten	<i>bys, byte, myra</i>
	[ʏ]	rundad, främre, sluten men öppnare än [y:]	<i>byss, bytte, myrra</i>
u	[u:]	rundad, främre, halvsluten	<i>ful, kula, rus</i>
	[ø]	rundad, central, halvsluten	<i>full, kulla, russ</i>
e	[e:]	orundad, främre, halvsluten	<i>vet, bet, se</i>
	[ɛ]	orundad, främre, halvöppen	<i>vett, bett, sett</i>
	[ə]	orundad, central, halvsluten	<i>pojke, bestå</i>
ä	[ɛ:]	orundad, främre, halvöppen men öppnare än [ɛ]	<i>hät, lät, nät</i>
	[ɐ]	orundad, främre, halvöppen	<i>hätt, lätt, nätt</i>
	[æ:]	orundad, främre, (halv)öppen men öppnare än [ɛ:]	<i>kär, näring, där</i>
	[æ]	orundad, främre, öppen	<i>kärr, snärt, ärtä</i>
a	[ɑ:]	orundad, bakre, öppen	<i>hal, tak, mata</i>
	[a]	orundad, främre, öppen	<i>hall, tack, matta</i>
ö	[ø:]	rundad, främre, halvsluten	<i>föl, lös, lön</i>
	[œ]	rundad, främre, halvöppen	<i>föll, löss, lönn</i>
	[œ:]	rundad, främre, halvöppen	<i>för, stör, skör</i>
	[ɶ]	rundad, främre, öppen	<i>förr, ört, körsbär</i>
o	[u:]	rundad, bakre, sluten	<i>bot, tro, krona</i>
	[ʊ]	rundad, bakre, sluten men öppnare än [u:]	<i>bott, trott, grodd</i>
å	[o:]	rundad, bakre, halvsluten	<i>låg, måne, bås</i>
	[ɔ]	rundad, bakre, halvöppen	<i>logg, manne, boss</i>

Tablån visar 22 vokalfonem, eftersom skillnaden mellan kort och lång vokal i exemplen i samtliga fall är betydelseskiljande. [ɔ] är en allofon till det korta *e*-fonemet, t ex *pojke*.

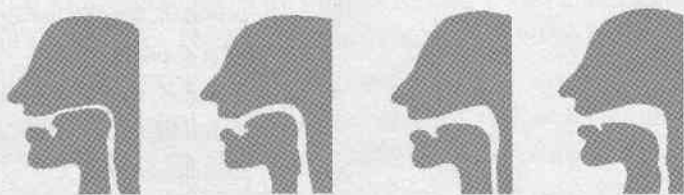
Efter denna inledande översikt följer här en genomgång av vokallernas olika särdrag. Studera t ex tungans ställning vid uttalet av [y:] och [u:] i nedanstående figur.

FIGUR 2. Tungans ställning vid uttal av [y:] och [u:], t ex *syl* och *sol*.

Av figuren framgår tydligt hur tungkroppen vid [y:] är förd framåt och vid [u:] bakåt, vilket leder till att hålrummen i munhålan och svalget får olika form. Figuren exemplifierar en **främre** och en **bakre** vokal.

En annan indelningsgrund för vokaler är munnens öppenhetsgrad, vilket illustreras i figur 3.

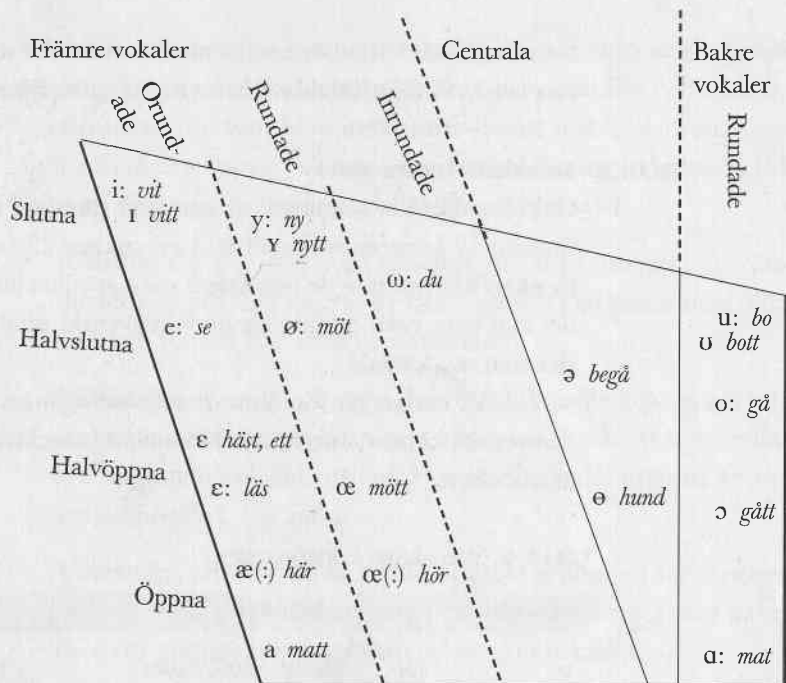
FIGUR 3. Munnens öpningsgrad vid vokaler [i:], [e:], [ɛ:] och [a], t ex *bi*, *be*, *läs* och *matt*.

Figuren visar från vänster till höger hur munnen öppnas för dessa fyra vokaler från **slutet** [i:] till **öppet** [a]. Den tredje indelningsgrunden för vokaler är hur mycket läpparna rundas, vilket exemplifieras i figur 4, som visar läpparna vid en **orundad**, en **rundad** och en **inrundad** vokal.

FIGUR 4. Läpprundning vid vokaler [i:], [y:] och [ɔ:], t ex *sil*, *syl* och *sula*.

De särdrag som används för att beskriva vokaler är alltså främre – bakre, slutet – öppet och rundad – orundad. Utifrån dessa särdrag åskådliggörs ofta ett språks vokaler i en sk fyrsiding som avser att illustrera munhålan med munnens öppning till vänster.

FIGUR 5. Vokalfyrsidingen för svenskans vokaler.

Denna vokalfyrsiding visar de svenska vokalerens placering i munhålan och angivet finns också om de är rundade eller orundade. Genom att placera in ljud från andra språk kan man på detta sätt jämföra och förklara skillnader i uttal mellan olika språk.

Störst ansträngning kostar vokaler i ytterlägena, dvs [i], [u:], [a:] och [a], och speciellt [u:], t ex *mor*. Denna vokal ligger i svenskan ovanligt långt bak. Av de centrala vokaler är [ə] ett försvagat *e* i obetonad stavelse, t ex *berätta* och *gosse*. Det långa *u*-ljudet, t ex [ʉ:s], är unikt för svenskan och det svåraste ljudet att lära sig för den som inte har svenska som modersmål. Svår kan också rundningen av de främre vokaler vara för den som har ett femvokalspråk som modersmål. Dessa språk har nämligen inte denna rundning, varför *fyra* och *lök* ofta uttalas *fira* och *lek*.

Antalet vokaler i ett språk varierar mellan tre och ca tolv. Svenskan uppges ha nio vokaler, klassisk arabiska endast tre (*i*, *a* och *o*) och grekiskan, japanskan, polskan, serbokroatiskan, spanskan och tjekiskan fem (*i*, *e*, *a*, *å* och *o*).

Redan med nio vokaler har svenskan alltså ovanligt många vokaler, men eftersom dessa nio dessutom har betydelseskiljande uttal

som långa och korta blir antalet mycket stort. Att som vuxen lära sig ett perfekt svenskt uttal är således ingen lätt uppgift.

3.3.1.2. Svenskans konsonanter

Också antalet konsonanter varierar från språk till språk. Så har t ex finskan 12 konsonantfonem mot svenskans 23 (se vidare nedan). Finskan har t ex inte de tonande *b – d – g*, vilket kan förklara varför det kan vara svårt att lära sig perfekt svenskt uttal om man har finska som modersmål.

Tablå 2 nedan ger före konsonantgenomgången en översikt över de svenska konsonanterna med fonetiska beteckningar, särdrag och exempelord.

TABLA 2. Svenskans konsonanter.

GRAFEM	LJUD	SÄRDRAG	EXEMPELORD
p	[p]	labial, klusil, tonlös	<i>par, prins, plåt</i>
b	[b]	labial, klusil tonande	<i>bar, brun, blå</i>
t	[t]	dental, klusil, tonlös	<i>tar, trög, två</i>
d	[d]	dental, klusil, tonande	<i>dag, dra, dvala</i>
k	[k]	velar, klusil, tonlös	<i>kar, krage, kval</i>
g	[g]	velar, klusil, tonande	<i>gal, grad, glad</i>
f	[f]	labio-dental, frikativ, tonlös	<i>far, fryser, klaff</i>
v	[v]	labio-dental, frikativ, tonande	<i>var, vila, vred,</i>
s	[s]	dental, frikativ, tonlös	<i>sal, stor, sprit</i>
sj m fl	[ʃ]	prepalatal, frikativ, tonlös	<i>sjö, stjärna, skäl</i>
j	[j]	palatal, frikativ, tonande	<i>järn, hjul, gärna</i>
tj m fl	[ç]	palatal, frikativ, tonlös	<i>tjörn, tjuta, kära</i>
h	[h]	laryngal, frikativ, tonlös	<i>här, hus, hans</i>
m	[m]	labial, nasal, tonande	<i>mat, smal, malm</i>
n	[n]	dental, nasal, tonande	<i>när, sant, fin</i>
ng	[ŋ]	velar, nasal, tonande	<i>gunga, tång, dingla</i>
l	[l]	lateral, dental, tonande	<i>liten, nalle, klimp</i>
r	[r]	dental, vibrant, tonande	<i>rolig, tro, bar</i>
rd	[ɖ]	alveolar, klusil, tonande	<i>bord, rörd, mardröm</i>
rt	[t]	alveolar, klusil, tonlös	<i>bort, rört, farbyg</i>
rn	[ɳ]	alveolar, nasal, tonande	<i>barn, tårna, djurnät</i>
rl	[l]	alveolar, lateral, tonande	<i>sorl, pärla, farlig</i>
rs	[s]	alveolar, frikativa, tonlös	<i>förs, törs, första</i>

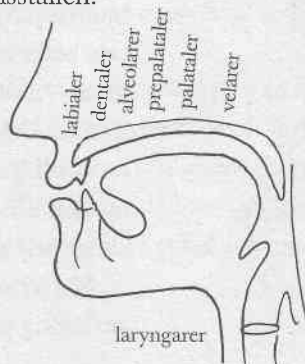
Också konsonanterna kan således delas in efter olika särdrag, och här är särdragen **artikulationssätt**, **artikulationsställe** och närvaro eller frånvaro av **ton**. Med **artikulationssätt** menas det sätt varpå luftströmmen stoppas, och konsonanterna delas här in i klusiler, frikativor, vibranter (tremulanter), lateraler och nasaler.

- **Klusiler**, *p, t, k, b, d, g* samt *rd* och *rt*, bildas genom att luftströmmen för ett kort tag spärras av helt. Spärren kan bildas med olika talorgan som då blir artikulationsstället.
- **Frikativor**, *f, v, s, z, ʃ, ʒ*-ljud samt *rs*, uppstår genom att luftströmmen passerar en förträngning i munhålan eller svalget, vilket ger upphov till olika brusljud. Platsen där ljudet uppstår är artikulationsstället.
- **Vibranter**, olika typer av *r*-ljud, uppstår genom att tungspetsen vibrerar mot tandvallen eller att tungroten vibrerar mot bakre delen av gommen. *r*-uttalet kan också vara frikativt.
- **Lateraler**, *l* och *rl*, bildas genom att luft strömmar ut vid sidan av tungan. Avspärrningen är endast partiell, och ljudkällan ligger huvudsakligen i struphuvudet, varför ljudet blir vokalliknande.
- **Nasaler**, *m, n, ŋ*-ljud och *mn*, bildas som klusilerna *b, d, g*, men genom att gomseglet sänks kan luften här passera genom näsan.

Konsonaterna kategoriseras också efter **artikulationsstället**, dvs var det särskilda hindret för utandningsluften uppstår. De benämns då med latinska anatomiska beteckningar: *labia* – läppar, *dentes* – tänder, *alveoli* – tandvall, *palatum* – hårda gommen, *velum* – mjuka gommen och *larynx* struphuvudet. Figur 5 visar konsonanternas artikulationsställen i talapparaten.

FIGUR 6. Konsonanternas artikulationsställen.

1. labial (*p, b, f, v, m*)
2. labiodental (*f, v*)
3. dental (*t, d, s, z, l*)
4. alveolar (retroflexer) (*rd, rl, m, rs, rt*)
5. prepalatal (*ʃ*-ljud)
6. palatal (*j* och *tʃ*-ljud)
7. velar (*k* och *g*)
8. laryngal (*h*)

Detta innebär att *p* kan beskrivas som en labial klusil, *k* som en velar klusil och *f* som en labial frikativa. Men fortfarande är dessa konsonanter inte klart avgränsade. Det finns t ex ytterligare en labial klusil, nämligen *b*. För att göra beskrivningen entydig så att den gäller endast en konsonant behövs ett särdrag till, nämligen om konsonanten är **tonande** eller **tonlös**. Med detta tillägg är de svenska konsonanterna beskrivna så att de angivna särdragen gäller endast en konsonant. En schematisk översikt över svenskans konsonanter visas i tabell 1.

Översikten visar att det för varje särdragskombination finns endast en konsonant. Dessa konsonanter utgör svenskans konsonantfonem. Medtagna i tabellen är också retroflexerna, dvs de ljud som i skrift stavas *rd* [d], *rt* [t], *rn* [ɳ], *rl* [l] och *rs* [ʂ].

Läs avslutningsvis följande rad och studera effekten av ett utbyte av ett av särdragen.

Add sdutera sbråg är pra vör add päddre vörsdå hur figtigt og indressand ted är met sbråg.

Så mycket är automatiserat i vår språkanvändning att det inte behövs stora förändringar för att vi ska känna oss lite vilsna. Det räcker t ex med att som ovan kasta om draget tonande och tonlös. Men vi kan tolka det, även om det tar lite längre tid.

3.3.2. Uttalslättnader

Redovisningen av svenskans vokaler och konsonanter ovan kan ge intryck av att fonemen är klart avgränsade enheter med fasta egenskaper. I verkligheten är det emellertid helt annorlunda. I löpande tal uttalas ljuden aldrig ett i taget. För att göra uttalet lättare går de i varandra och uttalas olika beroende på vilka ljud som omger dem. Ljuden påverkar varandra, s k **assimilation**. Jämför uttalet av *b*, *g* *n* i de båda orden i följande ordpar: *snabb* – *snabbt*, *skygg* – *skyggt* och *anman* – *anbud*. Exempelen visar hur de tonande [b] och [g] blir tonlösa framför det tonlösa [t], dvs [p] respektive [k], och hur [n] blir labialiserat till [m] framför [b]. Att uttala som vi skriver skulle oftast bli mycket arbetskrävande. Prova t ex att uttala *snabbt* och *skyggt* skrift-enligt och känn efter.

När vi talar naturligt smälter alltså många ljud samman eller färgar av sig på varandra. Detta gäller också över ordgräns, t ex *en båt*,

TABELL 1. Artikulationssätt, stämbandston och artikulationsställen för svenska konsonanter.

ARTIKU- LATIONS- SÄTT	STÄM- BANDS- TON	ARTIKULATIONSSTÄLLEN							
		Labialer	Labio- Dentaler	Dentaler	Alveo- larer	Prepala- taler	Pala- taler	Velarer	Laryng- aler
Klusiler	tonlös tonande	p b		t d	l ɖ			k g	
Frikativor	tonlös tonande		f v	s	ʃ	ʃ	ç j		h
Vibranter	tonlös (tonande)			r					
Lateraler	tonlös tonande			l	ɭ				
Nasaler	tonlös tonande	m		n	ɳ				

en väg, en gäst och en gård, där uttalet blir [embo:t], [emvɛ:g], [enjɛst] och [ɛŋgo:ɖ].

Men vi utelämnar också åtskilliga ljud som finns återgivna i skrift, t ex *roligt* [ru:lit], *bara för att* [ba:fat] och *Norrmalmstorg* [oasto:ʃ], s k **reduktioner**. Vad och hur mycket som reduceras beror på flera faktorer. Talaren anpassar talet efter situationen och är inte tydligare än vad som behövs. [oasto:ʃ] t ex upprepades tre gånger på detta sätt av en svensk busschaufför då han svängde in mot hållplatsen. Talaren spar sin energi, och lyssnaren skulle finna det underligt om en nära vän i ett vardagssamtal artikulerade som en politiker i ett torgtal. Fler ljud faller bort i hastigt tal, och obetonade stavelser reduceras mest.

Hur mycket talaren kan utelämna beror alltså mycket på vad lyssnaren redan vet, dvs hur mycket lyssnaren kan fylla i. Detta förklarar också varför vi är mycket mer beroende av en tydligare talsignal, då vi lyssnar på ett främmande språk, eftersom vi då inte kan språk-systemet lika bra som vårt modersmål. Detta gäller också för många av invandrarna i Sverige.

"Hä löna sä int' å förklar'
för dom som int' begrip'.
(I. Stenmark)

3.3.3. Fonologiska regler

Svenskan kan således sägas ha ca 40 fonem. Det exakta antalet kan som framgått ovan diskuteras. Dessutom finns regler för hur dessa ljud kombineras, s k **fonologiska regler**. Dessa varierar för olika språk.

I svenskan förekommer exempelvis endast vissa trekonsonant-kombinationer i början av ord, t ex *str* i *stram* men inte *prk*. Svenskans trekonsonantkombinationer inleds alltid med *s*, och den följande tvåkonsonantkombinationen (i exemplet *tr*) förekommer alltid också som en självständig kombination, t ex *tro*. I slutet av ord kan vi däremot ibland avsluta med upp till fem konsonanter, t ex *småländskt*. Genom sammansättningar kan vi dock få kombinationer som följande rubrik: "Stockholmsktstruttande världsschlager med laxfångstssprattlande kommunalnämndsschvung" (DN, 8/8 -94). Liknande är inte möjligt i enkla ord i svenskan.

Jämfört med exempelvis tjeckiskan och polskan är svenskans möjligheter att sätta samman konsonanter begränsade. För en svensk torde det åtminstone utifrån skriften te sig ganska omöjligt att uttala t ex tjeckiskans *svrchnlk* 'överrock' och *scvnmkl* 'fick att rulla' respektive polskans *przysrzyc* 'kapa av' och *wszczynac* 'ge upphov till'.

Finskan å andra sidan har endast *en* konsonant i början av ord, och lånord anpassas därför så att Stockholm blir *Tukholma*, skola blir *koulu* och slant blir *lantti*. Ett annat sätt att lösa problemet om man möter fler konsonanter i följd än man är van vid, kan vara att skjuta in en vokal före den avvikande konsonantkombinationen, t ex en spanskatalande som uttalar svenskans skola som *eskola*.

En annan svensk regel beträffande ljud i början av ord gäller de tonlösa klusilerna, som blir **aspirerade** i början av en betonad stavelse. Detta innebär att den inledande konsonanten följs av ett utandningsljud, t ex *kal* [k^hal], *pil* [p^hi:l] och *tom* [t^hum], vilket man kan känna om man håller handen framför munnen då man uttalar dessa ord. Jämför uttalet av *kal*, *pil* och *tom* med uttalet av *skal*, *spill* och *stomme*.

3.3.4. Prosodi

Att förstå tal med skiftande uttal av enskilda ljud eller bortfall av ljud vållar oss sällan några större problem. Vi fyller i. Däremot får vi anstränga oss mer, när vi lyssnar på en talare som bryter mot reglerna för hur långa vokaler och konsonanter ska vara, som betonar avvikande eller låter tonen falla där vi väntar oss att den ska stiga och tvärtom.

Markisen drog en djup suck
på sitt modersmål.
(Purre, stilblommor
och grodor)

Dessa tre centrala egenskaper i talet, **längd**, **betoning**, och **intonation**, brukar sammanfattande kallas för **prosodi**. Prosodin är det som får t ex svenskan att låta svensk, dvs det som gör att utomstående uppfattar svenskan som ett "sjungande" språk med en speciell rytm. Därför kan det nog ofta vara prosodin som är det som får en svensk att känna sig främmande inför någon som talar "bruten svenska". Talet blir svårare att koda om stavelser har fel längd och betoningen ligger på fel ord. Talet känns osvenskt, vilket kan skapa avstånd. Att lära sig prosodin är således särskilt viktigt, när man lär sig svenska som andraspråk. De särskiljande prosodiska dragen i svenskan sammanfattas i tablå 3.

TABLA 3. Svenskans särskiljande prosodiska drag.

PROSODISKT DRAG	EXEMPEL
Längd	<i>mal/mall</i>
lång/kort vokal	<i>bot/bott</i>
Ordbetoning	<i>mAssiv/massIv</i>
första/andra stavelsen	<i>fOrmEl/formEll</i>
Frasbetoning	<i>hÄlsa på/hälsa pÅ</i>
på verbet/partikeln	<i>iÄnda på/tända pÅ</i>
Satsbetoning	<i>ÅSA går.</i>
betonar det viktiga	<i>Åsa GÅR.</i>
Ordintonation	<i>Japan/japan</i>
akut/grav accent	<i>Polen/pålen</i>
Satsintonation	<i>Han kommer.</i>
påstående/fråga	<i>Kommer han?</i>

Den betydelseskiljande **längden** hos vokalerna förekommer bara i betonad stavelse, och den betonade stavelsen är ungefär dubbelt så lång som den obetonade. En obetonad vokal är alltid kort. Ibland kan det genom böjning uppstå homografer med olika uttal. Jämför t ex *halt* 'halkigt' med *halt* 'stanna!' och *svans* 'fågeln's' med *svans* 'hundens'. Här tar vi vid läsning hjälp av kontexten. Skillnaden mellan långa och korta stavelser är mycket viktig i svenskan.

Betoning

Svenskans **ordbetoning** är relativt fri, medan t ex finskan har betoningen på första stavelsen och franskan på den sista. Med en fri ordbetoning kan betoningen falla på olika stavelser och användas betydelseskiljande, vilket exempen i tablå 3 visar, t ex *formel* – *formell*. Vanligast i svenskan är att den första stavelsen är betonad. Ett ord har en huvudbetonad stavelse, och betoningen faller oftast på den del av ordet som bär mest information, t ex *TRÖTT*het, *VÄN*lig och *LÄS*bar. Dessa exempelord har förutom en huvudbetonad stavelse också en bibetonad.

Frasbetoning uppstår när ord byggs samman till fraser, och betoningen faller på de viktigaste delarna, t ex *ett litet BARN*, *gå i GOD* för, *ställa UPP* och *arbeta IN*.

Satsens betoning faller på den i sammanhanget viktigaste informationen och har således stor betydelse för att budskapet ska gå fram. Vilka ord som är viktigast i en mening kan variera beroende på sammanhanget. Fundera över sammanhanget för de olika meningarna nedan. I vilken situation skulle respektive mening passa in? De stora bokstäverna markerar betoningen.

- (1) Henrik säger att det är roligt att klättra i berg.
- (2) Henrik **SÄGER** att det är roligt att klättra i berg.
- (3) Henrik säger att det **ÄR** roligt att klättra i berg.
- (4) Henrik säger att det är **ROLIGT** att klättra i berg.
- (5) Henrik säger att det är roligt att **KLÄTTRA** i berg.
- (6) Henrik säger att det är roligt att klättra i **BERG**.
- (7) Henrik säger att **DET** är roligt att klättra i berg.

Dessa meningar som i skrift ser likadana ut får alltså genom olika betoning något olika betydelse och kräver olika sammanhang för att passa in. Betoningen ändrar här således delvis meningarnas presuppositioner.

Men vad händer med mening (7)? Varför är den inte möjlig? Jo, *DET* som i mening (7) är markerat som betonat, saknar betydelse. *Det* är här ett formord med grammatisk funktion, och i normala fall betonar vi endast ord med betydelseinnehåll. (Se mer om formellt *det* i kapitel 7.)

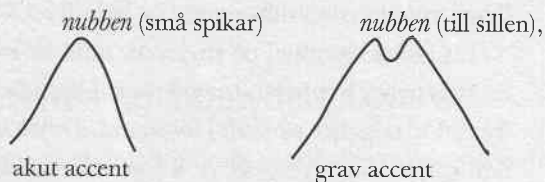
Exemplen visar således att betoningen påverkar betydelsen, och betoningen är därför givetvis viktig också vid högläsning. Fel betoning gör det lästa svårbegripligt eller ger det ett annat innehåll.

Intonation

Intonationen, eller melodiförändringarna, i svenskan är av två slag: dels **ordintonationen**, dvs skillnaden mellan akut och grav tonaccent, dels **satsintonationen** med bl a stigande ton i frågor och fallande ton i påståendesatser,

Det högsta modet är att
våga visa sig som man är.
(J.L. Spalding)

Beträffande ordintonationen är skillnaderna i **ordaccent** ibland den enda skillnaden mellan två ord som i skrift ser likadana ut, t ex *tomten* och *tomten*. Tomten runt huset uttalas med **akut accent** (accent 1), och tomten som kommer på julafton uttalas med **grav accent** (accent 2). Skillnaden består i olika intonationsförlopp. Dessa ord har olika melodiförändringar i den betonade stavelsen, och spektrogram, dvs registreringar som visar talets akustiska komponenter, visar att förändringarna också varierar i olika delar av Sverige. Ett schematiskt exempel som visar skillnaden i intonation vid akut och grav accent:

Vid akut accent stiger tonen snabbt i den betonade stavelsen för att sedan sjunka, medan tonen vid den grava accenten stiger på den huvudbetonade stavelsen, sjunker snabbt innan den åter stiger på den andra stavelsen. Också den andra stavelsen får här alltså en viss betoning. Den akuta accenten signalerar att ordet är ett enstavigt rot-morfem (*nubb*) och den grava att roten är tvåstavig (*nubbe*). Sammansatta ord har grav accent. Jämför uttalet av t ex *brun hårig* och *brunhårig* respektive *rått kött* och *råttkött*.

Men accenterna används inte riktigt lika i olika delar av Sverige. Så är t ex ett av kännetecknen på norrländskt talspråk att det ofta har akut accent där rikssvenskan har grav, t ex *STOCKholm* eller norrbottniskt *cykel-peDALen* och *säkerhetsNÄLen*.

Beträffande **satsintonation** talar man om **stigton** i frågor och **fallton** i påståenden. Både frågor och påstående har i själva verket fallande ton, men intonationstoppen ligger högre i frågor än i påståenden.

Att redogöra för intonationen i ett språk är förenat med åtskilliga problem, men sammanfattningsvis kan i alla fall konstateras att into-

nation och betoning ofta samverkar för att ge budskapet det avsedda informationsinnehållet. De prosodiska dragen är viktiga i kommunikationen.

3.3.5. Regionala varianter

Vofför gör di
på dette viset?
(A. Lindgren)

Utöver assimilation och olika grader av reduktion kan uttalet variera ytterligare, nämligen regionalt. Äldre dialektalt uttal dröjer sig kvar, även om de genuina gamla dialekterna med delvis eget ordförråd och delvis egen grammatik är på väg att försvinna. Bl a kan de långa vokaler uttalas som diftonger, dvs tungan och läpparna rör sig under uttalet av vokalen, så att två vokalljud kommer att ingå i samma stavelse. I Sydsverige kan t ex långt [o:] uttalas som [eo] eller [ɛoo:]. På grund av diftongerna kan det ibland t o m vara svårt för den som är från andra delar av Sverige att i Malmö höra skillnad mellan t ex *bok*, *buk*, *båk* och *Böök*. Också på Gotland uttalas vissa långa vokaler som diftonger, t ex [e:] till [ei:].

Ett annat exempel på regionalt uttal av svenskans långa vokaler är att *i* och *y* kan avslutas med ett följande konsonantljud, t ex *fy* [fy:j]. Detta gäller särskilt i Svealand. Dessa varianter av *i*- och *y*-ljuden kallas *Viby-i* respektive *Viby-y* efter socknen Viby utanför Örebro, där de finns i den genuina dialekten. Men *j*-tillägget finns också i andra dialekter spridda över Sverige, och som de flesta andra dialektdrag försvinner det oftast då talarna överger sin dialekt och övergår till riksspråk, som ofta anses ha högre status.

Däremot finns *Viby-iet* numera – och det tycks vara på väg att breda ut sig – i Göteborg och Stockholm, där det blivit ett ”fijnt” drag och används mer av yngre än äldre. Från att ha varit dialektalt är det eventuellt på väg att bli ett socialt kännetecken och en skillnad mellan generationer. Kanske kan man se *Viby-iet* som ett gott exempel på föränderligheten i språk, språkanvändning och språkvärdering.

Också konsonanterna kan ha regionalt uttal. Detta gäller bl a retroflexerna, t ex *-rd-* och *-rt-*, som i södra Sverige sällan uttalas som retroflexer utan i stället som två ljud. Regionala varianter har också *r-* och *je*-ljuden (3.3.1. om allofoner ovan).

Variationer i uttal är mycket lättare att lägga märke till då det gäller språkdrag som man inte använder själv. Som i många andra fall är vi oftast omedvetna om vad vi själva gör men märker när vi möter något som avviker. Det mesta av den regionala variationen brukar dock inte vålla några större problem för förståelsen.

4. Ordbildning

ORDEN I VÅRT ORDFÖRRÅD är uppbyggda av olika enheter som kombineras på skilda sätt och enligt regler som vi vanligen är mycket omedvetna om. Detta kapitel om svensk ordbildning inleds med en genomgång av de enheter som används vid ordbyggandet, dvs olika typer av morfem, som kan innehålla mer eller mindre betydelse och ha olika funktion. Kapitlet beskriver sedan vad som kännetecknar de vanligaste ordbildningstyperna, nämligen sammansättningar och avledningar, och hur de kan illustreras med hjälp av träd-diagram. Sist ingår här ett avsnitt om förkortningar som gör tillvaron enklare för språkanvändarna.

4.1. Morfem – små betydelsebärare

Föregående kapitel redovisar vokaler och konsonanter som fonem, dvs språkets minsta betydelseskiljande enheter. Det här kapitlet behandlar först språkets minsta betydelsebärande enheter, dvs olika slag av **morfem**. Först ett exempel: *t*, *a*, respektive *l* är fonem och betyder ingenting om de står var för sig, men tillsammans bildar de ordet *tal* som har betydelse. *Tal* är ett morfem. Detta kan sedan kombineras med *t* ex *bok* till ordet *talbok* med två enheter som har betydelse, dvs två morfem: *tal* + *bok*. Dessa två morfem är exempel på så kallade **rotmorfem** eller lexikala morfem. Ett rotmorfem är ett morfem med så mycket egen betydelse att det kan fungera självständigt, dvs det klarar att fritt på egen hand fungera som ett ord i svenskan.

Men svenskan innehåller också andra typer av morfem. Försök att hitta delarna, dvs de olika morfemen, i orden bildade till verbet *blåsa*: Vilka är delarna och vad betyder de?

blåsa – blåsljud – blåsig – blåsbar – blåsare – blåsande – blåst – bessemerblåsning – blåsning – anblåsa – avblåsa – underblåsa – nedblåst – urblåst – blåser – blåste

Exempleraderna visar olika ord som har bildats genom att delar med olika mycket egen betydelse har lagts till verbet *blåsa*. De tre

delarna *blås(a)*, *ljud* och *bessemer* har mycket egen betydelse och kan därför fungera fritt som självständiga ord. De är exempel på **fria** rotmorfem. Delarna *-ig*, *-bar*, *-are*, *-ande*, *-t*, *-ning* och *an-* är exempel på en annan typ av morfem. De har inte särskilt mycket egen betydelse; de används endast för att bilda nya ord, och de kan inte fungera som självständiga ord. De är s k **avledningsmorfem**, som är en typ av **grammatiska morfem** med mer funktion än betydelse. Eftersom avledningsmorfemen inte kan fungera som självständiga ord kallas de **bundna** grammatiska morfem.

De två sista exemplen på "blåsraderna", *blåser* och *blåste*, innehåller exempel på en annan typ av bundna grammatiska morfem, nämligen **böjningsmorfem**. De böjer verbet *blåsa* till tempus presens och preteritum (dåtid – se vidare 5.4.1.). Andra vanliga böjningsmorfem i svenskan är de som används vid substantivens och adjektivens böjning: *hunden*, *hundar*, *hundar-na* och *glatt*, *glada*.

Till de grammatiska morfemen hör också svenskans vanligaste ord, *och*, *i*, *att*, *en*, och *som*, som alla har mer funktion än betydelse. Vad betyder t ex *att*? Eftersom dessa ord är så vanliga är de också behändigt korta. På samma sätt som våra ärvda rotmorfem, t ex *far*, *ben* och *eld*. Det vi använder mycket vill vi inte ha långt (jämför 4.5. nedan). Men till skillnad från avledningsmorfemen och böjningsmorfemen fungerar *och*, *i*, *att*, *en* och *som* som självständiga ord. De kallas därför **fria grammatiska morfem**.

På "blåsraderna" ovan finns också morfemen *av-*, *under-*, *ned-* och *ur-*, som kan sägas ha en särställning bland morfemen. De kan fungera som självständiga ord, men deras betydelse och funktion växlar beroende på sammanhanget. (Se vidare 4.2.4. nedan.)

Värt att lägga märke till bland exemplen på "blåsraderna" är också att vissa av orden inte bara har en betydelse som direkt hör ihop med verbet *blåsa*. Detta gäller *bläst*, *blåsning* och *urbläst*, som också används i överförd betydelse. Vad kan de betyda? Också *underblåsa* 'ge näring åt' har en betydelse som inte direkt hänger samman med att 'föra fram luft'. I dessa fall har betydelsen blivit **ogemenskinlig**, dvs den måste läras lexikalt som enskilda ord.

En speciell typ av morfem är **fogemorfemen**, som ibland uppträder i fogen mellan delarna i sammansatta ord, t ex *flyttningsbidrag*, *fotbollslag*, *kyrkoråd* och *gatuukontor*. Dessa behandlas vidare under Sammansättningar 4.2.3. nedan.

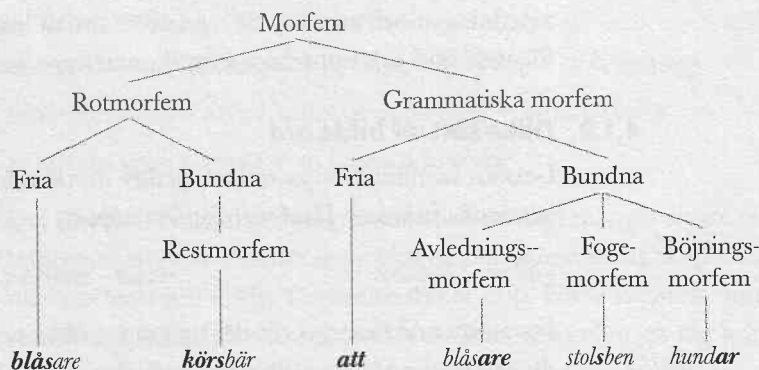
Utöver de morfem som hittills nämnts finns ytterligare en grupp,

nämligen **restmorfemen**. Dessa uppträder som rotmorfem, men de saknar klar egen betydelse. Ett exempel här är *körsbär*. Ordet innehåller två morfem: *körs-* + *bär*. *Bär* är ett tydligt rotmorfem, men vad är *körs-*? Ytterligare exempel kan vara orden *lingon*, *päron*, *odon*, *olvon*, *plommon*, *sviskon*, *nypon*, och *hallon*. Alla dessa ord hör till samma betydelseområde och samtliga slutar på *-on*, vilket talar för att *-on* en gång varit ett **produktivt** avledningsmorfem för att beteckna frukt och bär. Men vad betyder då det som står före *-on*, nämligen *ling-*, *pär-*, *od-* osv? Något måste de ha betytt, för avledningsmorfem läggs enligt reglerna till något som har betydelse. *Ling-* kan man nog med lite eftertanke koppla till ljung, men de andra? För att lösa problemet vid morfemanalys kallas sådana morfem restmorfem.

Till gruppen restmorfem kan man också föra det som "blir över", när man gör en morfemanalys av inlånade ord, t ex *op-tion*, *krev-era*, och *dura-tiv*, *-tion*, *-era* och *-tiv* kan vi genom mängden av liknande lånord också i svenskan känna som avledningsmorfem, men vad betyder ordens första del? De borde ha betydelse, även när vi använder orden som helheter. Kunskaper i främmande språk, speciellt latin och grekiska, kan här vara till hjälp, men för enkelhetens skull kan också sådana morfem hänföras till restmorfemen. Dessa är alltså en typ av rotmorfem, eftersom alla ord har åtminstone en betydelsebärande del.

De olika typerna av morfem kan nu sammanfattas i följande diagram:

DIAGRAM 1. Olika typer av morfem.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att ett ord alltid innehåller minst ett morfem, men oftast flera. Om ett ord innehåller endast ett morfem är det ett rotmorfem eller ett fritt grammatiskt morfem. Om det finns flera morfem, ingår minst ett rotmorfem. För att underlätta morfemanalysen kan det vara bra att på ett mer medvetet plan känna igen svenskans avlednings- och böjningsmorfem. Allt detta har vi nämligen som omedveten kunskap, eftersom vi känner vad som är möjliga ord i svenskan.

4.1.1. Allomorfer

Men ibland kan morfemens form variera. Morfemen sägs då ha **allomorfer**, vilket kan jämföras med allofonerna, t ex de olika uttalen av *r*-ljudet i olika delar av Sverige. Allomorfer finns för vissa böjnings- och avledningsmorfem. Så används t ex i svenskan fem olika ändelser för att markera flertal av substantiv: *-or*, *-ar*, *-er*, *-n* och *-s* (*flickor*, *pojkar*...). Dessa är allomorfer av morfemet plural (flera). Vilken ändelse som ska kombineras med vilket substantiv är något vi lär oss i samband med att vi lär oss substantiven. Variationen sägs då vara **lexikalt betingad**. Utöver dessa fem grupper med pluraländelser finns ytterligare en grupp som inte har någon ändelse alls i plural. Detta kallas ibland för en **nollallomorf**.

Annorlunda förhåller det sig med preteritummorfemet (dåtid) *-de*, t ex *byggde*. Morfemet *-de* växlar efter tonlös konsonant till allomorfen *-te*, t ex *köpte*. Denna variation styrs av de omgivande ljuden och är således **fonetiskt betingad**. Ett annat exempel på fonetiskt betingad variation är *inkompatibel*, *impopulär*, *illojal* och *irreparabel*, där avledningsmorfemet *in-* i de tre senare orden assimileras med efterföljande ljud och uppträder som allomorferna *im-*, *il-* och *ir-*.

4.1.2. Olika sätt att bilda ord

Genom kombination av olika typer av morfem bildas nya ord enligt bestämda mönster. Jämför följande ordpar:

visdom – *dödsdom*

renhet – *brännhet*

I ovanstående exempel rör det sig om två olika *dom* och *het*, nämligen de osjälvständiga avledningsmorfemen *-dom* och *-het* med enbart grammatisk betydelse och de självständiga rotmorfemen *dom* och *het* med egen betydelse.

Ord med endast ett morfem kallas **enkla ord**. En kombination av

Det är en skillnad mellan
smuts och smutsighet.
(E. Diktonius)

fria rotmorfem leder till **sammansättningar** (dödsdom och brännhet), medan en kombination av rotmorfem plus avledningsmorfem ger **avledningar** (visdom och renhet). Avledningar som görs med suffix ger oftast en annan ordklass än rotmorfemet, t ex adjektiv → substantiv: *vis* → *visdom*. De behandlas vidare nedan.

Vidare kan vi skapa en blandform mellan avledning och sammansättning, de **avledda sammansättningarna**, och förkorta ord på olika sätt.

Fortsättningen av det här kapitlet behandlar svenskans mönster för ordbildning, dvs sammansättning, avledning och förkortning.

4.2. Sammansättningar – många och ofta långa

Ett av svenskans särmerken är de många sammansättningarna. Att bilda sammansättningar är vårt vanligaste sätt att skapa nya ord, och sammansättningarnas utseende eller byggnad kan variera. Sammansättningar kan vara byggda av olika sorts delar och relationerna mellan delarna kan vara olika; sammansättningar kan vara korta och långa, ibland mycket långa; de kan vara genomskinliga och ogenomskinliga, och fogen mellan delarna kan se olika ut.

4.2.1. Ett sätt av bli av med betydelsetomma formord

I princip gäller att en sammansättning innehåller två led som kan fungera som självständiga ord, t ex *lättnat*. Vid bildandet av en sammansättning faller oftast olika formord bort, t ex *för*, *som*, *är*, och sammansättningar är således ett sätt att komprimera en text. Studera följande exempel:

en vägg som man klättrar på → *en vägg för klättring* → *en klättervägg*

märkning som talar om att en vara är miljövänlig → *miljömärkning*

en utställning om Lagerlöf → *en Lagerlöfutställning*

Det första uttrycket i grupperna ovan är betydligt mångordigare och informationsglesare än det sista. Hur en sammansättning skapas kan ofta studeras när en ny företeelse dyker upp. Först används oftast satser eller fraser för att tala om företeelsen, men efter ett tag komprimeras frasernas betydelse till begrepp, t ex *Lagerlöfutställningen*.

Sammansättningar är därför många gånger värdefulla genom att de gör en text mindre ”utspädd”, men det kan också bli lite mycket av det goda, t ex *utsläppsrättsmotståndardemonstration* och *tvåtedjedelssamhäl-*

lesutredning. Vad tycker t ex läsaren om författarens nybildade ord "blåsrader" ovan (4.1.)? Är det begripligt? Kan man tillfredsställa sina språkliga behov genom att göra en sammansättning på det sättet?

Även om sammansättningar oftast är okomplicerade, kan texter med många och långa sammansättningar ibland bli onödigt kompakta och svårlästa. Läsaren måste tolka hur sammansättningens delar hänger ihop, vilket inte alltid är alldeles uppenbart. Genom sammansättningen försvinner ju markeringarna som anger betydelsambanden mellan delarna. Vad betyder t ex *störtsäker*? Säker mot att man störtar? Säker om man störtar? Säker på att störtar? Eller något helt annat? Eller vad betyder de tidsenliga *teflonpolitiker*, *stressfälla*, *skattekramare*, *åldersskugga*, *sammetsrevolution* och *prisfrågeterminal* hämtade ur Nyordsboken? I sitt sammanhang torde de vara tämligen genomskinliga, men nog känns de åtminstone beroende av sin tid. Ogenomskinliga sammansättningar som inte går att förstå utifrån sina beståndsdelar utan måste läras som lexikonord kallas **lexikala sammansättningar**.

4.2.2. Tvåledat

Också mycket långa sammansättningar är uppbyggda av två huvuddelar, nämligen en **förled** som oftast beskriver en **efterled**. Att förleden beskriver efterleden ser vi tydligt i exempel som: *husbåt* – *båthus*, *rödvin* – *vinröd* och *motorbåt* – *båtmotor*. Vi kan också säga att förleden här är en bestämning till efterleden, som är det viktiga: en husbåt är en båt och ett båthus är ett hus. Därför anpassar vi också *en/ett* efter efterleden. Dessa regler gäller för nästan alla sammansättningar, även om de kan vara olika uppbyggda. Allmänna kännetecken för sammansättningar är

- att efterleden avgör betydelsen: *en barnmatsburk* (= burk) – *burk-barnmat* (= barnmat).
- att alla ordklasser kan ingå som **förled**: *språk-val* (substantiv), *röd-vin* (adjektiv), *flyg-plan* (verb), *inne-grej* (adverb), *ni-tilltal* (pronomen), *tre-tal* (räkneord), *till-bedjan* (preposition), *när-bisats* (konjunktion) och *ja-sägare* (interjektion).
- att olika innehållsordklasser (se 5.5.2.) kan ingå som **efterled**: *hus-tak* (substantiv), *gul-grön* (adjektiv), *buk-tala* (verb), och *jätte-fort* (adverb).

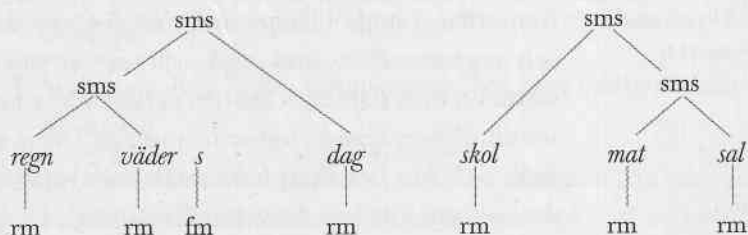
- att både för- och efterled kan vara egna sammansättningar: *sjukhus-matsal*, *reservdel-s-kullager* och *leksaker-s-träbil*
- att både för- och efterled kan vara avledningar: *försäkring-s-anbud*, *samtal-s-debitering* och *rådgivning-s-enhet*
- att betydelsesambandet mellan för- och efterled kan variera. Prova att med flera ord skriva om t ex *hustak*, *träfasad*, *fönsterglas* och övriga exempel ovan och jämför resultaten, t ex *tak **på** hus*, *fasad **av** trä* ...

Förleden i exemplen ovan beskriver och preciserar efterleden, s k **determinativ** förled. Men det finns också sammansättningar där för- och efterled är på samma nivå, t ex Sveriges *blågula* fana. Vår flagga är både blå och gul och inte någon färg med dragning åt grönt eller liknande. Båda färgerna är här lika viktiga, och sammansättningen kallas **kopulativ**. Till denna typ hör också det treledade *dansk-norsk-svensk* och exempel som *fulsnygg* och *sötsur*. I dessa exempel går det att skjuta in ett *och* mellan leden.

Relationerna mellan sammansättningsleden kan således vara av olika slag, och sammansättningar kan se ut på många olika sätt, men det främsta kännetecknet på en sammansättning är att den – med undantag som *dansk-norsk-svensk* ovan – består av två led som kan fungera självständigt.

Ords byggnad kan åskådliggöras med hjälp av trädidiagram, där man genom att föra samman samhöriga led på allt högre nivå kan se hur ett ord är uppbyggt. Varje förgreningsställe, s k nod, förses med en beteckning för vilken typ av ordbildning vi har att göra med: **sms** – sammansättning eller **avl** – avledning. Morfemen anges med **rm** – rotmorfem och **fm** – fogemorfem.

DIAGRAM 2. Orden *regnvädersdag* och *skolmatsal* i trädidiagram.

Här framgår tydligt hur orden är byggda, och till ännu större hjälp är det när orden är lite mer komplicerade än i dessa exempel. Se vidare i avsnitt 4.4. nedan.

4.2.3. Fogen mellan för- och efterled

I många av exemplen i det förra avsnittet finns ett inskott av ett *-s* i fogen mellan för- och efterled: *barnmatsburk*, *reservudelskullager*, *leksaker-träbil*, *samtalsdebitering* och *rådgivningsenhet*. Dessa exempel visar att *-s* vanligen skjuts in mellan för- och efterled om förleden är en sammansättning, *barnmatsburk*. Ett välkänt undantag är här *Svenska fotbollförbundet* som valt att inte tillämpa regeln i sitt namn. (Men lyssna på vad som ofta sägs!)

En annan regel är att ett *-s* skjuts in i en sammansättning där förleden är en avledning som slutar med *-ning*, *-het* eller *-tion*, t ex *avdelningschef*, *tomhetskänsla* och *demonstrationståg*. Däremot blir det inte något inskott av *-s* om förleden slutar på vokal, t ex *skohorn* och *sjö-vatten* eller *s* och *s*-liknande ljud, t ex *sjukhusmatsal*.

Utöver det som sägs ovan är det annars svårt att fastställa de regler som gäller för *s*-inscott. Vissa **enkla** förleder, dvs förleder med endast ett morfem, tar *-s* och andra inte, t ex *årsdag* – *årstid*, *skogsbacke* – *skogsglänta* kontra *luftrum* – *lufttryck*, *felanalys* – *feldrag*. I sådana fall måste vi lära oss *s*-inscottet lexikalt, dvs vi lär oss ordet som helhet.

Andra markeringar av fogen är vokalförändringar eller vokalbortfall. En vokalförändring uppstår i t ex *gatu***kontor**, *kron***ofogde** och *kyrko***rum**. *-u* och *-o* är rester av svenskans gamla genitivändelser och finns i ett begränsat antal sammansättningar. Jämför t ex *gatlykta*, *kronförsvagning* och *kyrkfönster*. Andra exempel på gamla genitiver är *barna***avård** och *barna***sinne**. En annan typ av vokalförändring uppstår när ett *-a* i slutet av ett ord försvagas till *-e*, t ex *oljefärg*, *flickebarn* och *ärelysten*.

Om förleden slutar på *-a* eller *-e*, faller mestadels vokalen bort då rotmorfemet ingår i längre ord, t ex *flick***byxor**, *lamp***hållare**, *poj***kbyxor** och *ving***benma**. *Flick-* *lamp-*, *poj***k-** och *ving-* är vad man kallar ordens **stam**. Ett ords stam är också den del av ordet som man lägger ändelser till: *flick-or*, *lamp-or*, *poj***k-ar** och *ving-ar*. Dessa reducerade former, *flick-*, *poj***k-** osv, betraktas fortfarande som rotmorfem, även om de i denna form inte kan fungera självständigt. Dessa exempel på vad som är en stam visar enkla rotmorfem, men detsamma gäller också

Det är en ros utsprungen
av Davids rot och stam.
(Psalm 113)

för längre ord. Stammen i de följande exemplen är det som står före böjningsmorfemen: *inbetalning-ar*, *verkstadsindustri-n*, *sjukhusmatsal-en*.

Stam och morfem är således inte samma sak. En stam är det man lägger ändelserna till, och alla ord har bara en stam. Ett morfem är den minsta delen som bär betydelse, och ett ord kan innehålla många morfem.

Hur är det då med *vatten* och *fönster*? Här har vi ordslut liknande dem i *sol-en* och *sälj-er*, men vad betyder *-en* i *vatten* eller *-er* i *fönster*? Trots att *vatten* och *fönster* delvis liknar *solen* eller *säljer* kan vi i *vatten* eller *fönster* inte skilja ut olika delar med olika betydelse. *Vatten* och *fönster* innehåller bara ett morfem vardera. Stavelse och morfem är alltså inte samma sak. Morfemen måste innehålla betydelse. *Vatten* och *fönster* är gamla svenska enstavningar som fått ett *e*-inskott, t ex *vattn* → *vatten*, vilket också märks då de böjs, t ex *vattnet* och *fönstret*.

4.2.4. Partikelsammansatta verb

Vid genomgången av morfem i 4.1. ges exempel med ord som är bildade till verbet *blåsa*. Bland dessa exempel finns verben *anblåsa*, *avblåsa*, *underblåsa*, *nedblåst* och *urblåst*. Dessa är exempel på vad som brukar kallas **partikelsammansatta verb** eller **partikelverb**. Förlederna är här partiklar som ibland liknar adverb, t ex *in*, *ned*, *ur*, och ibland prepositioner, t ex *av*, *med*, *till*. Ett säkert kännetecken på partiklar är att de alltid är betonade. Beträffande exemplen ovan gäller att de flesta kan lösas upp så att partikeln placeras efter verbet: *blåsa av*, *blåsa under*, *blåsa ned*, *blåsa ur*. Detta gäller dock inte *anblåsa* (t ex en flöjt). Verb som endast har partikeln före verbet kallas **fast sammansatta**, och verb som endast har partikeln efter verbet kallas **löst sammansatta** verb. Värt att lägga märke till är att alla dessa verb som perfekt particip är fast sammansatta, t ex *nedblåst*, och ofta används som adjektiv. De partikelsammansatta verben kan delas in i fyra grupper:

Människor liknar pianon:
de ger ifrån sig den ton
man slår an.
(C.J.L. Almqvist)

- A. Verb som alltid är fast sammansatta, t ex *anfälla*, *avlida*, *påtala*, *omspänna*.
- B. Verb som alltid är löst sammansatta, t ex *ligga i*, *råka ut*, *hålla till*, *passa på*.
- C. Verb som kan vara både fast och löst sammansatta men med betydelseskillnad: *nedkomma* – *komma ned*, *avgå* – *gå av*, *inställa* – *ställa in*.

D. Verb som kan vara både fast och löst sammansatta med samma betydelse: *invänta* – *vänta in*, *bortföra* – *föra bort*, *urholka* – *holka ur*

Beträffande betydelseskillnaderna mellan fast och lös sammansättning för verben i grupp C gäller att de löst sammansatta ofta har en mer konkret betydelse än de fast sammansatta, t ex *avgå* – *gå av*. Beträffande verben i grupp D tycks det idag finnas en tendens att de verb som kan ha partikeln efter verbet med bibehållen betydelse allt oftare har det. Verb med efterställd partikel behandlas också tillsammans med verben i 5.4.1.5.

4.2.5. Några blandformer

Något speciella är de sammansättningar som kallas **avledda sammansättningar**. Förleden i en avledd sammansättning är en ordgrupp som inte kan fungera självständigt, t ex *ljus hår*, till vilken det fogas ett avledningsmorfem, *ljushår-ig*. Men detta innebär att det som efter tillägget av avledningsmorfemet ser ut som en efterled, t ex *hårig*, alls inte är det. Därför kan dessa efterleder heller inte fungera självständigt med samma betydelse. Några exempel: *blåögd*, *ljushårig*, *motsträvig*, *ettåring*, *femöring*, *långbent*, *deltidare*, och *desktoppare*. Orden *strävig*, *bent*, eller *tidare* finns inte som självständiga ord, och *hårig*, *åring* och *öring* har som självständiga ord en helt annan betydelse. Den senare delen i en avledd sammansättning är alltså inte en sammansättningsled. Även om språkkänslan sannolikt delar orden i *blåögd*, *ljus-hårig* osv, eftersom det finns flera ord bildade efter samma mönster, t ex *brunögd*, *gråögd*, *mörkhårig*, *rödhårig*. Sådana ord är alltså en blandform mellan avledning och sammansättning.

Ett annat särfall är ord där det är förleden som inte uppfyller kravet att ett sammansättningsled ska kunna stå som ett självständigt fritt ord t ex *femvåningshus*, *enplanskorsning* och *sexårsverksamhet*. I dessa ord utgörs förleden av en ordfogning som inte fungerar fritt.

Ofta i den här boken talas om mönster, och det tycks också vara mönster vi går efter, då enstaka morfem blir extra vanliga under en viss tid. Man kan då tala om **analogibildning**, dvs nya ord bildas med liknande ord som förebild, t ex alla ord från 1950-60-talet med efterleden *-vänlig*: *tand-*, *hund-*, *hud-*, *ljud-*, *kläd-*, *folk-*, *bil-*, *trall-*, *tull-*, *ögon-* och *barnvänlig* eller alla med efterleden *-medveten*: *kläd-*, *mode-*, *köp-*, *kultur-*, *karriär-*, *kostnads-*, *tids-*, *pris-*, *klass-*, *kvalitets-*, *status-* och *maktmedveten*.

Andra efterleder som fått något av avledningskaraktär är *-fri* och *-lös*: *barnlös* – *barnfri*, *föräldralös* – *föräldrafri*, *billös?* – *bilfri*, *lärarlös* – *lärarfri*, *receptlös?* – *receptfri*, *bhlös* – *bhlfri*, *fördomslös* – *fördomsfri* och *betygslös* – *betygsfri*. Exempelen visar att *-lös* och *-fri* används för att markera om det är något positivt eller negativt som saknas. Så är t ex krigsbarn som oförskyllt blir utan föräldrar *föräldralösa*, medan tonåringar som tycker det är skönt att få vara ensamma ett tag är *föräldrafria*. Några fler exempel med *-fri* och *-lös* där positivt och negativt kan vackla beroende på kontexten eller språkbrukarnas värderingar (eller språkets godtycklighet?): *bländfri*, *drogfri*, *strykfri*, *stressfri*, *läsningsfri*, *olycksfri* – *kontantlös*, *föreningslös*, *slanglös*, *bostadslös*, *steglös*, *papperslös*, *uddlös*, *idélös*. Exempelen är många och ibland antar orden specialbetydelse: *gästfri*, *tandlös*, *saklös* och *hjärtlös*. Hur förhåller det sig med *problemfri* och *problemlös*? Eller vilket är att föredra av *fördomsfri* eller *fördomslös*?

Analogibildning tycks enligt Nyordsboken nu gälla ord med förleden *mega-*: *-låg*, *-jippo*, *-myller*, *-stad*, *-stor*, *-stjärna*, *-expo*, *-trend*, *-hit* och *-föreställning*. Detta kan jämföras med det äldre *jätte-* som blivit så vanligt att ordets ursprungliga betydelse bleknat, och vi sedan länge utan att anse det anmärkningsvärt kan använda ord som *jätteliten*, *jättetekort* eller *jättesöt*. Är då *jätte-* fortfarande en sammansättningsled eller har det blivit ett prefix? Ett aktuellt exempel får avsluta detta avsnitt om analogibildning. Det började med *sambo* som sedan blev *särbo*, och så småningom kom *ensambo*, *enbo*, *delsbo*, *helgbo*, *kombo*, *mambo* m fl. Språket speglar det samhälle det bor i.

4.2.6. Varför så många särkrivningar?

Att bilda sammansättningar är alltså det vanligaste sättet att bilda nya ord i svenskan. En sammansättning är således *ett* ord. Oftast är detta något som både syns och hörs. Det markeras i skrift genom att sammansatta ord skrivs som ett ord utan avbrott mellan delarna. I uttalet markeras sambandet mellan lederna genom s k sammanfattningsaccent som ger betoning endast på ordets första och sista del. Prova att uttala orden *sparbank* respektive *tjänsteman* och jämför uttalet av de två orden var för sig med uttalet av sammansättningen *sparbankstjänsteman*. I *sparbank* och *tjänsteman* uttalas orden med betoning på både *spar* och *bank* respektive *tjänst* och *man*, medan *sparbankstjänsteman* har tre obetonade stavelser mellan de betonade *spar-* och *-man*.

Trots dessa klara kännetecken på att en sammansättning är ett ord möter vi dock numera ofta sammansättningar skrivna som två

ord. Vad tycks om följande: *Kort kund fick rabatt av en ljus skygg företagare. Han stod bred vid dörren. Där var det rök fritt och köp lusten var stor trots att det sägs att spar ivern bara ökar?* Visst tog det lite längre tid att läsa på grund av dessa särskrivningar? Och visst kan det påverka betydelsen att skriva isär: *Den har nu mera smak* eller *Den har numera smak* – *Väl tränad för ledarskap* eller *Vältränad för ledarskap*? I det sista exemplet hade rubriksättaren valt särskrivning. Vad tycker läsaren?

Trots att särskrivningar således är svårare att tolka i skrift och trots att sammansättning markeras i tal, så har ändå särskrivningar blivit allt vanligare. Vi möter dagligen åtskilliga exempel i rubriker, boktitlar, reklamtexter och på anslag och förpackningar av olika slag. Särskrivningar och utelämnade bindestreck tycks vara populärt bland formgivare, och frågan är hur mycket det påverkar det svenska skrivsättet i allmänhet. Också rutinerade skribenter säger sig numera ofta hitta särskrivningar i sina egna obearbetade texter. Vad kan ligga bakom denna utveckling? Kan det vara påverkan av de professionella särskrivningar som vi dagligen möter, engelskan som inte har lika många sammansättningar som svenskan, införandet av andra läsinlärningsmetoder i skolan, ett ökat skrivande på datorer, en stressigare tidsanda som styckar sönder vårt tänkande ...? Åtskilliga förslag har förts fram, men ingen har funnit den slutgiltiga förklaringen.

4.3. Avledning

Vid sidan av sammansättningar bildar vi i svenskan också ord genom att lägga avledningsmorfem till rotmorfem: *skrivning*, *joggare*, *nervig*, *trevlig*, *njukis* och *platsa* eller *bearbeta*, *missströta*, *orätt*, *samförstånd*, *gensvar* och *undfly*. Hälften av dessa exempel har avledningsmorfemet efter rotmorfemet, s k **suffix**, och hälften har det före, s k **prefix**. Suffix och prefix kallas gemensamt för **affix**. Suffixen används vanligen för att skapa en ny ordklass av rotmorfemets betydelse, medan prefixen modifierar rotmorfemets betydelse, t ex *dum* – *dumhet* (adjektiv → substantiv) och *fin* – *ofin* (fin – inte fin). Suffix och prefix behandlas i var sitt avsnitt nedan.

Eftersom svenskan innehåller ett stort antal lånord, har vi också olika uppsättningar affix: nordisk-germanska och grekisk-romanska, som också skiljer sig åt beträffande betoning. I inhemska ord med inhemska affix ligger betoningen oftast på den första stavelsen,

medan inlånade ord eller affix har betoningen mot slutet av orden. Några exempel:

måla, målare, målarinna, målning, måleri, målände, målerisk
märka, märke, märkare, märkning, märkande, märklig, märkbar

demonstrera, demonstrant, demonstratör, demonstratris, demonstration,
demonstrativ

acceptera, acceptant, acceptans, acceptabel, accept

Dessa två system med olika affix gör att vi ofta har olika affix med samma betydelse, t ex nekande eller nedsättande *o-*, *miss-*, *van-* kontra *in-*, *non-*, *dis-* och *des-*. Många av våra lånord är dock inlånade med sina affix och är således lexikaliserade i den avledda formen redan från början.

Men dessa olika system hålls inte alltid isär. Det går att hitta åtskilliga exempel där ett gammalt svenskt rotmorfem kombineras med ett grekiskt-romanskt suffix, t ex *blommogram*, *klippotek* eller *byggnation*.

4.3.1. Suffix

*Vi bör odla våra egenskaper,
inte våra egenheter.
(J.W. Goethe)*

Genom tillägg av olika suffix kan vi bilda nya substantiv, verb, adjektiv och mera sällan adverb. På samma sätt som efterleden i en sammansättning avgör ordets ordklass, avgör alltså avledningssuffixet vilken ordklass ett ord tillhör. Inte ovanligt är att ordstammen vid tillägget av avledningssuffixet genomgår förändringar, t ex *aktuell* – *aktualisera*.

Många enskilda suffix kan kombineras med olika ordklasser och ha olika betydelse i olika kombinationer, t ex *-lig*. Jämför

- (1) begriplig, trolig, försumlig, försvarlig, hanterlig
- (2) barnslig, kamratlig, allvarlig, hederlig, festlig
- (3) statlig, facklig, saklig, kunglig, skriftlig, daglig

De tre exemplen med *lig*-adjektiv innehåller i tur och ordning adjektiv som uttrycker möjlighet, beskrivande adjektiv respektive klassificerande adjektiv. Att det faktiskt förhåller sig så kan man testa genom omskrivningar. Adjektiven i (1) kan omskrivas med ungefär 'som man kan', t ex 'som man kan begripa'. Adjektiven i (2) karakteriserar och anger egenskap och t ex *barnslig* och *allvarlig* kan omskrivas med 'som är som ett barn' respektive 'som har allvar'. Avled-

ningarna med *-lig* i (3) anger någon form av gruppstillhörighet och är klassificerande, t ex *saklig* 'som hör till saken'. Försök på liknande sätt att hitta den gemensamma betydelsen för *-eri* i (4) respektive (5) nedan.

(4) fylleri, pedanteri, snobberi, förmynderi, frosseri

(5) bageri, slakteri, skaffereri, bryggeri, rederi, skomakeri

Substantiven i (4) är nedsättande och anger för mycket av något, medan (5) anger lokal för en verksamhet. Orden här är alltså exempel på att en form (*-lig* eller *-eri*) kan användas på olika sätt och få olika betydelse. Detta gäller för många av affixen nedan, varför den översiktliga redovisningen är långt ifrån uttömmande.

4.3.1.1. Substantivbildande suffix

De substantivbildande suffixen är de vanligaste, t ex *roddare*, *donator*, *flanör*, *spelning*, *spelande*, *produktion* och *vänlighet*. Semantiskt kan dessa suffix delas in i tre huvudgrupper: 1) de som betecknar personer, djur eller föremål, 2) de som betecknar verbhandlingar och 3) de som betecknar egenskaper. De vanligaste suffixen i respektive grupp listas nedan med exempel hämtade från Nyordsboken 2000, då sådana finns.

1) De vanligaste suffixen för att beteckna personer, djur och föremål

-are *lobbare*, *hackare*, *nätverkare*, *rejuvare*, *slutare*, *gömmare*, *väntare*,
spammare

-ande/ende *ordförande*, *studerande*, *resande*, *sökande*, *målsägande*, *fiende*,
gående

-ist *multikulturalist*, *fyrtotalist*, *lightfeminist*, *islamist*, *arborist*,
kanotist, *naivist*

-(t)or *sponsor*, *donator*, *moderator*, *vibrator*, *laminator*, *simulator*,
examinator

-(t)ör *striptör*, *pistör*, *aktör*, *entreprenör*, *projektör*, *innovatör*, *esträdör*,
charmör

-(l)ing *tuffing*, *hårding*, *lätting*, *tosing*, *värsting*, *snygging*, *döing*,
uppkomling

2) De vanligaste suffixen för att beteckna verbhandlingar

-(n)ing *buggning*, *debriefing*, *piercing*, *dopning*, *avknoppning*, *zappning*,
mullning

- ande/ende** taktiserande, utagerande, hetsätande, kompaktboende, riskbeteende
- tion/sion** miljörevision, nollvision, snålversion, lightversion, avtalspension, miljöstation
- else** new-agerörelse, upplevelse, händelse, friställelse, främmande-görelse
- eri** strutseri, trendnisseri, kändiseri, knätofseri, kultursnobberi, walltrafferi, skaleri
- an** samverkan, vädjan, önskan, framställan, anmälan, anmodan, visslan

- 3) De vanligaste suffixen för att beteckna egenskaper eller tillstånd
- het** utbrändhet, grabbighet, bitchighet, flashighet, köptrohet, turtäthet, gosighet
  - itet** seriositet, subsidiaritet, intersexualitet, unicitet, facilitet, generalitet, nasalitet

Eftersom exemplen i mån av tillgång är hämtade från Nyordsboken och där inte finns några exempel på personbetecknande *-ande/-ende* torde dessa kunna sägas vara de minst använda suffixen i kategori 1). Ord med personbetecknande *-ande/-ende* betecknar oftast mer tillfälligt verksamhet. Jämför t ex *en gående* och *en gångare*.

Beträffande *-(n)ing* och *-ande/-ende* i grupp 2) kan generellt sägas att *ning*-orden ofta har en mer konkret betydelse och *ande*-orden en mer verbal, t ex *skrivning* – *skrivande* och *ritning* – *ritande*. *-an* i kategori 2) är sedan länge ett improduktivt suffix, och improduktiva är också suffixen *-il/-t*, *-dom* och *-lek*, t ex *längd*, *bredd*, *höjd*, *vikt*, *barndom*, *ålderdom*, *visdom*, *storlek*, *tjocklek*, och *kärlek*. Snarast tillståndsbetecknande är suffixet *-skap* i ord som *samboskap*, *mentorskap* och *intraprenörskap*.

Något speciella är avledningar med suffixet *-ism*, som betecknar en lära, skola eller dylikt: *islamism*, *snällism*, *ålderism*, *IT-ism*, *favoritism* och *förälderism*.

4.3.1.2. Verbbildande suffix

Det vanligaste verbbildande suffixet är *-a*. Några exempel på *a*-verb hämtade ur Nyordsboken: *promota*, *konkursa*, *mikra*, *rejva*, *nörda*, *mingla*, *prisa* (ge pris till), *gasa* (sniffa gas), *fega* och *praoa*. Som synes får vi på detta sätt korta enkla verb. Betydelsen kan här bl a vara 'ägnas åt', t ex *rejva*, eller 'göra/åstadkomma', t ex *konkurs*.

Utöver *-a* används *-era* för att bilda nya verb. Nya verb med *-era* och de längre suffixen *-isera*, *-fiera* och *-ficera* är *avkommersialisera*, *taktisera*, *bostadisera*, *frukostisera* och *panikera*. Dessa verb hör hemma på en annan plats i det svenska samhället än de flesta av *a*-verben. Betydelselationen vid *era*-verben är 'göra', t ex *kommersialisera* 'göra kommersiell'.

En speciell grupp är här verb på *-na*, t ex *cocoonna*, *rodna*, *blekna* och *tätna*. Betydelsen är ungefär 'bli + stammen'. Dessa verb kallas **inkoativa** verb.

4.3.1.3. Adjektivbildande suffix

Adjektivavledningarna är oftast bildade till substantiv eller verb, *kamratlig* och *hanterlig*. Många av dessa suffix eller hela orden är inlånade från andra språk. Så har vi t ex *-ig*, *-sam*, *-mässig*, *-aktig*, *-artad*, och *-bar* från tyskan och *-il*, *-iv* och *-al/-ell* från latinet. De viktigaste suffixen återges nedan med exempel från Nyordsboken, då det är möjligt.

- ig** *nördig, grabbig, grungig, skämmig, nollspråkig, spejsig, bitchig, flashig*
- lig** *rolig, vänlig, barnslig, strulig, farlig, läslig, löslig, rättslig, frihetlig, punktlig*
- bar** *återvinningsbar, bäddbar, dränkbar, läsbar, arbetbar, förmylesebar, förmybar*
- abel/ibel** *passabel, räntabel, presentabel, diskutabel, konvertibel, flexibel, disponibel*
- sam** *avhållsam, vilsam, sällsam, stillsam, mödosam, lyckosam, hälsosam, lönsam*
- aktig** *vinteraktig, silkeaktig, leraktig, nöjaktig, skurkaktig, svinaktig, lögnaktig, våpaktig*
- tiv** *proaktiv, konspirativ, tentativ, laborativ, additiv, innovativ, kurativ, manipulativ*
- ad** *nischad, taggad, deskad, kablåd, inlasad, spejsad, konkursad, bältad, mullad*

Flera av orden ovan torde vara inlånade som avledningar från engelskan, t ex *grungig*, *spejsig*, *bitchig* och *flashig*. Även bortsett från dessa inlån visar exempelordens tidsprägel i *ig*-avledningarna att *-ig* är mer produktivt än t ex *-lig*, som inte uppvisar några nya ord enligt Nyordsboken. *-lig*, som är ett gammalt nordiskt suffix med betydelse-

sen 'lik', tycks alltså inte vara särskilt produktivt idag. *-lig* motsvaras av *-lich* i tyskan, och många *lig*-avledningar av äldre datum är direkt lånade, t ex *beklaglig* och *betänklig*.

-abel/-ibel och *-tiv* ingår alla i lånord utom ett som ser svenskt ut. Undantaget är *räntabel*, som dock kan misstänkas vara ett lån från engelskan. *-abel/-ibel*, *-lig* och *-bar* kan alla ha betydelsen 'som är möjlig att', t ex *diskutabel* och *löslig* och *låsbar*.

Den sista exempelradens ord med *-ad* är egentligen adjektiviskt använda perfekt particip av verb (se 5.4.1.1.). I många fall finns också stammen redovisad som nybildade verb under *a*-verben. Exempelen här är alla hämtade ur Nyordsboken.

4.3.1.4. Adverbbildande suffix

Adverben är en mindre ordklass än substantiven, adjektiven och verben, och det enda idag produktiva adverbbildande suffixet är *-vis*. Men också adjektivets *t*-form kan användas som adverb. I Nyordsboken finns inga nya adverb upptagna, men äldre exempel är *gruppvis*, *förslagsvis*, *vanligtvis*, *troligtvis*, *snabbt* och *handlöst*. Till *handlöst* finns inte något motsvarande adjektiv.

Några äldre adverbbildande suffix är t ex *-an*: *nedan*, *ovan*; *-om*: *bortom*, *lagom*; *-a* – *barfota*, *allena*; *-stans*: *ingenstans*, *någonstans* och *-ligen*: *verkligen*, *visserligen*, *uppenbarligen*.

4.3.2. Prefix

Prefix läggs till före substantiv, verb och adjektiv för att modifiera stammens betydelse, t ex *misstanke*, *samarbeta* och *överklig*. Många av våra lånord är dock som nämns ovan inlånade med sina affix. Att bestämma vad som är ett prefix är emellertid inte alltid helt problemfritt, eftersom mycket vanliga morfem ibland bleknar i betydelse. I samband med analogibildningar ovan diskuteras exempelvis ord med *jätte*- och *mega*-, t ex *jätteliten* och *megalåg*.

Ett antal vanligare prefix och deras betydelse redovisas tillsammans med exempel i uppställningen nedan. Svenska (nordiska) prefix redovisas efter betydelse här tillsammans med inlånade. Vanliga är t ex prefix med nekande och pejorativ (nedsättande) betydelse och några av dessa prefix kan vara både nekande och pejorativa, t ex *o-*, *miss-* och *van-*.

- **nekande:** *o-, in-/il-/im-/ir-, a-, dis-, non-*
osann, okablad, inkompatibel, illojal, improduktiv, irrelevant, anormal, dis-
harmoni, nonfigurativ
- **nekande och pejorativa:** *miss-, van-, des-, dis-*
misslyckad, misstro, vanmakt, desorienterad, disproportion
- **pejorativa:** *o-, miss-, van-, veder-, för-, kvasi-, pseudo-*
odjur, ogräs, missljud, vanvård, vederstygglig, förfalla, förföra, kvasiveten-
skaplig, pseudodebatt
- **motstånd, fientlighet, negativ/positiv till:**
anti-, gen-, kontra-, veder, pro-
antikommunist, gensträvig, kontraorder, vedergälla, prokommunistisk
- **'tillsammans'/'åtskild':** *ko-, sam-, med-, sär-*
koexistens, Kooperation, samexistens, medansvar, särbehandling
- **'själv':** *auto-*
autodidakt
- **riktning/läge:** *trans-, ex-*
translatör, exteriör
- **riktning i tid och rum:** *an-, för-, und-, re-, fort-*
ankomma, fördriva, undfly, rekonstruera, fortbestå
- **alltför hög grad:** *för-*
försupen, föräta sig
- **berövande/befriande från eller förseende med,
utsättande för:**
des-, be-, för-
desinfektera, desillusionerad, bekransa, försikra,
- **'göra till'/'bli till':** *be-, för-*
berika, befria, förnya, förbättra, fördyra, förfalska, förstena,
- **transiterande:** *be-, an-*
bearbeta, bebo, bekämpa, anklaga, anropa

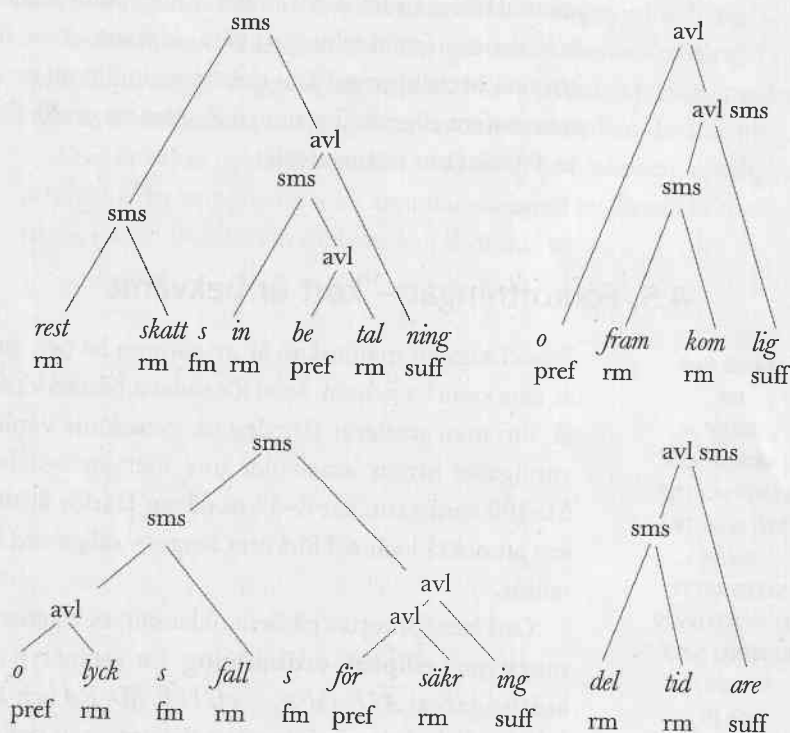
Värda att lägga märke till här är speciellt de två sista grupperna. *be-* och *an-* i den näst sista gruppen ändrar verbens betydelse genom att göra intransitiva verb till transitiva (se 5.4.1.6.), t ex *arbeta*: man kan

inte **arbeta något*, men man kan *bearbeta något*. Den sista gruppens verb är bildade samtidigt med att *be-/för-* läggs till ett adjektiv eller substantiv, *berika* och *förstena*. Betydelsen är här 'göra'.

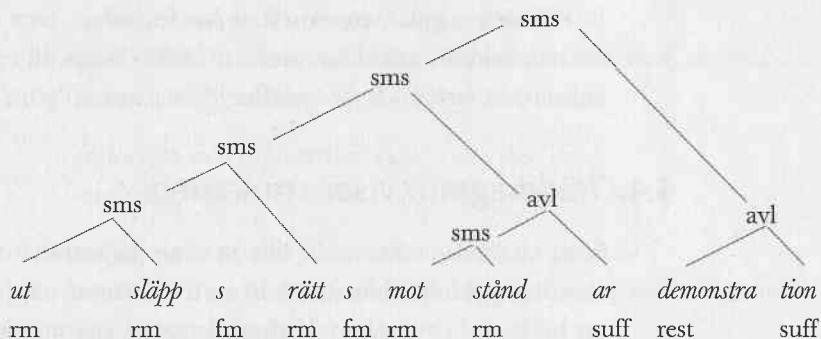
4.4. Träddiagram visar strukturen

Som en sammanfattande tillämpning på sammansättningar och avledningar följer här fem träd som illustrerar några tänkbara sätt att bilda ord i svenskan. Förkortningarna är som ovan **sms** – sammansättning, **avl** – avledning, **fm** – fogemorfem samt **avl sms** – avledd sammansättning, **rm** – rotmorfem, **suff** – suffix, **pref** – prefix och **rest** – restmorfem.

DIAGRAM 3. Trädstruktur för *restskattsinbetalning*, *oframkomlig*, *olycksfallsförsäkring*, *deltidare* och *utsläppsrättsmotståndardemonstration*.

Låt oss till sist titta på den långa sammansättningen *utsläppsrättsmotståndardemonstration*.

Trädet visar tydligt att exempelordet trots sin längd har två huvuddelar, en förled och en efterled: *utsläppsrättsmotståndare* + *demonstration*. På grund av att ordet innehåller två sammansatta förleder får vi följaktligen två fuge-s. Morfemanalysen av efterleden är gjord som författaren tror att de flesta svenska läsare uppfattar detta ord, eftersom de flesta av oss inte utan efterforskningar annat än ungefärligt genomskådar ordet *demonstration*. Enligt Nationalencyklopedins ordbok ska morfemindelningen vara *de-monstr-at-ion*, men om analysen görs på svensk grund kan det vara rimligt att se *demonstra* som ett restmorfem eller möjligen med *de-* som ett prefix före *monstra* som då är det som blir restmorfemet.

4.5. Förkortningar – kort är bekvämt

Livet är kort

BB

GB TV

IQ AB Ba BC C TV

FF LP EP UKV LSD

SSU RFSU TV

Vpl OP

SKF LO ABF TV

SKF PR TCO DN TV

SKF VD SAF SvD TV

ATP KDS TV

GB TV

TV

TV

STOP

(Tage Danielsson)

Ibland sägs att människan är av naturen lat och att mänskliga språk är ekonomiska system. Stöd för sådana påståenden kan man faktiskt få, om man studerar längden på svenskans vanligaste ord. De 50 vanligaste orden innehåller inte mer än 2–3 bokstäver, och de 51–100 vanligaste har 3–4 bokstäver. Därför är den tydliga tendensen att också i vår tid förkorta längre vanliga ord inte särskilt förvånande.

Ord kan förkortas på flera olika sätt, och generellt kallas ordbildningstypen **elliptisk ordbildning**. En vanlig typ är de s k initialförkortningarna: *ATP*, *DNA*, *FOA*, *ITV*, *KO*, *RÅ* och *thr*. Här sparas den inledande bokstaven i de olika delarna, och det som blir kvar blir kort och effektivt. Ibland kanske så effektivt att mottagaren inte förstår? I vissa fall sparas det som står före den första vokalen, t ex *kr* 'kronor' och *fl* 'flera'.

Ett annat sätt att förkorta kan vara att ta bort en del av ordet. Det kan vara slutet som i *rea*, *info*, *mikro*, *limo* och *logo*, (finalt), mitten som i *demobil*, *dokusåpa*, *eko-filosofi*, *flexitid*, *förnybar* och *lösgodis* (medialt) eller början som i *noja* (initialt). Eller också tas en del av ett ord bort, när det slås samman med ett annat ord, t ex *kemisk tvätt* till *kemtvätt* och *lexikaliserad fras* till *lexfras*. I den tidigare nyordsboken Från rondell till gräddfil (1988), som redovisar nya ord från 40-tal till 80-tal, finns både *förnyelsebar* och *förnybar* som nya ord. Blev det seger för den kortare formen, som ordboken rekommenderar? Vilket ord används mest idag?

Ett speciellt sätt att få kortare uttryck är det som tycks som baklängesordbildning, s k **retrogradering**, då det skapas nya grundord. Moderna exempel är här *miljömärka* och *rättvisemärka*. Dessa verb är bildade av *miljömärkning* respektive *rättvisemärkning*. Hit hör också *nyckelhålmärkning*. Det vanliga att verb förvandlas till substantiv genom *ning*-avledningar, är här omvänt. Det är alltså verben som bildas av substantiven, varför man talar om baklängesordbildning.

Andra korta ord är de som bildas genom s k **kortavledning**, t ex *spill*, *flås*, *upplägg*, *häng*, *håll*, *tag* och *åk*. Här används verbstammarna som nya *t*-substantiv, t ex ett *åk*. Så mycket kortare kan det inte bli.

Kort är också det enda nyordet med *-lig* i Nyordsboken, nämligen *lärolig*. Ordet uppges vara en sammanslagning av *lärorik* och *rolig*, något en läroboksförfattare bara kan drömma om.

5. Ord och ordklasser – morfologi

SUBSTANTIV, ADJEKTIV OCH VERB är välkända begrepp. I det här kapitlet ska vi se lite närmare på de olika ordklasserna: vilka egenskaper och uppgifter de har, hur de används och vad de olika formerna betyder. Formen bär betydelse.

Ordklasserna indelas efter kriterierna form, betydelse och funktion, men gränserna mellan dem är inte alltid självklara. De böjliga ordklasserna är de stora ordklasserna substantiv och verb samt adjektiv och i viss mån pronomen. Substantiven och verben uppvisar de flesta böjningsformerna. För substantiven är speciellt pluralis och bestämd/obestämd form viktiga böjningskategorier med många olika former och för verben de olika tidsaspekterna, även om svenskan har färre tempusformer än många andra språk.

Eftersom substantiven och verben är de viktigaste ordklasserna, är ordklassgenomgången här indelad i nominala och verbala ordklasser, dvs de ordklasser som hör samman med substantiv respektive verb har förts samman. De övriga ordklasserna, nämligen konjunktioner, subjunktioner och interjektioner, kommer sist. Utgångspunkten är genomgående mera hur och varför än rätt och fel.

5.1. Många olika former

Redan i avsnitt 1.1.1. konstateras att ordklasserna svarar mot våra uttrycksbehov och har olika betydelse och funktion i språket. Men de har också olika böjning. Titta på den här meningen:

(1) Hin blåda simpen mortar hön krosa gradet.

Skulle den meningen kunna vara svenska? Orden är naturligtvis inte svenska, men skulle de kunna vara det? Följer de reglerna för hur vi får kombinera våra fonem? (Om fonem se kap 3.) Eller känns de svenska på något annat sätt? Ja, slutet av orden i exempelmeningen skulle kunna vara svenska ändelser, och orden följer sven-

skans fonologiska regler, så orden skulle gott och väl kunna vara svenska. Men de saknar betydelse.

Jämför nonsensmeningen med t ex *Den nya skatten gynnar det lönsamma företaget*, där böjningsändelserna är markerade. Flera av orden slutar på samma sätt i de båda meningarna: *simpen* – *skatten*, *mortar* – *gynnar* och *blåda* / *krosa* – *nya* / *lönsamma*. Bortsett från att den saknar betydelse innehåller alltså nonsensmeningen flera signaler som gör att meningen kan uppfattas som svenska. Formen är svensk.

Det här kapitlet behandlar ordklasserna och ordens form. Ibland kan form uppfattas som något stelt och onödigt, och man kan ibland höra: "Formen spelar ingen roll. Det är innehållet som är viktigt." Men form är också innehåll, dvs formen bär betydelse. Olika ändelser tillför orden olika betydelse. Avledningsmorfemen skapar nya ord, t ex *ro-lig* och *ny-het*, och böjningsmorfemen modifierar betydelsen, t ex *nyhet-er-na*. *Nyheter*na är fortfarande ett substantiv, men ändelserna ändrar betydelsen, och ibland kan det spela stor roll om det är en eller flera nyheter eller om man talar om vissa speciella nyheter (*-na*) och inte vilka nyheter som helst.

Flera av böjningsändelserna kan användas vid flera ordklasser och har då olika betydelse, t ex *-er*, *-ar* (*nyheter* – *säljer*, *hästar* – *gnägar*). Men eftersom vi nästan alltid tolkar språk i ett sammanhang (en kontext), brukar det inte vålla några problem. Det finns andra skillnader mellan substantiv och verb att ta fasta på. Men vanliga morfem, som t ex de ändelser som nämns här, är på ett omedvetet plan viktiga ledtrådar när vi tolkar svenskan. De hjälper oss att förstå strukturen och helheten.

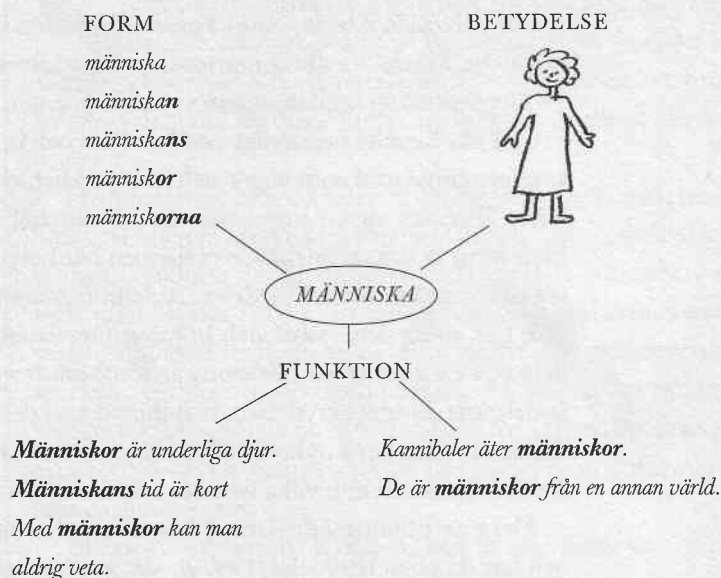
Svenskan är en blandning mellan syntetiska och analytiska språk, dvs mellan språk där böjningskategorier anger förhållandet mellan leden i en sats, och språk där dessa förhållanden anges med hjälp av ordföljd och grammatiska morfem.

5.2. Svenskans ordklasser

5.2.1. Tre viktiga kännetecken

Ovan framgår att böjningen för olika ordklasser varierar, och ett kännetecknande drag för ordklasserna är således ordens **form**. Ett annat är ordens **betydelse** och ett tredje är vilken **funktion** de har, dvs hur de används i fraser, satser och meningar. Orden har alltså tre

kännetecknande egenskaper: form, betydelse och funktion. Dessa egenskaper gör att orden ganska naturligt kan delas in i olika klasser, då man vill tala om ord och ords egenskaper lite mera generellt. Som exempel kan substantivet *människa* beskrivas så här:

För de flesta orden i vårt ordförråd är det relativt lätt att fastställa vilken ordklass de tillhör, men det finns både ord som inte tycks passa in någonstans och ord som kan passa in på flera olika ställen.

Vissa ord, t ex *för*, kan ha olika böjning eller inte böjas alls, ha flera betydelser och ha olika uppgifter i satsen. *För* har homonymer (se kap 2). Dessa bör givetvis behandlas som flera ord också i samband med ordklassbestämningen. Exemplet *för* kan i olika sammanhang vara:

- (2) I *fören* stod en ung kvinna. – substantiv
- Hon *förde* honom genom skogen. – verb
- Han gick *för* långt. – adverb
- Vad tar du dig *för*? – partikel
- Tala inte om det *för* henne. – preposition
- Han gick hem *för* han var trött. – konjunktion

Som adverb, preposition, partikel och konjunktion är *för* oböjligt, och funktionen och betydelsen avgör ordklassstillhörigheten, medan

substantivet och verbet kan kategoriseras utifrån sin form, dvs böjningen.

Andra ord passar bara delvis in, dvs något av kännetecknen stämmer inte. Det gäller t ex *bra*, som ofta anger egenskap och används som ett adjektiv, *ett bra tillfälle/de är bra*, men inte böjs som ett adjektiv (jämför *ett gott tillfälle – de är goda*). Dessutom kan *bra* användas som adverb: *spelade bra*. Här behövs funktionskriteriet. Det finns alltså både böjliga och oböjliga adjektiv, och vissa ord kan ingå i flera ordklasser. Exempelen visar tydligt att vi behöver alla tre kriterierna för att vara säkra på vilken ordklass vi har att göra med.

Hur många ordklasser finns i svenskan?

Men det finns också ord som inte passar in alls, dvs inget av kriterierna stämmer. Till vilken ordklass kan man föra t ex *ett i ett gott vin* eller *det i det goda vinet*? Gör ett försök. Gå igenom översikten i 5.2.3. nedan och testa om de kan passa in någonstans.

Den traditionella skolgrammatiken brukar räkna med att svenskan har nio ordklasser, nämligen de nio som anges i översikten. Men några mycket vanliga ord passar faktiskt inte in i dessa nio ordklasser enligt de tre kriterierna form, betydelse och funktion. Detta gäller

- infinitivmärket *att* som har en helt annan funktion än konjunktionen *att*, t ex *att läsa – att han går*
- artiklarna, *en/ett* eller *den/det*, som har en annan funktion än t ex räkneord och pronomen
- partiklar som *upp, med, till, på* m fl vilka i samverkan med olika verb har grammatisk funktion och ofta saknar egen betydelse, t ex *brinna upp* och *hålla med*
- opersonligt *det* som har grammatisk funktion som platshållare, t ex *Det regnar*.

Om man som i översikten räknar med att svenskan har endast nio ordklasser faller alltså flera mycket vanliga ord utanför dessa grupper. De blir specialfall och måste särbehandlas. Här behandlas artiklarna tillsammans med substantiven och infinitivmärket och partiklarna tillsammans med verben. (I SAG behandlas artiklarna under pronomen och infinitivmärket tillsammans med konjunktioner och

subjunktioner. Till subjunktionerna förs i SAG också relativpronomenet *som*, och partiklarna tas upp som adverbial i samband med verbfraser.)

Får en bofink se ut
hur som helst?

Prototypinläring?

Att det ibland är svårt att definiera och avgränsa de språkliga enheterna är egentligen inte så konstigt. Språket är som andra naturliga system, dvs kategorierna är sällan exakta. De är inte skapta i samma form som industriprodukter. Språket har liv och utvecklas kontinuerligt, och det handhas av mänskliga hjärnor som är oerhört flexibla. Svårigheten att beskriva språket kan jämföras med att det i biologin kan vara svårt att bestämma om lavarna ska föras till svamparna eller om virus ska räknas till den livlösa naturen eller om de är levande varelser.

Vad man än sorterar i språket får man oftast en kärna av typfall och mängder av gränsfall. Ett sätt att se de språkliga kategorierna kan kanske vara att anknyta till prototypbegreppet i semantikkapitlet. Vi har inte några större svårigheter att kategorisera både en gräsparv och en trana som fåglar, när vi väl har uppfattat kärnan i begreppet 'fågel', även om lekmannen sannolikt inte utan viss tankemöda kan ange vad de har gemensamt. På liknande sätt kan vi lära oss att känna igen substantiv, verb och andra enheter i språket. En komplikation när det gäller språk är att det utöver alla dessa gränsfall dessutom finns många undantag som "bekräftat regeln".

5.2.2. Innehållsord och formord

Morfemen delas utifrån mängden betydelse in i rotmorfem och grammatiska morfem. En liknande uppdelning kan göras i samband med ordklasserna. Utifrån hur mycket betydelse orden innehåller och vilken funktion de har brukar man tala om **innehållsord** och **formord** (eller funktionsord). Ord med betydelse, t ex *tanke*, *vänta* och *svår*, är innehållsord och ord som *det*, *som* och *på* är formord. De senare har inte särskilt mycket betydelse utan mer uppgiften att ange hur olika delar av ett yttrande ska uppfattas i förhållande till varandra.

Skillnaderna mellan innehållsord och formord märks tydligt i meningarna nedan, där innehållsorden är utelämnade i det första stycket och formorden i det andra. Prova att fylla i de utelämnade orden i följande textstycke.

- (3) Ett -- att -- -- är att -- honom ett -- eller en -- för en -- -- (--).
-- att -- med är: -- för --, --, --, --, --, --, -- och --.

Vad detta stycke med endast formord handlar om är omöjligt att veta. Samma stycke med endast innehållsord blir följande:

- (4) -- sätt -- hjälpa eleven -- -- ge -- -- ord -- -- bild -- -- specifik situation (scripting). Ord -- börja -- --:ord -- favoritmat, leksak, aktivitet, nej, färdigt, arg, hjälp -- rast.

Inte heller med enbart innehållsord blir texten problemfri, trots att detta textavsnitt innehåller många innehållsord, men nu framgår i alla fall ämnesområdet språkinläring; i detta fall ett förslag till viktiga ord att lära för barn med autism. Också formorden har alltså en viktig uppgift genom att ange relationerna mellan innehållsorden.

En annan skillnad mellan innehållsorden och formorden är att innehållsorden hör till de **öppna** ordklasserna och formorden till de **slutna**. Med detta menas att de öppna ordklasserna kan växa genom tillskott av nya ord, medan de slutna ordklasserna oftast förblir som de är. Svenskan får kontinuerligt nya substantiv, verb och adjektiv men nästan aldrig nya pronomen eller konjunktioner.

5.2.3. En översikt

Eftersom ordklasserna inte torde vara helt obekanta, presenteras här först en schematisk översikt över ordklasserna och deras tre kännetecken. Efter denna introduktion följer en utförligare beskrivning av varje ordklass.

På grund av språkets komplexitet måste en översikt som den i tablå 1 nedan innehålla åtskilliga förenklingar. Så kan t ex betoningen variera i olika sammanhang. Men översikten täcker trots förenklingarna in stora delar av det svenska språksystemet och kan förhoppningsvis ge en överblick inför den fortsatta läsningen. Återvänd gärna till översikten vid genomgång av de olika ordklasserna för att behålla överblicken över systemet som helhet.

TABLA 1. En översikt över nio av svenskans ordklasser.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
Substantiv			
<i>eld, sol,</i>	varelser,	genus: <i>n-/t</i> -ord	subjekt: Barnet leker.
<i>ondska,</i>	ting,	numerus: sing/plur	objekt: <i>De har två barn.</i>
<i>opinion,</i>	företeelser,	kasus	attribut: barnets bil
<i>guld</i>	ämnen,	species: best/obest	predikativ: <i>De är barn.</i>
	m m	betonade	fras med prep: <i>med barn</i>
Adjektiv			
<i>röd, viktig,</i>	egenskap,	kongruens	predikativ: <i>De är glada.</i>
<i>svanslös</i>	tillstånd	komparation betonade	attribut: <i>det glada barnet</i>
Räkneord			
<i>en/ett,</i>	antal	grundtal	subjekt: Två var inne.
<i>första</i>		ordningstal betonade	objekt: <i>Han valde tre.</i>
			predikativ: <i>De var fyra.</i>
			attribut: fem kilo
Pronomen			
<i>jag, min, sig,</i>	ur samman-	kongruens/	subjekt: Hon gick hem.
<i>som, denna,</i>	hanget	oböjliga	objekt: <i>Ingen såg henne.</i>
<i>någon</i>		vissa obj-form de flesta obeto- nade förenade/själ- ständiga	predikativ: <i>Den är hans.</i>
			attribut: våra liv
			fras med prep: <i>till henne</i>
Prepositioner			
<i>på, till,</i>	relationer i	oböjliga	fras med subst: på himlen
<i>i, vid</i>	rum, tid	obetonade	enhet med verb: <i>tro på</i>
	m m		
Verb			
<i>gå, se,</i>	handling,	tema	predikat: Åsa målar.
<i>kan, stå,</i>	aktivitet,	tempus	Åsa har målat.
<i>hända</i>	tillstånd	aktiv/passiv	Åsa målar huset./
	m m		Huset målas.
		infinitiv	subjekt: Att måla är kul.
			objekt: <i>De gillar att måla.</i>
		particip	attribut: <i>det målade</i> huset
		betonade/obetonade	

Adverb

<i>inne, nu,</i>	rum, tid,	oböjliga	adverbial: <i>Hon bor</i>
<i>aldrig, fort</i>	sätt m m	betonade/ obetonade	<i>hemma numera.</i> <i>Tiden går fort.</i> <i>Den är hemskt bra.</i> attribut: <i>dagen efter</i>

Konjunktioner och subjunktioner

<i>och, att,</i>	varierande	oböjliga	binder/fogar samman,
<i>när, fastän</i>		samordnande	ej satsdelar
		underordnande	<i>Han tänker när han</i>
		obetonade	<i>diskar.</i>

Interjektioner

<i>aj, usch,</i>	känsloord,	oböjliga	bildar egna satser
<i>nej</i>	svarsord	betonade	

FÖRKORTNINGAR: plur = pluralis, prep = preposition, obj-form = objektsform, sing = singularis.

Några huvudgrupper

Vid den fortsatta genomgången av ordklasserna behandlas vad som kännetecknar varje ordklass, de olika böjningsformernas betydelse och hur orden används. Vi börjar med substantiv, adjektiv, pronomen, räkneord och prepositioner, som på olika sätt hänger samman, de s k nominala ordklasserna. Nästa grupp är verben, adverbena och partiklarna, de s k verbala ordklasserna, och sist behandlas här de mer fristående konjunktionerna, subjunktionerna och interjektionerna.

Varje ordklass inleds i enlighet med den grammatiska skoltraditionen med en minnesramsa och ett utdrag ur den schematiska översikten i tablå 1.

5.3. Nominala ordklasser

De nominala ordklasserna är substantiv, adjektiv, räkneord, pronomen och prepositioner. *Nominal* kommer av latinets *nomen* som betyder namn, och anledningen till att dessa ordklasser grupperas samman är att det finns ett nära samband mellan dem. Substantiven är den största och viktigaste ordklassen. Adjektiv och räkneord beskriver eller preciserar substantiv, pronomen ersätter dem och prepositionerna hjälper ofta till att länka in substantiven i ett sammanhang.

5.3.1. Substantiv

Substantiv
är namn på ting
såsom *mygga*,
bi och *sting*.

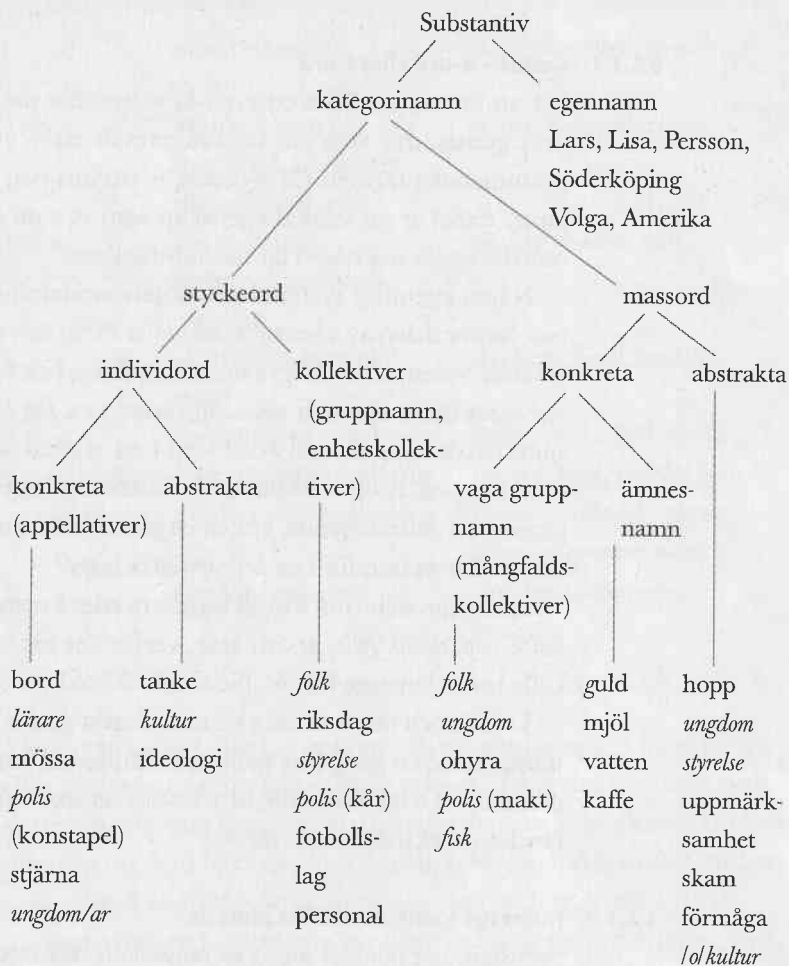
EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>eld, sol,</i>	varelser,	genus: <i>n-/t-ord</i>	subjekt: <i>Barnet leker.</i>
<i>ondska,</i>	ting,	numerus: <i>sing/plur</i>	objekt: <i>De har två barn.</i>
<i>opinion,</i>	företeelser,	kasus	attribut: <i>barnets bil</i>
<i>guld</i>	ämnen,	species: <i>best/obest</i>	predikativ: <i>De är barn.</i>
	m m	betonade	fras med prep: <i>med barn</i>

Substantiven är den största ordklassen och också den där vi är mest produktiva, dvs den som vi kontinuerligt tillför flest nya ord. Substantiven är innehållsord som betecknar och beskriver ting och begrepp. De kan sägas utgöra språkets substans kring vilka mycket annat cirkulerar i fraser och satser. Substantiven kan vara av olika typ och uppträder i många olika former. De är också ord som i språkpsykologiska experiment visat sig lätta att komma ihåg.

Efter sin betydelse kan substantiven på lite olika sätt delas in i olika grupper. En speciell grupp är **egennamnen** (*Moa*, *Svensson*, *Motala* och *Toyota*), som i SAG räknas som en egen ordklass. Som en översikt över olika typer av substantiv indelade efter betydelse återges i diagram 1 en indelning gjord av Ebba Lindberg i *Beskrivande svensk grammatik* (1980). De kursiverade orden förekommer i flera grupper.

Alla substantiv utom egennamnen är här sammanförda under beteckningen **kategorinamn**. Under denna följer sedan en uppdelning i **stykkeord** och **massord**, och här framgår klart skillnaden mellan de substantiv som går att räkna och de som inte kan räknas. Substantiv som hör hemma bland styckeorden kan räknas och föregås av *många*, medan massorden inte kan räknas och föregås av *mycket*. Kollektiverna omfattar flera individer och kan grammatiskt ofta behandlas både som singularis och pluralis med avseende på syftningen, t ex *Polisen stod maktlös/a*. Att fastställa vad som är konkret eller abstrakt kan många gånger vara svårt, och det avspeglar sig heller aldrig grammatiskt, varför den indelningen här är ointressant. (SAG har i del 2 en utförlig beskrivning av substantiven som divduativa (massord) och individuativa (stykkeord).)

DIAGRAM 1. Översikt av substantiven, indelade efter betydelse.

Beträffande substantivens kännetecken är den vanligaste funktionen att ingå i satser som subjekt eller objekt, men de kan också användas på andra sätt, vilket behandlas senare. Men tydligast känns substantiven igen på sina olika former, nämligen genus (*n-/t-*

ord), numerus (singularis/pluralis), kasus (grundform/genitiv) och species (bestämd/obestämd form).

5.3.1.1. Genus – *n*-ord eller *t*-ord

För att kunna använda ett svenskt substantiv måste man känna till dess **genus**, dvs veta om substantivet är ett *n*- eller ett *t*-ord. Den grammatiska termen för *n*-orden är **utrum** och för *t*-orden **neutrum**. *En/ett* är en lexikal egenskap som vi som modersmålstalare omedvetet lär oss när vi lär oss substantiven.

Något egentligt system bakom genusindelningen tycks inte finnas. Större delen av våra substantiv (ca 75 %) är *n*-ord. Framförallt är levande väsen *n*-ord. Några undantag finns, t ex *barn*, *biträde*, *fruntimmer* samt ordet *djur* och vissa djurarter, t ex *får*, *lamm* och *bi*. Också sammansättningar med *t*-ord som t ex *statsråd* och *stadsbud* förblir neutrum-ord. Några substantiv har varierande genus, och ibland är genus betydelseskiljande, t ex *en/ett plan*, *en/ett led* och *en/ett nöt*. Heter det *en* eller *ett* framför t ex *kex*, *apelsin* och *test*?

Dock kan neutrum ibland signalera något nedsättande, t ex *fnask*, *luder*, *våp*, *mähä*, *fyllo*, *as* och *kräk*, varför det för många tar emot att kalla levande väsen för *det*. (Se vidare 5.3.2.1.)

Utrum och neutrum är s k grammatiskt genus, men svenska substantiv hade en gång fyra genus: maskulinum, femininum, reale och neutrum. Detta kommer bli fram när man ännu ibland kallar klockan eller människan för *hon*.

5.3.1.2. Numerus – *singularis* eller *pluralis*

Svenskan har jämfört med t ex engelskan ett invecklat system för att bilda plural. Vi har sju olika böjningsklasser eller **deklinationer** och dessutom många oregelbundenheter, bl a en del gamla substantiv som *öra* – *öron*, *hand* – *händer* och *mus* – *möss*.

Vilka substantiv som ska ha vilka ändelser är delvis godtyckligt, t ex *stolar* men inte *gästar*, delvis beroende av ett samspel mellan substantivets byggnad, genus och betoning, t ex *en groda* – *flera grodor* men *ett hus* – *flera hus*. De underliggande reglerna säger här att *n*-ord med ordslut på *-a* får *-or* i pluralis och *t*-ord som slutar på konsonant får inte någon ändelse alls. Reglerna är således långt ifrån heltäckande och det finns många undantag, men trots detta ges i tablå 2 en grov översikt över svenskans sju deklinationer.

TABLA 2. Svenskans deklinationer – en grov översikt.

	ÄNDELSE	KÄNNETECKEN	EXEMPELORD
1.	-or	n-ord och ordslut på -a	<i>stuga, gata, krona, penna,</i>
2.	-ar	n-ord och stam på lång vokal, konsonant eller obetonat -e	<i>by, dag, kock, pojke, tanke,</i>
3.	-er	ofta n-ord, ofta flerstaviga med slut- betoning	<i>tid, bild, monarki, parti,</i>
4.	-r	oftast n-ord, stam på vokal	<i>sko, bastu, fiende, händelse,</i>
5.	-n	t-ord, stam på vokal	<i>ämne, yrke, bi, äpple, hjärta,</i>
6.	-0 (ändel- selös)	t-ord, stam på konsonant n-ord på -are, -ande/-ende eller -er	<i>tak, ord, språk, porträtt, filter, snickare, ordförande, gående, botaniker, armenier, meter,</i>
7.	-s	ofta inlånade n-ord	<i>hits, slogans, evergreens, broilers.</i>

Vissa regler finns alltså, även om många garderingar i form av *ofta* eller *oftast* visar att undantagen är många. Trots detta brukar svenskar vara tämligen överens, om man ber dem att ange pluralform för nonsensord. Vad blir t ex pluraländelsen för följande nonsensord: *en tönja – flera?*, *ett klönk – flera?*, *en glinke – flera?* och *ett krende – flera?*

Men vissa ord vållar ofta problem och har gjort det länge, t ex *baby, centrum, schema, bikini* och *cardigan*. Är man här osäker på någon form finns möjligheten att söka upp problemordet i den senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista, och det bör vara den senaste. Rekommendationerna kan nämligen variera från upplaga till upplaga, eftersom man i SAOL försöker följa språkets utveckling och delvis normerar efter språkbruket.

5.3.1.3. Kasus – grundform eller genitiv

I modern svenska uppträder substantiven oftast i sin grundform. Men det finns också en **genitiv**form av personbetecknande substantiv. Den används för att beteckna ägande eller tillhörighet, t ex *Davids nya cykel*, s k possessiv genitiv. För genitiver av andra substan-

*Köttets lust och
själens obotliga
ensamhet.
(Hj. Söderberg)*

tiv är dock betydelsesambandet mellan de två inblandade substantiven av andra slag, t ex

regeringens beslut (regeringen beslutar/beslutet från regeringen),

barnens uppföstran (någon uppfostrar barnen/uppföstran av barnen)

1900-talets poeter (poeter verksamma under 1900-talet)

Stockholms kyrkor (kyrkorna i Stockholm)

Genitivformer används alltså för att uttrycka mycket mer än ägande. Om substantivet inte är personbetecknande finns dock i modern svenska en stark tendens att använda prepositionsuttryck i stället för genitiver, t ex *taket på huset* i stället för *husets tak*.

5.3.1.4. Species – ett komplext samspel mellan form och betydelse

Möjligheten att markera bestämdhet varierar i världens språk. Uppskattningsvis ca 30 % av språken har artiklar, medan övriga språk använder andra medel, t ex ordföljd eller intonation, eller saknar markering.

I svenskan är samspelet mellan form och betydelse när det gäller substantivens bestämda och obestämda former synnerligen komplext och ännu inte till fullo utrett. Och ändå använder vi alla dessa former oftast utan någon som helst tvekan! Komplexiteten medför dock att framställningen här är långt ifrån uttömmande utan mest inriktad på att ge läsaren allmänna riktlinjer och eventuellt några aha-upplevelser.

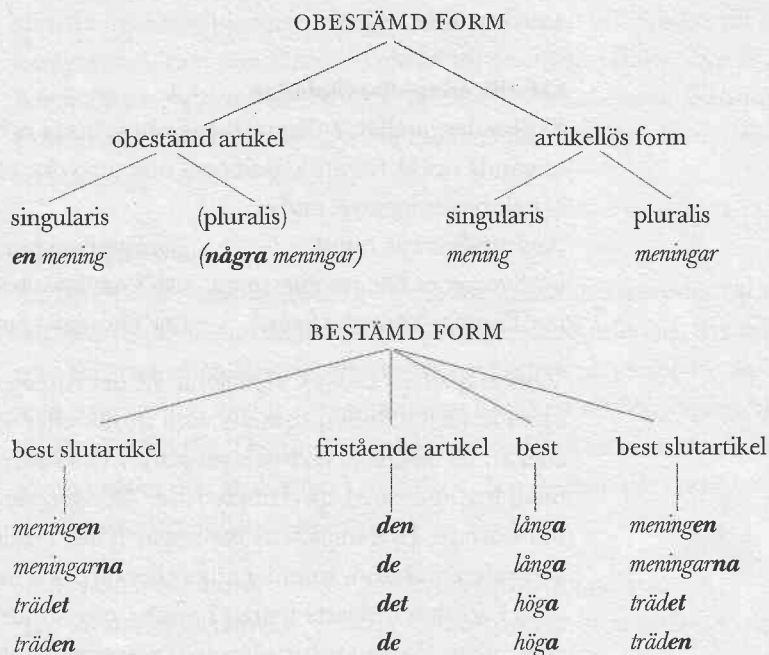
Viktigt här är att skilja mellan form och betydelse. Beträffande **formen** kan konstateras att svenskans formsystem för att ange framför allt bestämd betydelse är ovanligt invecklat. I bestämd form med ett adjektiv före substantivet (en nominalfras) markeras bestämdhet inte mindre än tre gånger, t ex **den långa resan**. Jämför detta med t ex engelskans **the long journey** där det finns endast en markering. Svenskans obestämda och bestämda former illustreras i diagram 2.

Den fristående bestämda artikeln faller i svenskan ofta bort då en fras lexikaliseras som begrepp, t ex *gula febern*, *Vita huset*, *Höga kusten*, *svarta börsen* och *svenska kyrkan*. Andra exempel utan fristående artikel är *halva huset*, *första boken*, *sista minuten*, *mesta tiden* och *norra delen*.

*Konsten att tråka ut
är konsten att säga allt.
(Voltaire)*

*Duktiga Annika.
(E. Beskow)*

DIAGRAM 2. Substantivets obestämda och bestämda form.

En man som inte kan le
ska inte öppna butik.
(Kinesiskt ordspråk)

Substantivets **obestämda form** omfattas i diagrammet av två former, nämligen den med obestämd artikel och den artikellösa. Efter- som dessa former har olika funktion är det nödvändigt att särskilja dem, då man talar om användningen av obestämd form. Den obestämda artikeln i pluralis är närmast *några*. Under **den bestämda formen** finns de tre markeringarna för bestämdhet då ett adjektiv föregår substantivet, *den långa meningen*, som också visar ändelsernas variation efter substantivets genus och numerus. Dessa former används bl a för att ange om substantivets betydelse är bestämd eller obestämd, dvs om substantivets referent är känd eller okänd. Generellt gäller att känd referent, dvs man vet vilken man talar om, betecknas med bestämd form, och okänd referent betecknas med obestämd form. Begreppet 'referent' omtalas i det tidigare semantikkapitlet (kap 2) och behövs här när man talar om det som substanti- ven syftar på.

Människa är människas fröjd.
(Havamal)

Men det finns undantag från regeln att bestämd betydelse ska ha bestämd form, t ex *Pernillas katt, hennes böcker, dessa böcker, nästa vecka* och *samma månad*. Substantivens form är här artikellös, men betydel-

sen är bestämd. Pernillas katt är en känd katt. Artikellös form används efter genitiver och ett antal pronomen, vilket alltså måste läras som separata regler.

Klassificering eller värdering

Skillnaden mellan substantivens obestämda och artikellösa form används också för att klassificera och uttrycka värderingar. Jämför a- och b-meningarna nedan.

(5a) Familjen har hund.	(5b) Familjen har en hund.
(6a) Svenssons har sommarstuga.	(6b) Svenssons har en sommarstuga.
(7a) Thomas köpte bil i går.	(7b) Thomas köpte en bil i går.

Vänsterspaltens uttryck signalerar att det rör sig om välkända, etablerade förhållanden som att vara hund- eller sommarstugeägare eller att bli bilägare. Verb och substantiv i *a*-satserna, t ex *ha hund*, har blivit lexfraser med specialbetydelse. Återigen ser vi hur det vanliga blir kortare. Högerspaltens meningar lyfter i stället fram substantivets referent (hund, sommarstuga eller bil), och formen innebär sannolikt att den fortsatta texten handlar om hunden, sommarstugan eller bilen. Prova att fortsätta (6a) respektive (6b) med något i stil med ... *som ligger i Dalarna*. I (6b) möter det inte något hinder, men i (6a) blir det konstigt: *Svenssons har sommarstuga som ligger i Dalarna*. Eftersom ordet *sommarstuga* i lexfrasens specialbetydelse inte har kvar sin fulla betydelse kan det inte heller beskrivas separat, och relativpronomenet *som* måste ha ett klart avgränsat substantiv att syfta på. (Jämför relativa pronomen i 5.3.4.2.)

Som prov på att det faktiskt är något speciellt med användningen av den artikellösa formen i dessa fall kan man prova att byta ut substantiven: *Familjen har krokodil./ Svenssons har traktor./ Thomas köpte docka igår*. För de flesta svenskar torde dessa tre meningar te sig något underliga. Skulle man i det nu snabbt föränderliga samhället kunna avläsa vad som blivit etablerat i vår kultur genom att studera artikelbruket? Hur är det i dag med *ha pool*, *ha helikopter* eller *ha orml/marsvin*? Kan det också sammanhänga med *vem* som äger något?

Användningen av artiklarna är alltså inte en formsak, utan artiklarna används för att ange betydelseskilnader. Jämför också

(8a) Han uppträdde som en åsna på maskeraden.	(8b) Han uppträdde som åsna på maskeraden.
(9a) Han är en idiot.	(9b) Han är idiot.

Återigen medför en liten skillnad i form också ändrad betydelse, en förändring som denna gång kan vara ganska avgörande. I satser som de ovanstående anger den artikellösa formen tillhörighet till en kategori och den obestämda artikeln värderingar. Jämför *Henrik är bergsklätrare. / Eugenia är dansös. / Johan är katolik. / Lisa är folkpartist.* Prova att sätta in en artikel. Är det möjligt? Blir det någon betydelseförändring?

Generisk referens

Redan ovan är beskrivningen av detta komplexa speciessystem kortfattad och fragmentarisk, och beträffande generisk referens, dvs referens till arten eller klassen, ger svenskans system utrymme för ännu mer nyansering, varför presentationen här med nödvändighet blir än mer översiktlig. För att ange generisk referens kan vi använda alla former utom den artikellösa i singularis, och formen påverkar betydelsen. Studera följande exempel:

*Kvinnan förstår barn
bättre än mannen,
men mannen är
mer lik barn än kvinnan är.
(F. Nietzsche)*

*Huruvida kvinnorna
är bättre än männen
kan jag inte säga,
men jag kan säga
att de förvisso inte är sämre.
(G. Meir)*

*Män upptäcker sådant
som kvinnor länge vetat.
(G.B. Shaw)*

*En man är i allmänhet gladare
åt god mat på bordet
än att hustrun talar grekiska.
(S. Johnson)*

(10a) Hästen har hovar.	(10b) Svensken är inbunden.
(11a) Hästarna har hovar.	(11b) Svenskarna är inbundna.
(12a) Hästar har hovar.	(12b) Svenskar är inbundna.
(13a) En häst har hovar.	(13b) En svensk är inbunden.

Exemplen i (10a–b) och (11a–b) med bestämd form behöver inte gälla alla hästar eller svenskar utan anger något som är typiskt för "arten/klassen" hästar och svenskar. Den artikellösa pluralformen i (12a–b) är den mest allmänna formen för att beteckna generisk referens. Meningar som (13a–b) används ofta för definitioner, t ex *Ett apotek är ett ställe där man säljer mediciner.* Ofta tolkas därför också satser som de följande som stipulativa och de blir därmed värderande: *En pojke gråter inte* och *En kvinna föder barn.* Här underförstås att den pojke som gråter inte är någon riktig pojke och den kvinna som inte föder barn inte är någon riktig kvinna.

Formen viktig för samspelet i kommunikationen

Beträffande obestämd och bestämd **betydelse** gäller generellt att obestämd artikel används för att presentera något nytt som mottagaren inte förväntas känna till, medan den bestämda formen anger bestämd betydelse, dvs att substantivets referent är känd. De bestämda och obestämda formerna bidrar således till textbindningen i en text. Studera följande textutdrag:

Jag brukar säga
vad jag tänker.
Det är ett stort fel.
Man blir så lätt missförstådd.
(O. Wilde)

(14) ... Ut ur ett mörker kom mannen. Med sig hade han hunden som viftade på en svans. På ett huvud hade en man den stora luvan och i en mun hängde cigarren. En man verkade trött och drog efter en anda...

Så konstig blir en text av en liten formförändring. Vad som hänt i texten ovan är att den nya informationen presenteras i bestämd form (*mannen, hunden, luvan och cigarren*) i stället för obestämd. *Mannen, hunden, luvan och cigarren* har inte introducerats i situationen, och lyssnaren kan inte förutsättas känna till dem sedan tidigare, varför budskapet blir förvirrande med bestämd form. Omvänt står i texten det som redan är omtalat med obestämd artikel (*en man*).

Texten visar dessutom att vi använder bestämd form också om sådant man kan förvänta sig, även om det inte är nämnt: en man har normalt ett huvud och en mun och de bör därför omtalas i bestämd form lika väl som hundens svans. Genom vår kunskap om världen associerar vi naturligt: man – huvud – mun och hund – svans. Och hundar brukar bara ha en svans. Med *en svans* blir betydelsen att hundar kan ha flera svansar. Några andra exempel på association som gör att referenter är kända utan att vara nämnda är t ex att bilar har en motor och svenska hem ett kök, bord har ben och balkonger har (minst) en dörr.

Om textbyggnaden i stycket ovan hade följt svenskans mönster, hade här också funnits pronomen i stället för de upprepade substantiven. Också *ett mörker* tycks i kontexten något oväntat. Mörkret är sannolikt en del av det scenario som byggts upp, varför bestämd form här är det naturliga. *En anda* ingår i lexfrasen *dra efter andan* och har därför alltid samma form. Formerna avgör här således slutgiltigt betydelsen och bygger upp ett rimligt sammanhang. En viss valfrihet finns för skribenten, men valet av form påverkar textens betydelse eller hur budskapet uppfattas av lyssnaren/läsaren.

Vad som kan förväntas vara känt varierar dock med situationen. Alla vuxna svenskar känner till *regeringen, drottningen* och *allemansträtten*, alla hockeyintresserade *pucken, målvakten* och *visiret*, alla i kvartret känner till *snabbköpet, posten* och *sopstationen* och alla i familjen *vindsnickeln, soppåsen* och *mobilen*. Dessutom finns det som är unikt i världen, t ex *påven, koranen* och *solen*, och det som är unikt i en bestämd situation, t ex *Tä upp pennan!* (som just föll i golvet).

Normalt känner infödda svenskar spontant vilken form som bör

användas, men ibland är vi inte nog uppmärksamma på mottagarens förkunskaper. Det kan hända att vi t o m kränker mottagaren genom att använda obestämd form, när vi borde förstå att mottagaren känner till det vi talar om. Eller att vi formulerar oss svårbegripligt genom att använda bestämd form utan att först presentera referenten i obestämd form.

5.3.2. Adjektiv

Adjektiven sen oss lär
hurudana tingen är:
glada, snälla, rara
så som vi ska vara.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>röd, viktig,</i>	egenskap,	kongruens	predikativ: <i>De är glada.</i>
<i>svanslös</i>	tillstånd	komparation betonade	attribut: <i>det glada barnet</i>

Adjektiven beskriver substantiv och anger egenskaper och tillstånd. De ingår i satser som predikativ eller attribut till substantiven: *Möjligheterna är goda – de goda möjligheterna*. Beträffande formen kan adjektiven böjas på tre olika sätt, nämligen kongruensböjas, kompareras och substantiveras.

5.3.2.1. Kongruens – visar samhörighet

Kongruensböjningen innebär att adjektivets form anpassas efter det beskrivna substantivets genus, numerus och bestämda eller obestämda form, t ex *Stugan är röd / Huset är rött; Stugorna är röda; en röd stuga / den röda stugan*. På detta sätt markeras tydligt vilket substantiv som adjektivet hör ihop med.

Men ibland blir det en del problem. Det heter självklart *en rädd djurunge*, men hur blir det med ett barn? *Ett rätt barn?* Eller *ett krytt och vrett barn?* Eller *ett trevligt barn?* Det sista exemplet i raden visar att problemet ligger i adjektiven *rädd, kry* och *vred* som har **ofullständig böjning**. Men vi kan tala om *krya* och *rädda barn*. Till denna grupp hör också adjektiv som *lat, pryd* och *timid* m fl. Här har vi alltså en lucka i språksystemet: en form saknas.

Men det finns också adjektiv med **oregelbunden böjning**, t ex *liten – lilla – små* och *gammal – gamla, mogen – mogna* och *vacker – vackra*. Vidare finns ett antal **oböjliga** adjektiv, t ex *nära, äkta, rosa, stilla, sakta, gammaldags, gratis, halvvägs, stackars, kvitt, lagom, bra, slut, kul, förbi, turkos* och *gay*. Åtskilliga av dessa adjektiv har ursprungligen

varit ord tillhöriga någon annan ordklass (ordklassövergångar), t ex *lagom* och *förbi*, och åtskilliga av dem tycks idag vara på väg att kunna ta böjning, t ex *turkosa* och *gratisa*.

Vissa tveksamheter kring kongruensböjningen uppstår också i exempel där substantivet är personbetecknande men har neutrum som grammatiskt genus, t ex *Statsrådet är sjuk / sjukt* och *Vårt dagbarn är alltid sömnig på morgnarna*. Exempelen är hämtade från SAG (del 2, s 226), där det anges att ”(förutsatt) högre social status hos referenten [är]: *statsrådet är sjuk i dag* naturligare än *barnet är sjuk idag*”. Dagbarnsexemplet med semantisk kongruens efter levande väsen (*sömnig*) anges något anmärkningsvärt vara ”talspråklighet eller lågt stilvärde”. Kan det inte i stället vara så att dagmamman respekterar barnet som en individ och därför använder *sömnig*? Eller ska vårt svenska språk tvinga oss att göra skillnad på person och person? Finns det fler liknande exempel?

Avvikelser från kongruensreglerna kan man också höra bl a i norrländskt talspråk där adjektivets kongruensböjning i plural ofta saknas, t ex *Dom är rädd*. Och hur är det med följande exempel? Enligt kongruensreglerna borde bara det ena vara möjligt.

(15a) Malm är tung.

(15b) Malm är tungt.

(16a) Böcker är tunga.

(16b) Böcker är tungt.

(17a) Bigarråer är goda.

(17b) Bigarråer är gott.

Högerspaltens exempel bryter mot kongruensreglerna, vilket de flesta svenskar idag accepterar och uppfattar som ett sätt att beskriva begreppet i stället för olika enskilda exemplar. Men när konstruktionen först började användas, betraktades den som ett fel som inte borde förekomma i ”korrekt svenska”. Här har vi alltså en förändring bland många som kan vara bra att komma ihåg, då man iakttar och kanske förfasar sig över vad som händer i svenskan i dag eller i framtiden. Även om inte allt nytt är bra, kan vissa språkförändringar ha sina förtjänster, bli kvar och ge oss fler nyanser.

5.3.2.2. Komparation – att vara mer eller mest

Att **komparera** adjektiv är att jämföra (jfr eng *compare*): *glad, gladare, gladast*. De tre formerna **positiv**, **komparativ** och **superlativ** kan ange stigande grad. Regelbunden komparation bildas genom tillägg av ändelserna *-are* och *-ast* som i exemplet ovan. Komparation med

mera och *mest* används vid längre adjektiv som slutar med vissa avledningssuffix: *mer intagande*, *mest berusad* eller *mer praktisk* och *mest praktisk*. Komparation med *mer* och *mest* har också bl a de oböjliga adjektiven ovan, t ex *mer lagom* och *mest kul*.

Idag kan man också höra/läsa komparation med *mera* och *mest* vid vanliga enkla adjektiv. Några exempel ur "verkliga livet": *Nu ser du lite mer glad ut*; *Det är ett av människans mest starka drag*; ... även om den är *mer vanlig* i skrift. Eventuellt är denna böjningstyp på väg att tillta i användning (för att eventuellt ge oss en ny uttrycksmöjlighet?). Hur ser läsaren på detta?

Oregelbunden komparation förekommer vid äldre svenska adjektiv, t ex *gammal* – *äldre* – *äldst*, *stor* – *större* – *störst* och *liten* – *mindre* – *minst*.

Vid jämförelser är det dock ofta relativt vad som är *mer* och *mest* av något. Det är inte alltid som komparativ- eller superlativformerna är mer än positivformen. Några exempel: *Vi blir alla äldre, men man behöver inte bli gammal*. – *Gammal är ändå äldst*. Här är *gammal* det mesta av ålder på samma sätt som i *En äldre man är yngre än en gammal man*. Ett annat exempel på relativa jämförelser: *En stor mygga är mindre än en liten elefant*.

Liknande exempel med relativa jämförelser finns det många om man granskar autentiska texter. Betydelsen beror ofta på vad som jämförs, vad som sätts som norm och hur jämförelsen är utformad. Att kalla komparativ- och superlativformerna för *mera* och *mest* av en egenskap är alltså en sanning som kräver modifikation.

5.3.2.3. Substantiveringar – adjektiv blir substantiv

Substantivering av adjektiv kan dels vara en total substantivering som i *svensken* eller (ägg)*vitan*, dels en användning av adjektivet med obestämd eller bestämd artikel som i *en vit* eller *de rika* och *de fattiga*. Också verbens participformer, vilka ofta används som adjektiv, kan behandlas på detta sätt, t ex *den resande* eller *en färgad*.

Det är inte blott de döda,
som äro döda.
(Hj. Bergman)

5.3.3. Räkneord

Räkneord
som *ett, två, tre*
det är nåt att räkna me'

En svala
gör ingen sommar.
(Ordspråk)

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>en/ett,</i> <i>första</i>	antal	grundtal ordningstal betonade	subjekt: <i>Två</i> var inne. objekt: <i>Han valde tre</i> . predikativ: <i>De var fyra</i> . attribut: <i>fem kilo</i>

Räkneorden anger antal av substantiv och kan ses som ett exaktare sätt att ange plural. De används på liknande sätt som adjektiv tillsammans med substantiv i fraser, t ex *fyra myror* och *fem elefanter*.

Räkneorden uppträder i grundtal, *en/ett, två...*, och ordningstal, t ex *första, andra* och *tredje*. Grundtalen är de egentliga räkneorden, och i svenskan är de alla utom *en/ett* oböjliga. Också ordningstalen är oböjliga, förutom *första* och *andra* som kan böjas i maskulinum (*förste* och *andre*).

På liknande sätt som adjektiven kan också räkneorden substantiveras och får då substantivens funktion:

- (18) Bengt/*Den förste* kom i mål på 55 minuter.
- (19) Svenska Akademiens/*De adertons* val av pristagare var i år mycket oväntat.
- (20) De bor i en lägenhet/*i en tvåa* på Storgatan.

5.3.4. Pronomen

Pronomen
som *den* och *det*
används för det
man ändå vet.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>jag, min, sig,</i> <i>som, denna,</i> <i>någon</i>	ur samman- hanget	kongruens/ oböjliga vissa obj-form de flesta obetonade förenade/ självständiga	subjekt: <i>Hon</i> gick hem. objekt: <i>Ingen</i> såg <i>henne</i> . predikativ: <i>Den</i> är <i>hans</i> . attribut: <i>våra</i> liv fras med prep: <i>till henne</i>

5.3.4.1. Ersättningsord med syftning

Pronomen betyder 'i stället för nomen/substantiv', och de flesta ersätter också substantiv eller nominalfraser, men det finns även andra typer. Flera andra indelningar än den traditionella har föreslagits, men ingen har riktigt accepterats och lett till bestående förändringar i grammatikbeskrivningen. I SAG kommenteras ett förslag som "i vissa hänseenden tilltalande, men konsekvenserna är otillräckligt utredda". Enligt förslaget bör ordklassen pronomen utgå ur grammatiken, och pronomenen överförs till andra ordklasser enligt följande modell:

Pro-substantiv: han, den; vem, vad; någon, ingen

Pro-adjektiv: sådan, hurdan

Pro-verb: göra det; göra vad; göra något, göra ingenting

Pro-adverb: här, där; var; någonstans, ingenstans

Pro-sats: ja, nej

(SAG, del 2, s 238)

Förslaget redovisas i detta sammanhang med förhoppningen att det kanske kan bidra till en större förståelse för kategorin pronomen och systemet i stort. Uppställningen visar tydligt hur pronomina ord ersätter andra ord och att annat än substantiv kan ersättas. Eftersom dessa ord är viktiga för uppbyggnaden av texter kan det vara bra att ha en överblick över dem då man studerar och bedömer texter.

SAG bibehåller dock pronomenindelningen "i stort sett med traditionell avgränsning" (SAG, del 2, s 238). Också här i *Funktionell svensk grammatik* behandlas pronomenen traditionellt, men för att markera likheten behandlas även de pronomina adverbena sist i detta pronomenavsnitt.

De rena ersättningsorden används för att markera att lyssnaren känner till den/det man talar om och får sin betydelse ur sammanhanget, t ex *Olle* ← *han*. *Han* syftar tillbaka på och ersätter ordet *Olle*, det s k **korrelatet**.

Eftersom pronomen ofta ersätter substantiv/nominalfraser, har många pronomen samma funktion som substantiven men däremot inte substantivens böjning. De substantiviska pronomenen, s k **självständiga** pronomen, är ofta subjekt eller objekt: *De såg dem* eller *Allting förändras*. Men det finns också pronomen som används på liknande sätt som adjektiv, s k **förenade** pronomen, t ex *din idé*, *den här åsikten* eller *vilken mening*, och en del av dessa kongruens-

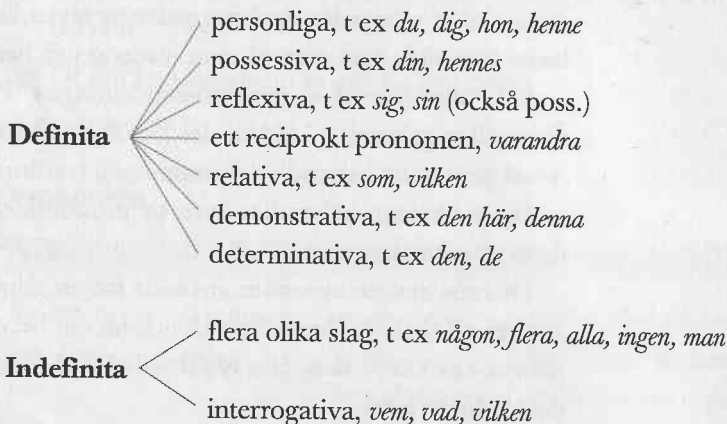
Du återvänder aldrig,
en annan man finner
en annan stad.
(D. Hammarskjöld)

böjs: *vårt problem*. Pronomenen kan också ha olika syftning:

- **anaforisk** – syftar bakåt
*Pia arbetar hårt. **Hon** vill ha resultat.*
- **determinativ** – syftar framåt
***De** som kommer för sent hinner mindre.*
- **deiktisk** – pekar ut
*Han vill ha **det där** huset.*
- **reflexiv** – syftar på subjektet i samma sats
*Fredrik äter **sig** mätt och sedan läser han i **sin** bok.*

De anaforiska och reflexiva pronomenen är normalt obetonade. De determinativa har svag betoning och de deiktiska är betonade.

Det går alltså inte att säga något generellt om pronomenens form, funktion eller betydelse, utan pronomenen måste delas in i flera undergrupper. Efter syftning, vad de betyder och hur de används brukar man först dela in svenskans pronomen i två huvudgrupper: definitiva och indefinita. De olika undergrupper som återfinns i framställningen här redovisas i följande uppställning;

De definitiva pronomenen syftar på någon bestämd referent, och de är här indelade i de grupper som ofta förekommer i den traditionella grammatiken. De indefinita syftar däremot inte på någon speciell referent, och också de kan delas in i olika undergrupper. Ett exempel på hur detta kan göras finns i SAG (band 3), men eftersom indelningarna och termerna beträffande dessa pronomen varierar, sär-

skiljs här endast de interrogativa.

Dessa olika pronomentyper behandlas var för sig nedan.

5.3.4.2. Definita pronomen

Definita pronomen är alltså de personliga, possessiva, demonstrativa, relativa, reflexiva, reciproka och determinativa. Av dessa har de personliga, possessiva och relativa anaforisk syftning.

Personliga pronomen

De **personliga pronomenen** hör till svenskans vanligaste ord. För att vi i kommunikationen ska kunna ange olika perspektiv finns följande olika personliga pronomen:

1:a person (talande): *jag – mig, vi – oss*

2:a person (tilltalad): *du – dig, ni – er*

3:e person (omtalad): *han – honom, hon – henne, den, det och de – dem*

Dessa pronomen har **grundform** (*jag, du*) och **objektsform** (*mig, dig*). Grundformen används som subjekt och objektsformen som objekt och efter preposition: **Han** såg **henne**; **Har du** nyckeln **med dig**? De används då det är onödigt att upprepa substantivet: mannen – han (maskulinum), kvinnan – hon (femininum), bilen – den (utrum) och huset – det (neutrum). Ibland kan det på samma sätt som vid kongruensböjningen av adjektiven uppstå konflikt vid pronomenvalet, nämligen vid *t*-orden: *statsrådet, affärsbiträdet, barnet – han/hon/det*? Vilket är bäst att välja?

De personliga pronomenen har anaforisk syftning, dvs de syftar bakåt på ett korrelat som avgör vilket pronomen som ska väljas: *Staden med de många björkarna → den; det högsta trädet → det; många träd → de; en kvinnlig chef → hon*. För att undvika missförstånd vid tillbaksyftningen är det viktigt att det framgår klart vad pronomenet syftar på.

Värt att lägga märke till beträffande *det* är att samma lilla ord också används som ett platshållande formord helt utan syftning, ett s k **opersonligt det**. Se vidare 6.2.1., 7.5.1.1. och 7.5.1.3.

Possessiva pronomen

Ägande (i vid mening) uttrycks genom de **possessiva pronomenen**, *min, vår, din* och *er*. Samma betydelse har också *hans, hennes, dess* och

Älskling, jag undrar
om du inte
spelar en alltför stor roll
i ditt liv.
(S. Guitry)

deras, men de skiljer sig från de tidigare genom att de inte böjs. Jämför *din stund*, *ditt liv* och *dina upplevelser* med *hennes stund*, *hennes liv* och *hennes upplevelser*. Här kongruensböjs, *din*, *ditt* och *dina* som adjektiven men *hennes* är oböjligt.

Den här skillnaden i böjning gör att man ibland i grammatiken klassificerar *hans*, *hennes*, *dess* och *deras* som genitivformer av de personliga pronomenen. Gränsen mellan dessa grupper är alltså något flytande och beror på om man tar fasta på formskillnaden eller betydelselikheten.

Reflexiva pronomen

De pronomen vi har talat om så här långt syftar på ett känt substantiv. Detta gäller också de **reflexiva pronomenen** *sig* och *sin*. *Sin* liknar de possessiva pronomenen (*min*), eftersom de anger ägande och böjs som adjektiv. Men speciellt för de reflexiva pronomenen är att de syftar på subjektet i *samma* sats:

(21) Oskar tvättar *sig*, men Olle tar *sin* väska och går hem.

Sig syftar här på Oskar och *sin* på Olle, dvs på subjekten. Ibland uppstår en del problem med syftningen för *sin*. Begrunda följande exempel: *Hon såg honom ta sin cykel*. Vems cykel tog han? *Hon* är meningens subjekt, men här finns också ett underliggande subjekt i *honom ta*, dvs han tog, vilket förvillar. Ofta ger sammanhanget hjälp i tolkningen, men annars är det bättre med någon annan formulering, t ex *Hon såg att han tog hennes/sin cykel*. Beträffande användningen av just *sin* tycks språkkänslan variera något mellan olika svenskar, och det går att i t ex tidningar hitta åtskilliga tveksamma fall. Hur är det t ex med följande bildtext: "En kattägare i Borensberg har anmält en veterinär i Linköping för felbehandling av *sin* katt."? (Se vidare SAG, del 2, § 82–97.)

De reflexiva pronomenen används dock bara om tredje person. I första och andra person finns inte några särskilda former för den här sortens syftning. I stället använder vi de personliga pronomenens objektsformer (*mig*, *oss*, *dig*, *er*) och de possessiva pronomenen (*min*, *vår*, *din* och *er*). Jämför

(22) Hon tvättar *dig* – Du tvättar *dig* – Hon tvättar *sig*.

Det första *dig* är ett personligt pronomen i objektsform, medan det andra *dig* och *sig* har reflexiv syftning tillbaka till satsens subjekt.

Reflexiva pronomen förekommer också vid många reflexiva verb, t ex *bete sig*, *ångra sig* och *ändra sig*, och i en del stelnade uttryck, t ex *i sinom tid* och *driva något till sin spets*.

Ett reciprokt pronomen

En egen "grupp" pronomen utgörs av ett enda ord, nämligen det **reciproka pronomenet** *varandra*. Reciprocitet betyder ömsesidighet, och det är också vad som kännetecknar detta pronomen. Subjektet måste vara pluralt för att det ska vara möjligt att genomföra en ömsesidig handling: *De lurade varandra* men inte *Hon lurade varandra*.

Relativa pronomen

Pronomen med **direkt** koppling till ett korrelat i en överordnad sats är de **relativa**: *som*, *vilken*, *vad* eller *vars*. De inleder bisatser och det vanligaste är *som*. *Som* kan vara subjekt eller objekt: *Bilen, som* (subj) *hade punktering, gick inte att köra.* / *Jackan, som* (obj) *han provade, var för trång*. Då *som* är objekt kan det utelämnas, t ex *Jackan han provade...*

Exempel på felaktig syftning är tämligen vanligt och kan ibland ge anledning till skratt, t ex *Alla barnen satte sig i soffan hos pappan som snart blev alldeles full*.

Beträffande böjningen är *som* oböjligt, medan *vilken* kongruensböjs (*vilket*, *vilka*). *Som* kan inte heller föregås av preposition: *Kvinnan på vilken han tittade var rödhårig* / *Kvinnan som han tittade på...* *Vilket* används också för att syfta tillbaka på en hel sats, t ex *Han såg ingenting, vilket gjorde honom irriterad*. I genitiv används formen *vars*: *Carl, vars cykel blivit stulen, måste gå hem*. *Vars* är oböjligt och användes tidigare endast i singularis men nu även i pluralis.

(I SAG, del 2, §104, klassificeras *som* som subjunktion och *vilken*, *vars* och *vad* som relativpronomen.)

Demonstrativa pronomen

Gemensamt för de pronomentyper vi behandlat hittills är att de normalt är obetonade. Betonade är däremot de demonstrativa och determinativa pronomenen. De vanligaste utpekande **demonstrativa pronomenen** är *den här/där*, *denna*, *sådan*, *samma* och *själv* med olika böjningsformer. Dessa pronomen har deiktisk syftning. Också orden *den*, *det* och *de* används som demonstrativa pronomen: *Han hade inte sett den bilen men många andra*.

*De älskade varandra,
men de voro mycket fattiga.
De hade knappast något att äta.
De hade bara varandra.
(Purre, stilblommor
och grodor)*

*Livet är inte
de dagar som gått
utan de dagar man minns.
(Pavlenko)*

Determinativa pronomen

Också de **determinativa pronomenen** pekar ut men syftar till skillnad från de övriga pronomenen **framåt** och står före relativsatser:

- (23) *Den* som lever får se.
- (24) *De gäster* som kom sent fick ingen mat.
- (25) *De unga kvinnor* som vill ha en egen karriär väljer ofta att inte planera in barn.

(24) och (25) visar att substantiven här har obestämd form framför relativpronomen. *Som*-satsen anger i sådana fall ofta ett urval, t ex (24) där det förutsätts att de gäster som kom i tid fick mat. Framför *att*-satser får substantivet däremot bestämd form:

- (26) Förslaget gick inte igenom av *den* orsaken *att* det blev för kostsamt. Trots det fick partiet mycket stöd från *dem* som ville ha en ny väg.

Den sista exempelmeningen visar också att determinativa pronomen har objektsform efter preposition, *från dem*. Jämför detta med *Han titlade lugnt på de som kom*. I tal säger de flesta *dom* för både *de* och *dem*, men i skrift är bruket *de/dem* vacklande. Längre har mönstret varit objektsform efter preposition och som objekt, men i dagens svenska används ofta *de* vilket också är accepterat om *som* är subjekt i satsen efter, t ex *från de som åkte iväg*. *De som* tycks då uppfattas som en enhet där subjektskänslan segrar.

5.3.4.3. Indefinita pronomen

Den återstående pronomengruppen, de **indefinita** eller obestämda, syftar inte på samma sätt som de definitiva pronomenen på något bestämt substantiv: *man*, *varje*, *alla*, *var och en*, *ingen*, *någon*, *flera*, *åtskilliga*, *somliga*, *få*, *många*, *mycket*, *litet* och *vem som helst*. Gruppen har sitt namn just efter att deras betydelse ofta är obestämd, även om detta kan ifrågasättas för t ex *alla* och *ingen*, vilket visar att indelningen här egentligen är alltför grov. Många böjs som adjektiv, medan andra är självständiga och fungerar som substantiv och då också kan ha genitivform, *Det är allas fel*.

De indefinita pronomenen kan som nämns ovan efter betydelse och funktion delas in i olika undergrupper. I den här framställningen särbehandlas endast de interrogativa pronomenen.

Ett ofta diskuterat indefinit pronomen är *man*: *Ibland blir man tack-sam om någon upplyser en om ens fel och brister*. Exemplet visar att *man* har

Alla vill leva länge,
men ingen vill bli gammal.
(B. Franklin)

Man lever inte förgäves
om det finns någon
i denna värld
som verkligen förstår en.
(Chang Chao)

både objektsform, *en*, och genitivform, *ens*. Det liknar alltså på så sätt de personliga pronomenen.

Anmärkningsvärt med *man* är att vi ibland tvekar om *man* är en eller flera. Är *man* *sparsam* eller *sparsamma* i regeringen? Jämför *Inom regeringen är man **lugn/lugna** för att det hela ska gå att lösa. Man är inte orolig/oroliga alls.* Formellt är *man* naturligtvis singularis, men ibland tycks vi också kunna tänka oss flera personer bakom *man*: ***Man*** *samlades och hälsade på varandra, men sedan blev **man** oeniga.* Troligen accepterar de flesta svenskar en sådan mening, vilket innebär att *man* kan vara flera, eftersom både *samlas* och *varandra* förutsätter att det är flera personer inblandade. I förlängningen med detta är här således *oeniga* det naturliga i exemplet. Språket tycks alltså ibland mer psykologiskt än logiskt och grammatiskt regelenligt.

Ofta kan man höra att man bör undvika *man* i skrift och uttrycka sig mer exakt. Vem är *man*? Säkerligen är det befogat många gånger, men när *man* (!) vill uttrycka sig lite mer generellt, kan *man* vara bra att ha ibland. Vad hade varit bättre än *man* i föregående mening? *Jag/vi/skribenten* eller något annat? Det är ju inte alltid det är viktigt *vem* som gör något.

Interrogativa pronomen

Frågeorden *vem*, *vad* och *vilken*, de **interrogativa pronomenen**, används för att fråga efter saker, personer och företeelser, dvs substantiv. De förekommer både förenat, t ex ***Vilka böcker köpte du?***, och självständigt, t ex ***Vem är du?***, och i både direkta och indirekta frågor: ***Vem såg han? Ingen visste **vem** han såg. Vilken kongruensböjs (vilket, vilka), och vem och vilken har också genitivformer: Ingen visste **vems** fel det var eller Ingen visste **vilkens** fel det var.***

5.3.4.4. Många skilda slag och dessutom olika i tal och skrift

Du får inte leka
på våran gård.
(Karl Gerhard)

Pronomenen är alltså vanliga och viktiga små ord i vårt språk. De markerar vad som hör samman som känt i en text och ersätter ofta andra längre ord. De är således viktiga för textbindningen, men de gör genom sin korthet också tillvaron bekvämare för oss.

Men pronomenen är av många olika slag och har olika form och funktion. Vissa böjs, andra inte; vissa ersätter bestämda substantiv, andra är mer självständiga i sin betydelse, och vissa liknar adjektiv. Många av dem har också speciella talspråksformer, t ex *de/dem* – *dom*, *mig* – *mej*, *något* – *nåt*, *några* – *nåra*, *sådan* – *sån*, *vår* – *våran*, *er* – *eran*.

Detta gör det möjligt att göra skillnad mellan tal- och skriftspråk i exempelvis skriven dialog. Numera är det också vanligt att se flera av talspråksformerna, t ex *dom*, även i skrift, vilket är ett exempel på att tal och skrift under de senare decennierna närmast sig varandra.

5.3.4.5. Pronominella adverb

I inledningen till detta avsnitt om pronomen (5.3.4.1.) redovisas ett förslag att föra över alla pronominella ord till respektive ordklass, t ex pro-substantiv och pro-adjektiv. Här sker i stället det omvända, dvs de pronominella adverbena (pronominaladverbena) behandlas tillsammans med pronomenen. Anledningen till detta är att pronominaladverbena i sin funktion så mycket liknar pronomenen, trots att termens efterled tydligt signalerar att de är adverb och trots att de flesta i satssammanhang också behandlas som adverb.

Likheterna med pronomen är alltså stora, men pronominaladverbena ersätter inte substantiv utan oftast prepositionsfraser (*i skolan – där*), och de har adverbetydelse, nämligen tid, rum, sätt, orsak, omständighet m m, t ex *I februari var David i Alperna. Då (i februari) var det kallt där (i Alperna)*. Genom att de signalerar vad som redan är känt använder vi dem dock på liknande sätt som pronomen för att binda samman texter.

Ytterligare en likhet är att det finns pronominaladverb av samma typer som pronomenen. Grupperna i uppställningen nedan kan därför delvis ses som en repetition av pronomengrupperna ovan:

- relativa:** t ex *då, när, där, dit, varför, varigenom* (pron: *som*)
Hon kom först klockan sju, då alla redan gått.
Äntligen fick han resa till Kina, dit han alltid längtat.
- demonstrativa:** t ex *då, sedan, där, dit, därför* (pron: *den här*)
Telefonen ringde och då var det dags.
De talade om Grekland, men där hade hon aldrig varit.
- indefinita:** t ex *någonsin, någonstans, när/ var/ vart/ hur som helst*,
 (pron: *någon*)
Han kunde ge sig av när som helst.
Skulle han någonsin få se dem igen?
- interrogativa:** t ex *när?, var?, hur?, vart?, varför?* (pron: *vem?*)
Var är Gudrun?
Tina visste inte varför hon hade gått hem.

*På ställen där man sover
 blott en gång,
 blir sömnen trygg
 och drömmen full av sång.
 (K. Boye)*

Skillnaden i förhållande till motsvarande pronomengrupp är således att adverbena betecknar tid, rum, sätt mm och oftast ersätter prepositionsfraser (*till Kina*) i stället för substantiv och nominalfraser (*ett moderniserat Kina*).

5.3.5. Prepositioner

Prepositioner
före substantiven står.
Det blir *till* jul, *vid* påsk
eller *i* vår.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>på, till,</i>	relationer i	oböjliga	fras med subst: <i>på himlen</i>
<i>i, vid</i>	rum, tid	obetonade	enhet med verb: <i>tro på</i>
	m m		

Preposition betyder 'ställning före'. Med *före* menas före substantiv eller substantiviska ord som pronomen eller infinitiver: *med glädje, med henne, med att tänka*. Prepositioner är normalt obetonade och många av dem tillhör svenskans vanligaste ord: *i, av, på, för, med, till, från, vid, under, mot, över, efter*. (I SAG omfattar ordklassen prepositioner också det som i denna grammatik ses som partiklar, se SAG del 2, kap 10.)

Prepositionerna anger bl a relationer som rum eller tid (*i, på, från, till*) och sätt (*genom*) och fungerar ofta mer som länkar mellan substantiven och övriga delar av satsen än som enheter med egentlig egen betydelse.

De är alla oböjliga, men de är av olika slag. Utöver de **enkla** prepositionerna som *till* eller *från* finns det **sammansatta** som *inom* eller *framför*, **flerordsprepositioner** som *för – sedan, från och med, i förhållande till, på grund av, vid tiden för* och *med avseende på* samt en del **particip** som övergått till prepositioner, t ex *angående* eller *oavsett*.

Många ogenomskinliga regler

Vilken preposition som ska användas är inte alltid helt självklart ens för infödda svenskar. Många prepositioner har en vag betydelse och används i sammanhang där en eventuell grundbetydelse tycks mycket utvidgad. Varför heter det *på bio, på biblioteket* eller *på stan*? Tidigare hette det endast *bild av barnet*, men nu kan det också heta *bild på barnet*. Och vi har konserver *på burk*, musik *på cd* och film *på video*. Ungdomar lär nu också använda uttrycket *på bok*. *På* tycks alltså vara på väg att breda ut sig.

Många arbetar mot
mera insyn.
(Rubrik)

Beträffande prepositionerna finns det mycket att fundera över. Varför heter det t ex *intresserad av* men *ha intresse för* eller *förvånad över* men *frågande inför*? Här finns långt ifrån några enkla logiska regler, och många gånger handlar det om att lära sig kombination för kombination. I modersmålsinläringen sker denna inläring i regel utan att vi ens märker den, men ibland får också infödda svenskar en del problem med prepositionerna, varför det kan vara bra att ha en handbok till hands när man skriver.

Valet av preposition är alltså ofta inte fritt. Det gäller också vid vissa verb, s k prepositionsverb: *längta efter/till*, *tänka på*, *drömma om*.

Nya prepositioner

Prepositionerna är normalt en sluten ordklass innehållande formord som mest har grammatisk funktion. Dock händer det att vi får fler och då genom ordklassutvidgningar. Ett exempel är subjunktionen *innan* som nu också börjar accepteras som preposition, t ex *innan vardagen*, *innan jul*.

Ett annat exempel är ordet *typ* som de senaste decennierna också börjat fungera som preposition, t ex *ett spel typ Monopol* och *ett tåg typ X2000*. Tidigare skulle detta *typ* sannolikt ha motsvarats av *av typ(en)*, *ett spel av typ(en) Monopol*.

Att prepositioner utvecklas ur substantiv är dock inte något ovanligt i språk. Också i svenskan är många av våra prepositioner gamla substantiv: *hos* var från början samma ord som *hus*, *mot* kommer av *till möte med*, *bland* är en förkortning av *i blandning med* m fl.

5.4. Verbala ordklasser

Efter att ha behandlat substantiv och ordklasser som på olika sätt berör substantiven, nämligen adjektiv, räkneord, pronomen och prepositioner, följer nu en genomgång av de ord som anger och beskriver handlingar och aktiviteter och olika omständigheter kring det som sker, dvs verb, verbpartiklar och adverb.

5.4.1. Verb

Verb är sånt som
man kan göra
känna, kramas,
se och röra.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>gå, se,</i>	handling,	tema	predikat: <i>Åsa målar.</i>
<i>kan, stå,</i>	aktivitet,	tempus	<i>Åsa har målat.</i>
<i>hända</i>	tillstånd,	aktiv/passiv	<i>Åsa målar huset./</i> <i>Huset målas.</i>
	m m	infinitiv	subjekt: <i>Att måla är kul.</i> objekt: <i>De gillar att måla.</i>
		particip	attribut: <i>det målade huset</i>
		betonade/ obetonade	

Verben är som substantiven en stor och viktig ordklass med många olika böjningsformer, som givetvis medför andra betydelseförändringar än substantivens, t ex *läser, läste, läses* och *att läsa*. Vilken betydelse gör ändelserna i de olika exemplen?

5.4.1.1. Finita och infinita verbformer

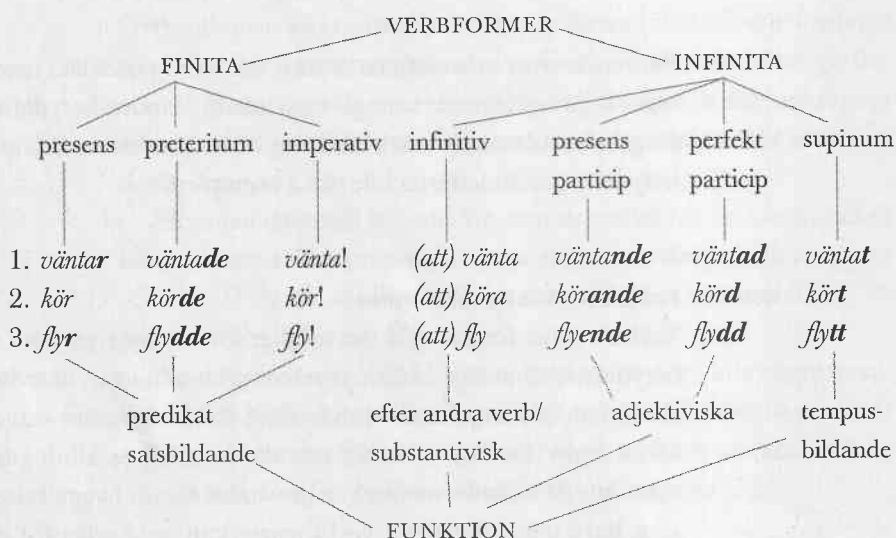
Verbets olika former gör det möjligt för oss att nyansera verbens betydelse och anlägga olika aspekter på handlingar, aktiviteter och skeenden. Böjningsformerna har alltså skilda uppgifter och det finns klara regler för hur vi kan använda dem. Uppställningen nedan visar hur de olika formerna kan användas för att bygga satser. Efter som bara tre av våra sju verbformer kan användas för att bilda grammatiskt korrekta meningar finns här fyra *-satser, dvs ogrammatiska sätser. Jämför A-raden med B-raden nedan:

- A. FINITA: *Eugenia målar.* *Hon målade.* *Måla!*
(presens) (preteritum) (imperativ)
- B. INFINITA: **Hon måla inte.* **Hon målade.* **Hon målade.* **Hon målat.*
(infinitiv) (perfekt) (presens) (supinum)
particip) particip)

A-raden med finita verbformer är acceptabel svenska men inte B-raden med infinita former. En viktig skillnad mellan de finita och infinita verbformerna är nämligen att endast **finita** former (presens, preteritum [tidigare imperfekt] och imperativ) kan vara predikat i en

sats. Dessa former är satsbildande. De **infinita** formerna (infinitiven, perfekt particip, presens particip och supinum) har andra uppgifter. Jämför de olika användningarna av betydelsen 'läsa' i följande meningar: *Monica **läser**; Att **läsa** är berikande; **Läsandet** minskar; En **beläst** person kan vara vidsynt; En **läsande** person är ofta i en annan värld.* Endast *läser* bildar en sats, medan de andra formerna av 'läsa' i exemplen har annan funktion. Nedan följer en översikt över verbformerna och verben i de tre svaga böjningsklasserna (konjugationerna).

DIAGRAM 3. Verbformer och de svaga konjugationerna.

Två av de **finita** verbformerna har tempusböjning och alla tre är alltså satsbildande och fungerar som predikat, medan de **infinita** har olika uppgifter.

Infinitiven fungerar ibland som ett substantiv och används bl a då man vill tala om verbets betydelse mer generellt, t ex *Att **läsa** är roligt; Pernilla tycker om att **läsa**.* Den används också då vi placerar flera verb i följd: *vill **läsa**, börjar att **läsa**.*

Participen används ofta som adjektiv. Perfekt particip kongruensböjs, men presens particip är oböjligt: *den grävda gropen – den grävande journalistiken.* **Supinum** är oböjligt och används bara för att bilda tempusformerna perfekt och pluskvamperfekt (*har/hade grävt*).

Vara, inte synas.
(Fredrik den store)

Det var den resandes ensak.
(Parodierad gästgivarordning)

5.4.1.2. Temaformer och böjningsmönster

Svenskans **temaformer** utgörs av grundform eller **infinitiv**, **preteritum** och **supinum**, t ex *svara*, *svarade*, *svarat*. På samma sätt som de andra germanska språken, t ex engelskan och tyskan, har svenskan **svaga** och **starka verb**. Exempelen i diagram 3 ovan visar svenskans tre regelbundna **konjugationer**. Den första innehåller de vanliga *a*- och *era*-verben (*vänta* eller *parera*), den andra har stam på konsonant (*kör*) och den tredje stam på betonad vokal (*fly*). Som stam räknas här imperativformen. Som en fjärde konjugation räknas ofta de starka verben med vokalväxling och supinum på *-it*, t ex *binda*, *skriva*, *flyga*. En femte grupp som ofta nämns är s k oregelbundna verb. Med oregelbundna menas att de har vokalförändringar i stammen men svag böjning i supinumformen, t ex *böra*–*borde*–*bort*, *sätta*–*satte*–*satt* och *lägga*–*lade*–*lagt*.

5.4.1.3. Tempusformerna och deras betydelse

En viktig faktor i samband med verben är tiden. När skedde något och hur länge varade det? Detta kan uttryckas på olika sätt i svenskan. Jämför t ex tidsbetydelsen i *Lindberg skrev sin bok på fem år* med *Lindberg skrev på sin bok i fem år*. Vilka frågor är naturliga att ställa på respektive mening?

Det vanligaste sättet att ange tidsförhållanden är naturligtvis med hjälp av tempusformer, eftersom alla satser utom befallningssatser (*Spring!*) innehåller ett tempusböjt verb. Men en del av tempusformerna kan ha flera olika betydelser, och ibland är det inte helt lätt att förklara dem. Försök att förklara vilken tid som anges med tempusformerna i meningarna här:

Få vet hur gott
de har det;
alla hur gott
de kunde ha det.
(F. Brandt)

- (27) Cora *reste* till Italien igår. (preteritum)
- (28) Nu *är* hon på en restaurang i Rom. (presens)
- (29) Hon *röker* inte. (presens)
- (30) Hon *har* inte *läst* dagens tidning. (perfekt)
- (31) Den *hade* inte *kommit* när hon *var* på kiosken. (pluskvamperfekt + preteritum)
- (32) Hon *önskar* hon *var* hemma. (presens + preteritum)
- (33) Plötsligt *dyker* Carl upp: "Det *var* roligt att se dig!" (presens + preteritum)

Tempusformerna är inte alltid så lätta att förklara. Försök igen med exemplen ovan efter genomläsningen av "Svenskans fem tempus"

nedan. Samma form kan ha flera betydelser, och ibland kan man bli förvånad över att vi använder dem som vi gör.

Tempusformerna anger inte någon absolut tid. När man berättar om något som hände vid en viss tid, väljer man oftast dåtids-tempus, dvs preteritum som utgångspunkt. Men man kan också välja att berätta ett helt händelseförlopp i nutids-tempus, dvs presens, s k historiskt presens (*Karl XII höjer handen*). Som allmän princip kan man dock säga att man oftast **beskriver** i presens (NU) och **berättar** i preteritum (DÅ).

Genom vårt val av tempusformer anlägger vi alltså ett tidsperspektiv, t ex i en text då vi skriver. Men tempusformerna anger inte bara perspektivet NU, DÅ och FRAMTID utan deras viktigaste uppgift är att återge hur olika händelser är relaterade till varandra i tid. Vad skedde först och vad hände sedan? Tempusvalet är därför mycket viktigt för att en text ska hänga samman på ett logiskt sätt, t ex *Hon går hem när hon har tränat* kontra *Hon gick hem när hon hade tränat*.

Svenskans tempus

Svenskans viktigaste **tempus** är: presens, preteritum, perfekt, pluskvamperfekt och futurum. Presens och preteritum består av verbstammen + ändelser, t ex *bada+r* och *bada+de*, s k **enkla** tempus. Perfekt och pluskvamperfekt bildas med hjälp av *har* och *hade* + supinum (*har bada+t*) och futurum med *kommer att* + infinitiv (*kommer att bada*), s k **sammansatta** tempus.

Riktlinjerna för hur vi använder våra tempusformer och vad de betyder är följande:

1. **Presens** (*svarar*) anger NU men också vana, faktum och framtid:
Vi hoppas och tror; Stig dricker kaffe varje morgon; Vadstena ligger vid Vättern; Han reser i morgon.
2. **Preteritum** (*svarade*) används om en avslutad handling i DÅ-tid men också när något är önskat eller överkligt, t ex (32) *Hon önskar hon var hemma*. Önskade eller icke verkliga förhållanden återgavs i äldre svenska med konjunktivformer av verben och några finns fortfarande kvar: *Om hon så vore miljonär, ginge hon ändå till arbetet varje dag*. I dag använder vi i stället presens, preteritum eller *skulle*.
3. **Perfekt** (*har svarat*) används om förfluten tid, men det som har hänt har också någon koppling till nuet. Antingen pågår hand-

lingen fortfarande eller också har den efterlämnat något resultat. En sats som *Pernilla har bott i Japan i tolv år* kan innebära att hon fortfarande bor där eller t ex att hon kan förväntas veta något om Japan. Jämför *Pernilla bodde i Japan i femton år*, som innebär att det är ett avslutat kapitel i hennes liv eller att hon inte lever längre. Samma skillnad finns mellan t ex *Han har bakat en kaka* – *Han bakade en kaka*. Med perfekt finns kakan sannolikt kvar (resultatet – kanske vi kan fika?), medan preteritumformen inte säger någonting om hur det är med kakan senare. Preteritum anger bara en händelse i DÅ-tid.

4. **Pluskvamperfekt** (*hade svarat*) anger att handlingen ägde rum före en annan händelse i DÅ-tid, t ex *Han hade somnat, när hon kom hem*.

Det ena du vill,
det andra du skall.
(Drottning Kristina
av Holstein-Gottorp)

5. **Futurum** (*kommer att svara*) anger framtid och uttrycks genom en omskrivning med *kommer att* + infinitiv. Men även presens används för att ange framtid, t ex *Tåget går kl 10*. Också *ska* betecknar framtid, men *ska* har alltid någon bibetydelse av tvång, planering, avsikt eller liknande. Jämför *Du kommer att resa* med *Du ska resa*. Vilken är skillnaden? *Kommer att* är alltså svenskans futurumform. Men framtid kan uttryckas också på andra sätt. Ett relativt nytt fenomen i samband med *kommer att* är att *att* allt oftare utelämnas. I tal är uttalet många gånger otydligt, så det kan vara svårt att vara säker på vad man hör, men numera förekommer utelämnningar också i skrift, och i många insändarspalter klagas det idag över "oskicket" att utelämnas *att*, t ex *Han kommer resa i morgon*. Kan det bli så att vi framtiden *kommer använda* bara *kommer*?

6. **Futurum exaktum** (*kommer att ha svarat*) anger att något kommer att ha hänt vid en viss tidpunkt i framtiden, t ex *I sommar kommer han att ha rest*.

7. **Futurum preteriti** (*skulle svara*) anger att något har hänt efter en viss angiven tidpunkt i det förflutna men före talögonblicket, t ex *Då åskan slog ned, skulle hon just ringa*.

8. **Futurum exaktum preteriti** (*skulle ha svarat*) anger att något hände mellan två tidpunkter i det förflutna, t ex *När han reste till Australien första gången trodde han inte att han skulle ha varit där fem gånger fem år senare*.

Flera av våra tempusformer har alltså olika betydelser, och ibland använder vi dem också lite ologiskt, t ex i exempelmening (33) ovan, där det påstås att det *var* roligt, trots att man fortfarande står framför varandra. Vi väljer nämligen många gånger tempus efter hur vi upplever situationen i stället för att vara strikt logiska. I (33) var det roligt i det ögonblick då de fick se varandra. Jämför skolresebeskrivningen *Vadstena låg vid Vättern*, som torde vara ett återgivande av upplevelsen. Klassen *var* där, och då känns det naturligt att skriva i preteritum.

Skillnaden mellan preteritum och perfekt kommer också fram i samband med användningen av tidsadverbial: *Vad gjorde du i morse / i går / förra veckan / i somras?* respektive *Vad har du gjort i dag/ den här veckan / i sommar / på sista tiden?* Intressant nog hör man idag ganska ofta brott mot vilka adverb som kombineras med perfekt, t ex *Ett fartyg har i morse gått på grund i Stockholms skärgård*. Kan detta vara ett (omedvetet?) försök att dramatisera händelsen? Perfekt hänger ju mera ihop med NU. Eller håller de gamla reglerna på att suddas ut? Kan man också säga *I morse har ett fartyg gått på grund?*

Mer om verb och tid

Tempus anger tid. Svenskan har bara två enkla tempus och de övriga bildas med hjälp av andra verb (*ha, kommer att*). Men också i andra sammanhang kan verb kombineras för att ange tidsbetydelse. Vad betyder följande verbkombinationer? Hur är det med tiden?

(34) Roger höll på att deodoranta och sminka sig inför kvällens fest.

(35) Madeleine satt och väntade i bilen.

(36) Hennes näsa bara rann och rann.

(37) I festlokalen stod värdfolket och hällde upp champagnen.

De dubbla verben skildrar utdragna tidsförlopp. Något pågick. Konstruktionerna kan sägas motsvara vad som i engelskan ofta uttrycks med progressiv form (*was waiting*). Men det finns också andra sätt att ändra satsens tidsperspektiv. Jämför följande meningar:

(38a) Birgitta skrev på en roman. (38b) Birgitta skrev en roman på tre månader

(39a) Sedan läste hon i en bok i två timmar. (39b) Hon läste ut boken på två timmar.

(40a) Bo åt på en smörgås, när vi kom. (40b) Barnen åt upp glassen.

Olika språk kan uttrycka liknande innehåll på olika sätt, och här har vi exempel på att svenskan tar hjälp av prepositioner, partiklar och bestämd/obestämd form för att uttrycka det andra språk uttrycker med olika verbformer. Svenskan kan på så sätt markera om handlingen är ett utdraget förlopp som i (38a)–(40a) (**imperfektiv aspekt**) eller avslutat som i (38b)–(40b) (**perfektiv aspekt**). I texten finns i stället olika verb eller verbändelser för att obligatoriskt markera detta vid varje verb.

Men också verbens inneboende betydelse innehåller olika tidsperspektiv, t ex *stå* och *falla*, och olika grammatiska beskrivningar går här olika djupt och redovisar olika indelningar och termer. Tid är emellertid ett abstrakt begrepp, och en djupare utredning av detta hör inte hemma i denna grammatik, men eftersom tidsfaktorer finns inlagrade på många olika sätt i vårt språk och ibland påverkar användningen av olika former följer här i alla fall några exempel för att ge en antydning om vilka skillnader man måste beakta för att fullständigt förstå svenskan.

Vissa verb betecknar tillstånd (statiska verb) och andra handlingar eller händelser (dynamiska verb). Vissa verbs betydelse är utsträckt i tiden utan markerad slutpunkt, fortgångsverb / **durativa** verb, medan andra är begränsade i tiden, sk övergångsverb / **terminativa** verb. Några exempel:

För att en gång bli blix
måste man länge vara

ett moln.
(F. Nietzsche)

Durativa är oftast
Terminativa är

vara *leva* *vaka* *tiga* *söka* *lysa* *sova* *brinna* *äga* *bo*
bli *dö* *vakna* *tystna* *finna* *slockna* *somna* *tända* *förlora* *flytta*

Verben på dessa två rader är korresponderande med ett durativt och ett terminativt verb med liknande innehåll, t ex *vaka* – *vakna*.

Några av kännetecknen för de durativa respektive terminativa verben visas i uppställningen i tabell 3 nedan. Dessa kännetecken visar att det faktiskt finns skillnader i tidsbetydelsen. Sammantaget visar alla de olika möjligheter att markera tid och tidsförlopp som redovisas i uppställningen att tidsaspekterna är viktiga också i vårt språk, även om vi jämfört med många andra språk inte har så många tidsbetecknande verbformer. Därför är de tempus vi har vaga i sin betydelse genom att de används på många olika sätt, och vi tar hjälp av olika grammatiska medel för att precisera tidsförhållanden.

TABLÅ 3. Några kännetecken för durativa respektive teminativa verb.

DURATIVA VERB	TERMINATIVA VERB
• Perfekt particip har presensbetydelse, t ex <i>Skogen är statsägd.</i> (Skogen ägs av staten.)	• Perfekt particip betecknar fullbordad handling, t ex <i>Fabriken är nedbrunnen.</i> (Fabriken har brunnit ned.)
• De kan svara på frågan "hur länge?", t ex <i>Han levde bara tre dagar till.</i> (Hur länge levde han?)	• De kan inte svara på frågan "hur länge?", t ex <i>Under vintern tystnar fåglarna.</i> (*Hur länge tystnar fåglarna?)
• Presens kan inte ha framtidsbetydelse utan tidsangivelse, t ex <i>Hon är i Rom på lördag.</i> Jämför <i>Hon är i Rom</i> som betyder att hon är där i talögonblicket	• Presens kan ha framtidsbetydelse utan tidsangivelse, t ex <i>När går tåget?</i>

5.4.1.4. Flera verb i följd

Redan exempel (34)–(37) ovan visar att flera verb inte är något ovanligt i svenska satser. Hur många verb finns det i var och en av följande meningar?

- (41) Sara torde ha kommit hem nu.
- (42) Hon skulle vilja resa långt bort.
- (43) Thomas hade börjat längta hem redan efter en vecka.
- (44) Linda hade försökt sluta röka många gånger.
- (45) Han skulle ha kunnat göra det.
- (46) Karo råkade välla blomvasen.

Exemplen visar hur vi använder verb för att precisera andra verb. Verb "hjälpver" varandra. (Mening (41)–(43) innehåller tre verb, (44)–(45) fyra och (46) två.) På så sätt får vi ibland långa kedjor av verb. Man *kan*, *vill* eller *måste* göra något, en handling *börjar*, *fortsätter* eller *slutar* och man *råkar*, *försöker*, *lyckas* eller *misslyckas* göra något. Verb beskriver alltså verb, och det sista verbet i kedjan uppbär huvudbetydelsen som modifieras av de tidigare verben.

Olika hjälpverb

När man talar om kombinationer av verb eller **hjälpverb** nämns ofta de tre grupperna **modala** (*kan*, *vill*, *ska*, *måste*, *bör* m fl), **tempo-**

När du inte kan
vad du vill,
får du vilja
vad du kan.
(Terentius)

rala (*har, hade, kommer att*) och **passivbildande** (*blir, är*). De modala anger bl a möjlighet, plikt, önskan och kännetecknas framför allt av att infinitiven som kommer efter är en s k **ren infinitiv**, dvs en infinitiv utan *att*, t ex *kan läsa*. (Jämför engelskan.) Många av de modala hjälpverben saknar vissa av verbets böjningsformer, t ex *Ska jag måste göra det här igen*. För att vara på säker mark här måste vi göra en omskrivning av *måsta* till *vara tvungen*. Men nog vore det enklare att som ofta i Norrland använda *måsta*?

Däremot talas mera sällan om de övriga "hjälpverben", dvs verb som *börjar, försöker* och *lyckas*. En lösning här kan vara att rätt och slätt kalla flera verb i följd för **verbkedjor**. I en verbkedja har det första verbet presens- eller preteritumform och de övriga infinitiv- eller supinumform. Ofta kan man också i s k bildat tal höra två supinumformer efter varandra i kombinationer liknande (45) ovan: *Han skulle ha kunnat gjort det*. Känns det "rätt eller fel"?

Beträffande infinitivformen kan den uppträda med eller utan *att*. Vid de modala verben finns aldrig något *att*, men vid många av de övriga "kedjeverb" är bruket varierande, t ex *Hon vill resa*; *Han börjar (att) läsa*; *De försöker (att) komma*; *Hon lyckas (att) nå målet*.

5.4.1.5. Utbyggda verb

Tänk **till**, tänk **efter** eller tänk **om**! Vi har andra möjligheter än verbkedjor för att modifiera eller förändra verbbetydelsen. Vi kan också lägga till verbpartiklar (*gå upp/på*), det reflexiva *sig* (*tänka sig*) eller prepositioner som ändrar verbbetydelsen. Ibland lägger vi till två samtidigt: *komma sig upp*, *komma av sig*; *komma sig av*. Verben bildar då enheter med pronomenet och/eller partikeln eller prepositionen, och dessa enheter lexikaliseras, dvs de får ofta en annan betydelse eller kan användas på ett annat sätt än det enkla verbet.

Reflexiva verb

Låt oss först titta på några **reflexiva verb**:

lägga sig, gömma sig, tänka sig, hämta sig, förkyla sig, bry sig (om), supa sig full, springa sig trött

Exemplen visar att en del av de reflexiva verben bara finns som reflexiva (*förkyla, bry*), medan andra också förekommer utan pronomenet (*lägga, gömma*). Omvänt existerar inte *supa sig* och *springa sig* utan den predikativa bestämningen. (Mer om predikativ i kap 6-7.)

Om dagen känns grå
vad gör vi då?
Vi hittar på.
(M. Martinell)

Partikelverb

Hur vi använder partiklarna (*på, in, upp, om* m fl) framgår nedan, där ett och samma verb kombinerats med sju olika partiklar och därigenom fått sin betydelse modifierad eller helt ändrad:

(47) Pelle *höll* mycket *av* Lisa, men han måste *hålla efter* henne. De ville *hålla ihop*, och därför *höll* han ofta *med* henne. Men när de *hållit på* att gräla i två år, bestämde de att *hålla upp* ett tag. De var annars inte säkra på att *hålla ut*.

Partikelverb är vanliga i svenskan. Många av partiklarna har samma form som prepositioner, t ex *på, med, om*, eller adverb, t ex *ut, in, upp, ned*, men de har andra uppgifter, och de är alltid betonade, medan prepositionerna oftast är obetonade. Prova gärna att läsa texten ovan högt. Ibland har både verb och partikel kvar sin betydelse, t ex *gå ut*, men ofta har partikeln till uppgift att ändra något på tidsförhållandena eller att ange att aktiviteten når fram till ett resultat, t ex *gå av*. Många av dessa verbfraser är lexikaliserade, men här finns också underliggande mönster. Vad betyder partikeln i de olika grupperna här?

1. <i>brinna upp</i>	2. <i>läsa ut</i>	3. <i>skratta till</i>	4. <i>börja om</i>	5. <i>kämpa på</i>
<i>torka upp</i>	<i>fråga ut</i>	<i>blinka till</i>	<i>klä om (sig)</i>	<i>arbeta på</i>
<i>äta upp</i>	<i>tänka ut</i>	<i>hoppa till</i>	<i>tänka om</i>	<i>cykla på</i>

Exemplen visar att *upp, ut, till, om* och *på* här inte har kvar sin ursprungliga rums- eller riktningens betydelse. *Upp* och *ut* markerar i stället att aktiviteten når fram till ett resultat, *till* gör aktiviteten kortvarig, *om* anger förändring och *på* betyder här 'fortsätta'. Det sista exemplet i kolumn 5. kan givetvis också betyda 'kollidera med'. Fundera också över skillnaden mellan *städa* och *städa av / upp / till*. Något slående kan också vara att skildra två årtionden med partiklar:

1980-talet: *växa upp, dra upp, öka upp, höja upp, förstora upp, låna upp, köpa upp, starta upp, bygga upp, gå upp* (ha premiär)

1990-talet: *skära ner, dra ner, dämpa ner, krympa ner, lägga ner, banta ner, minska ner, sänka ner, pressa ner, lugna ner, tysta ner*

Att kombinera små delar för att bygga upp ny betydelse är alltså ett mönster som vi ofta följer, då vi behöver nya uttryck. Detta trots att bl a nonsensexemplen i den här boken visar att det finns mängder

med fonemkombinationer som kunde bli svenska ord, om vi gav dem en betydelse. Men vi föredrar att kombinera verb med olika partiklar enligt invanda mönster. Det är därför kanske inte så svårt att förstå att det mycket omdiskuterade *starta upp* så lätt fått fäste i vårt språk. Även om *starta upp* från början kommer från engelskan, passar det bra in också i svenskans struktur. Partikeln *upp* används vid många andra verb i svenskan för att ange att man når ett resultat, t ex *skrämma upp*, *hetsa upp* och *jaga upp*. Och resultat är ju intressanta i vår tid, och språk och samhälle hänger ihop.

I vissa fall har både verbet och partikeln kvar mer av sin betydelse, t ex *gå med*, *hoppa av*, och i andra får verbet tillsammans med partikeln en alldeles egen betydelse, t ex *tycka om*, *hitta på*, *gå åt*. Samhörigheten mellan verb och partikel kommer också fram i participen då de blir ett ord: *uppbrunnet*, *uttänkt*, *påhittad*.

Ibland lägger vi t o m till både partikel och reflexiv, och ändå vet vi både vad de betyder och hur vi ska hantera dem:

(48) Han *tar till sig*, men vet inte vad han ska *ta sig till*.

(49) Man kan både *ha för sig något* och *ha något för sig*.

Om man sedan begrundar hur vi omedvetet klarar att flytta runt dessa små delar när de används i olika sammanhang i högt tempo, inser man vilken kapacitet den mänskliga hjärnan har.

5.4.1.6. Transitiva och intransitiva verb

Olika verb kan ta olika bestämmningar. Man kan *lägga något* (honor lägger t ex ägg) men inte *ligga något*. *Lägga* är ett **transitivt** och *ligga* är ett **intransitivt** verb.

Vid de transitiva verben finns ett objekt som kan stå i olika relation till verbet och vara t ex föremål för handlingen (*klappa någon*, *älska någon*), ett resultat av handlingen (*gräva ett hål*), handlingens innehåll (*leva livet*) eller något annat som fullbordar verbets betydelse.

Detta gäller inte för de intransitiva verben som ofta anger någon typ av rörelse, förflyttning, befintlighet eller liknande (*gå*, *rusa* – *bo*, *finnas*).

Vissa verb har två objekt, t ex *köpa någon något*, *hämta någon något*, *bespara någon något*, *frånta någon något* och *beröva någon något*. Dessa verb är **bitransitiva**.

Stå på dej –
annars gör någon
annan det.
(Blandaren)

Ge mig allt
vad jag saknar
och du tar ifrån mig allt
vad jag har.
(N. Malmström)

Hur vi kan använda olika verb finns med i vår kunskap om varje verb. Vi vet att vi inte kan säga eller skriva satser som **Stina ställer*; **Lasse faller björken*; **Trädet blev fallet*, medan däremot satsen *Trädet blev fällt* är helt naturlig. Oftast är det nämligen bara de transitiva verben som kan användas i passiv form (*blev fällt*).

Passivformer

En skillnad mellan transitiva och intransitiva verb är alltså att det endast är de transitiva verben som kan ha **passiv** form, dvs en *s*-form av verbet i en sats där subjektet inte är den som utför handlingen utan den/det som på något sätt blir utsatt för den, t ex *Avtalet undertecknades av båda parter*; *Fastigheten såldes på auktion*. De **aktiva** satserna skulle här vara: *Båda parter undertecknade avtalet*; och *Ägaren sålde fastigheten på auktion*. I det sista exemplet torde det viktiga vara hur försäljningen gick till och inte vem som genomförde den.

Passiva verbuttryck kan också bildas genom omskrivning med verben *bli* eller *vara*. Dessa ger olika tidsbetydelse. Jämför *Fastigheten blev såld*; *Fastigheten var såld*. Jämför också med *s*-formen *såldes*, *Fastigheten såldes*. Skillnaden mellan *s*-passiven och de omskrivna formerna med *bli* eller *vara* är att *s*-formen mer framhäver själva verbinnehållet, medan omskrivningarna mer framhäver det uppnådda resultatet eller anger en egenskap.

Orsaken till att man använder passivkonstruktioner är oftast att man vill behandla objektet som samtalsämne (t ex *avtalet/fastigheten*) i stället för den som utför handlingen (t ex *båda parter*). Passiven kan alltså vara en möjlighet att lyfta fram samtalsämnet och binda samman tråden i en text (jfr kap 7). Andra anledningar kan vara att det är ointressant vem som utför handlingen eller att den som talar eller skriver helt enkelt inte vill avslöja vem den aktive är.

Andra s-verb

Passiva satser har alltså det transitiva verbets objekt som subjekt och ofta en verbform som slutar på *-s*, *Huset målades*. Men alla verb som slutar på *-s* är inte passiver. I meningen *Patrik andas, hoppas, trivs och lyckas* slutar verben på *-s*, men subjektet är aktivt (subjektet gör något). Här finns heller inte någon motsvarande aktiv form av verben, t ex *anda* eller *triva* (*hoppa* är något annat). Sådana verb kallas **deponens**.

Hur mycket oftare blir man inte
stucken av en ros
än bränd av en nässla.
(S. Lagerlöf)

Rom byggdes inte på en dag.

Aktiva är subjekten också i *Katten rivs, hunden bits och nässlan bränns*. Dessa verb med s k **absolut betydelse** skiljer sig från den första gruppen genom att det också finns en form utan -s (*riva, bita*). Det finns alltså åtskilliga verb som slutar på -s utan att ha passiv betydelse. S-verb är också en del verb som uttrycker ömsesidighet. De är **reciproka**, t ex *kramas, vänslas* och *kyssas*.

Prepositionsverb

Vissa verb behöver hjälp av en preposition för att kunna förenas med ett objekt, t ex *tvivla på något, tänka på något, längta efter något, be om något, överse med något, arbeta eller kämpa för något*. Vilken preposition som ska läggas till varierar och måste läras in separat för varje verb.

Opersonliga verb

Andra speciella verb är intransitiva verb som *regna, åska, skymma* och *dagas*, som inte kan kombineras med ett vanligt aktivt subjekt. Möjligen kan Tor åska lite bildligt talat, men vem regnar och vem skymmer? Eftersom svenska satser måste ha ett subjekt, skjuter vi vid dessa verb in ett formellt *det* som inte har någon betydelse: *det regnar, det skymmer* o s v. Dessa verb brukar kallas **opersonliga verb**.

5.4.2. Adverb

Adverben används lätt för rum, tid och sätt.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>inne, nu,</i>	rum, tid,	oböjliga	adverbial: <i>Hon bor hemma numera.</i>
<i>aldrig, fort</i>	sätt m m	betonade/ obetonade	<i>Tiden går fort.</i> <i>Den är hemskt bra.</i> attribut: <i>dagen efter</i>

Adverb betyder 'till verbet', men adverb kan också läggas till adjektiv, andra adverb och t o m efter substantiv ibland. De har varierande betydelse och olika uppgifter. Några exempel som visar adverb av olika typ:

- (50) Kom *nul*! Alla andra är *redan hemma*; Emma sjunger *ovanligt bra*; Solnedgången var *intensivt* röd; Per vill *egentligen inte* men han måste *nog*.

Efteråt är allting för sent.
(S. Dagerman)

Adverben här anger tid, rum, sätt, grad, attityd och negation. Medan ett adjektiv vanligtvis visar samhörighet med det substantiv det beskriver genom att kongruensböjas, är adverbena **oböjliga**, eftersom de hör samman med verb, adjektiv, adverb eller satsen som helhet. Jämför t ex *Bergen var höga. De klättrade högt*. Dock blir det ett formsammanfall vid adjektivens böjning i neutrum: *De klättrade högt – ett högt berg*.

Men också adverbena kan **kompareras** och på så sätt liknar de alltså adjektiven: *Eugenia klättrar högre än David, men Henrik klättrar högst*.

5.4.2.1. Satsadverb

Äntligen stod prästen
i predikstolen.
(S. Lagerlöf)

Många adverb har uppgiften att modifiera eller förtydliga hur en hel sats skall uppfattas. Det vanligaste av dessa är *inte* som liksom många andra adverb anger sanningshalten eller säkerheten i det som sägs, s k **satsadverb**: *nog, troligen, kanske, säkert, sannolikt, tydligen* m fl.

Till denna grupp kan också räknas de adverb som anger talarens inställning till det som yttras, nämligen **talareattitydsadverbena** (eller talaktsadverbena), t ex *ju, väl, va, liksom, förstås, naturligtvis*. Namnet anger att dessa adverb avslöjar talarens attityd till det som sägs och hur det bör uppfattas av mottagaren. Ofta hör man att dessa adverb omnämns som "onödiga småord", och många gånger är det svårt att förklara vad de betyder och varför de används. Vad kan adverbena betyda i följande meningar? Vilken effekt får det om man tar bort dem?

(51a) Malmö ligger *ju* i Skåne.

(52a) Han har *väl* inte kommit än.

(51b) Hundar har *ju* svans.

(52b) Du kan *väl* komma.

(51c) Inget farligt? Vad menar du?

(52c) Du kommer *väl*?

Du svimmade *ju*!

(51d) Det gör han *ju*.

(52d) Det vet jag *väl*.

Ju kan användas för att ange att något är självklart (*som bekant*), för att ge eftertryck åt det man säger eller för att uttrycka förebråelse eller förvåning och *väl* för att uttrycka förmodan, vädjan eller förbehåll. Också för ett och samma adverb varierar således funktionen/betydelsen, som slutgiltigt avgörs av sammanhanget och situationen där det används. Men att betydelsen påverkas av dessa adverb framgår tydligt, så "onödiga" är de inte.

Visst påverkar rökningen
utseendet.
Titta bara på böcklingen!
(Okänd)

Dock kan man reflektera över om det kanske är oklokt att använda adverb av den här typen. Kanske uppfattas man inte som särskilt kompetent om man genom *ju* signalerar att man bara säger det som redan är självklart – det är ju (!) att minska sitt eget värde eller sin egen kunskap i förhållande till mottagarens. Eller om man hela tiden genom *väl* vädjar om medhåll och ger sken av att inte klara sig själv eller av att inte ha några säkra egna åsikter. Kan det vara så att ett budskap som är rent från ord av den här typen ger sken av större objektivitet och vederhäftighet och därför har större genomslagskraft? Titta på exemplen igen och fundera över skillnaderna. Och studera dem i användning. Vem använder dessa adverb och när?

En annan grupp av adverb har till uppgift att visa hur olika delar i en text hänger samman, t ex *inledningsvis*, *slutligen*, *följaktligen*, *alltså*, *dessutom*, *också*, *dock*, *nämligen*. Dessa adverb är nyttiga att komma ihåg då man skriver, eftersom de gör sambandet mellan textens olika delar tydligare. Deras funktion liknar konjunktionernas, och de brukar därför kallas **konjunktionella adverb**. (Se också 5.5.1.2. nedan)

Ytterligare en grupp adverb, de **pronominella adverb**en, behandlas i samband med pronomenen. (Se avsnitt 5.3.4.5.).

5.5. Övriga ordklasser

5.5.1. Konjunktioner och subjunktioner

Konjunktioner
som *och*, *men*,
för och *då*
kan göra meningar
så långa så.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>och</i> , <i>att</i> , <i>när</i> , <i>fastän</i>	varierande	oböjliga samordnande underordnande obetonade	binder/fogar samman, ej satsdelar <i>Han tänker när han</i> <i>diskar.</i>

Ingenting sker isolerat, och bl a konjunktioner och subjunktioner är språkets medel att visa hur händelser och företeelser hänger ihop. De kopplar samman ord, satsdelar eller satser. Eftersom sambandet mellan två händelser kan vara av många olika slag, finns det också olika typer av sambandslänkar. Jämför de olika situationerna om man väljer olika ord mellan följande satser:

$$(53) \text{ Gubben var ute } \left\{ \begin{array}{l} \text{och} \\ \text{men} \\ \text{för} \\ \text{så} \\ \text{när} \\ \text{om} \\ \text{därför att} \end{array} \right\} \text{ gumman var inne.}$$

Påståendena om ute/inne är desamma hela tiden, men sambandet mellan dem förändras drastiskt då man byter ut länken. Sambandslänkarna mellan satser är av två slag, nämligen de samordnande **konjunktionerna** och de underordnande **subjunktionerna**. Dessa har olika uppgifter och anger olika typer av samband. Uppställningen ovan innehåller både konjunktioner och subjunktioner.

5.5.1.2. Konjunktioner – samordnar av samma slag

De **samordnande** konjunktionerna **samordnar** ord, satser och satsled av **samma** slag: substantiv med substantiv, subjekt med subjekt, huvudsatser med huvudsatser, bisatser med bisatser o s v. Dessa samband kan vara av olika slag och vi behöver därför olika konjunktioner. Eftersom dessa samband semantiskt är desamma som för de konjunktionella adverbena redovisas både konjunktioner och konjunktionella adverb i översikten nedan.

TABLA 4. Konjunktioner och konjunktionella adverb.

BETYDELSE	KONJUNKTION	KONJUNKTIONELLT ADVERB	KONJ ADVERB + KONJ
kopulativ (tillägg)	<i>och, samt</i>	<i>också, dessutom, därtill, likaså, vidare, dels...dels</i>	<i>både...och, såväl...som, inte bara ...utan även</i>
disjunktiv (särskiljande)	<i>eller</i>		<i>antingen...eller, varken...eller</i>
adversativ (motsättande)	<i>men, fast, utan</i>	<i>dock, ändå, annars, snarare, i alla fall</i>	
explanativ (förklarande)	<i>ty, för</i>	<i>nämligen, ju</i>	
konklusiv (slutsats)	<i>så</i>	<i>alltså, således, därför, följaktligen</i>	

Och, men och *eller* kan ibland också inleda meningar, t ex *Och sedan teg hon*. Sådana meningar får större självständighet i förhållande till det tidigare och därför större eftertryck än om satsen med *och* läggs till inom samma mening, t ex *Hon sade sin åsikt och sedan teg hon*.

Ofta används också en inledande konjunktion för att t ex binda ihop en mening med flera tidigare meningar eller för att skilja ut delar av ett innehåll som känns lite för olika för att bindas samman direkt. Som början av en mening används då exempelvis *Men* ibland på samma sätt som engelskans *However*. Ibland kan *och* eller *men* också användas som inledning till ett nytt stycke för att markera att texten hänger ihop.

5.5.1.3. Subjunktioner – bisatsinledare

Kärt barn har många namn. Subjunktionerna, som också kallas underordnande konjunktioner eller bisatsinledare, är många fler än konjunktionerna. De inleder bisatser, dvs satser som normalt är underordnade en annan sats och ingår som satsled i den överordnade satsen.

Subjunktionerna anger många olika betydelsesamband. Utifrån betydelse och funktion kan man dela in subjunktionerna i följande undergrupper, som visar vilken typ av samband som är viktiga att signalera:

- **allmänt underordnande:** *att*
Hon bad honom att han skulle gå. (Jfr infinitivmärket **att**: *Hon bad honom att gå.*)
- **frågekonjunktioner/interrogativa:** *om, huruvida*
Han frågade om han fick gå.
- **tidskonjunktioner/temporala:** *när, då, medan, innan, tills* m fl
När du kommer, ska vi fira.
- **sättskonjunktioner/deskriptiva:** *genom att, utan att*
Genom att kronan devalverades, räddades företaget.
- **villkorskonjunktioner/konditionala:** *om, ifall, såvida* m fl
Jag vill inte gå, om du inte följer med.
- **orsakskonjunktioner/kausala:** *därför att, för att, eftersom, då* m fl
Han gick hem, därför att han var trött.

Mitt samvete blev en gång
så sjukt att det dog.
(Lord Byron)

- **avsiktskonjunktioner/finala:** *för att*
Han kastade i sig frukosten, för att han skulle hinna med bussen. (Finala bisatser innehåller *ska* eller *skulle*.)
- **följdkonjunktioner/konsekutiva:** *så att, så...att*
Han läste så att ögonen blev röda; Han fick så ont i huvudet att han gick till sängs.
- **jämförelsekonjunktioner/komparativa:** *som, än, liksom, såsom, ju ... desto*
Ju gladare hon var, desto ledsnare var han.
- **medgivande konjunktioner/koncessiva:** *fast(än), trots att, även om m fl*
Även om han är lat är han ganska klyftig; Vi tog en promenad, trots att det regnade.

Att vara något förtrogen med orden i dessa olika grupper underlättar, när man snabbt vill se meningsstrukturen i huvudsats och bisats. Tar man fasta på betydelsesambanden är systemet rätt naturligt och hanterligt, och termerna blir tämligen genomskinliga om man tänker på engelskan. Vi har oftast det internationella ordförrådet gemensamt i grammatiken.

5.5.2. Interjektioner

Interjektioner
säger vad vi känner
när det värker, svider
och bränner.

EXEMPELORD	BETYDELSE	FORM	FUNKTION
<i>aj, usch,</i>	känsloord,	oböjliga	bildar egna satser
<i>nej</i>	svarsord	betonade	

Den ordklass som är kvar är interjektionerna. Hit hör känsloord och svordomar som *Aj! Fy!! Usch!* och *Djävlar!* samt ljudhärmingar som *Pst!, Pung!* och *Vovvov*. Också svarsorden *ja, nej* och *jaså* brukar föras hit.

Gemensamt för interjektionerna är att de ofta bildar egna satser. De är oböjliga, men ibland kan de substantiveras: *Det var ett väldigt hallå kring de föreslagna nya reglerna.*

Visst engagerar jag mig
i världshändelserna.
Jag har ju sagt usch
flera gånger.
(S. Lindén)

6. Fraser, satsled och satser – syntax

FRASER UTGÖR SATSLED och bygger upp våra satser. Beroende på huvudordets ordklass är fraserna nominalfraser, adjektivfraser, prepositionsfraser, adverbfraser eller verbfraser. Efter en genomgång av fraserna studeras här hur fraserna i olika kombinationer bygger upp satser med satsleden subjekt, predikat, objekt, adverbial, predikativ och agent. I satsbygget är olika fraser olika viktiga, men den nödvändiga kärnan i en sats är en nominalfras och en verbfras, dvs subjekt och predikat. Satserna är huvudsatser eller bisatser och ibland något mitt emellan. Som alltid finns nämligen undantag som bekräftar reglerna.

Precis som vi i våra hjärnor har lagrade regler för hur vi kombinerar fonem och morfem (kapitel 3 och 4), har vi också regler lagrade för hur vi bygger samman ord till fraser som i sin tur bygger upp satser och meningar. Att tala eller skriva kan därför liknas vid att bygga med moduler efter uppgjorda ritningar. Materialet i de bärande konstruktionerna kan vi inte byta ut, men i många avseenden kan vi variera och inreda efter behag: enkelt och sparsmakat, överlastat och pråligt eller något däremellan. Men när vi inte bygger åt oss själva, måste vi hela tiden tänka på vem vi skapar för. Det är den boende som ska ha nytta av och trivas med det vi skapar. Och samma sak gäller när vi bygger språk. Det viktiga är att våra val av ord och konstruktioner passar mottagaren och situationen.

6.1. Fraser av olika slag

Modulerna i satsbygget utgörs således av ord som ofta tillsammans med andra ord bildar **fraser**, t ex

(1) hans vackra <i>ögon</i> , den senaste <i>utgåvan</i> med det lyckade omslaget	– nominalfras (NP)
alldeles <i>färsk</i> , ljuvligt <i>varm</i> , tillfälligt <i>bortrest</i> , <i>dyster</i> till mods	– adjektivfras (AdjP)

mycket *fort*, ganska *väl*, *borta* vid – adverbfras (AdvP)
 vattnet, *nu* på minuten, *där* i hörnet
 i hans vackra ögon, med händerna – prepositionsfras (PP)
 fulla, till det röda huset i skogsdungen

De kursiva orden i (1) visar frasernas **huvudord** efter vilka fraserna också har namn. I prepositionsfrasen kan man dock inte tala om huvudord, eftersom prepositionen och den efterföljande nominalfrasen är lika nödvändiga.

Huvudordet i en fras kan ha olika **bestämningar**, dvs ord eller fraser som beskriver huvudordet, t ex *den senaste utgåvan med det misslyckade omslaget*. Detta medför att fraserna ibland kan bli mycket långa. Något oegentligt brukar emellertid också ensamma huvudord kallas för fraser. Så kallas t ex enkla substantiv och pronomen för nominalfraser, eftersom de ingår i satser på samma sätt som nominalfraser. Också de övriga "fraserna" kan bestå av bara ett ord.

Eftersom frasbegreppet ofta används i modernare grammatisk litteratur, omtalas fraserna ofta med de förkortningar som anges inom parentes i uppställningen ovan. *P* står visserligen för engelskans *Phrase*, men förkortningarna har kommit att användas i sin internationella form också i svensk grammatik.

Fraserna är alltså viktiga då vi bygger våra meningar och texter. De är dessutom systematiskt uppbyggda med en bestämd ordning mellan delarna. Studera t ex systematiken för nominalfraserna i uppställningen nedan.

Ordningsföljden i nominalfraser

FRAMFÖRSTÄLLDA ATTRIBUT				HUVUD-ORD	EFTERSTÄLLDA ATTRIBUT
totalitet/ utpekande	possessiv/ genitiv	kvantitet/ urval	adjektivfras		adverb, prep-fras, infinitiv, bisats
dess		många	mycket magra	kvinnor	som inte kan äta
alla	hans		oerhört verbala	vänner	
	Pelles	första	svåra	tid	därborta
				Boken	med alla de vackra bilderna
Det			sedan länge slocknade	hoppet	att få se dem igen

Bygg dig en värld
om världen är dig vrång.
(A. Österling)

Exemplen ovan visar att nominalfraserna kan se ut på många olika sätt med bestämmningar i form av attribut både före och efter. Uppställningen visar också att ordningen inom frasen hänger samman med de olika attributens form och betydelse. Adjektivfraserna står närmast substantiven och olika pronominella bestämmningar i början av frasen. Före substantiven har vi alltså nominala led. De efterställda attributen är av ett annat slag. Här finns visserligen nominala relativsatser med syftning direkt tillbaka till nominalfrasens huvudord, men i övrigt är de efterställda bestämmningarna adverb, prepositionsfraser och infinitiver, dvs enheter som oftast uppträder i samband med verben.

Nominalfraserna är mycket viktiga byggstenar i vårt språk och att leta efter huvudord i nominalfraser kan vara en bra strategi för att snabbt se hur en text är uppbyggd.

Också i **adjektivfraserna**, t ex *ganska trött*, och **adverbfraserna**, t ex *synnerligen raskt*, finns ordning och reda, och bestämmningarna placeras efter form och betydelse både före och efter huvudordet. Dessa fraser är oftast inte lika utbyggda som nominalfraserna, även om det händer att också de blir informationsrika. Studera t ex följande adjektivfraser:

- (2a) *den mot slutet tämligen trista* föreställningen
- (2b) *den sedan igår bortsprungne* hunden
- (2c) *de från Japan importerade* produkterna

I exemplen ingår adjektivfraserna i nominalfraser och i (2b) och (2c) är adjektivfrasernas huvudord perfekt particip som används som adjektiv, *bortsprungne* och *importerade*.

Likartad betydelse som adverbfraser har **prepositionsfraserna**, dvs de betecknar tid, rum, sätt m m, men de består av en preposition plus en nominalfras. Prepositionsfraserna är som nominalfraserna vanliga led i språkbygget och också de kan byggas ut genom att andra fraser fogas in på olika sätt. Studera följande exempel på prepositionsfraser, där infogade prepositionsfraser är kursiverade. Vilka är de övriga ingående fraserna?

- (3a) genom den ljuvligt varma kaminen
- (3b) i den helt nya boken *med alla de vackra bilderna*
- (3c) efter den första svåra tiden *i det stora landet i väster*

- (3d) för den tidvis synnerligen trötta mamman *med arbete nästan dygnet runt*
- (3e) på grund av den alltför snabba utvecklingen som inte gick att hejda

Exemplen ovan visar att också prepositionsfraser kan ingå i prepositionsfraser och bygga upp långa fraser. (I SAG ses prepositionen som huvudord och det nominala ledet som en bestämning, s k rektion, SAG, del 2, s 684.)

6.1.1. Igenkänningstecken

Att fraserna är avgränsade enheter visar sig när de byts ut mot pronominella ord (utbytesprov). Jämför följande två meningar.

- (4) Den förälskade fästmannen gav den förtjusta fästmön en innerlig kyss i den mörka tunnelbanan varje morgon.
- (5) Han gav henne den där då.

Varje fras i (4) är i (5) utbytt mot ett pronomen. (4) har således samma struktur som (5), även om den på grund av de många orden är svårare att genomskåda. Att direkt se de fraser som ingår i en sats underlättar. Prova att göra liknande utbyten vid prepositionsfraserna i (3) ovan. Det går även om fraserna tycks långa. Observera att ersättningsorden med tanke på prepositionsfrasernas betydelse här måste bli pronominella adverb (jfr 5.3.4.5. ovan). (I 3 a)–e) skulle utbytet bli: a) *så* (på det sättet), b) *där*, c) *då*, d) *henne/för henne* och e) *därför*.)

Att fraserna faktiskt är syntaktiska enheter ser vi inte bara om vi byter ut dem mot pronomen. Det syns också om vi väljer att ändra ordföljden i en mening (flyttningsprov). Eftersom de flesta fraser inte kan splittras måste vi då flytta frasen som helhet. Jämför följande tre meningar och tänk efter varför den tredje inte är möjlig?

- (6) Den förälskade fästmannen gav den förtjusta fästmön en innerlig kyss varje morgon i den mörka tunnelbanan.
- (7) I den mörka tunnelbanan gav den förälskade fästmannen den förtjusta fästmön en innerlig kyss varje morgon.
- (8) I den mörka gav den förälskade fästmannen den förtjusta fästmön en innerlig kyss tunnelbanan varje morgon.

Mening (6) kan här ses som en basmening för de andra två. Den har den ordföljd som är vanligast i svenskan. I (7) har adverbialiet *i den mörka tunnelbanan* lyfts fram, men meningen är tack vare vissa följdstjusteringar fortfarande en fullt acceptabel svensk mening. Mening (8) blir däremot omöjlig, eftersom frasen *i den mörka tunnelbanan* har splittrats.

6.1.2. Verbfrasen – en fras för sig

En annorlunda – men mycket viktig – fras är verbfrasen, t ex *äta mat, äta fort, äta sig mätt, äta hemma, äta klockan sex, äta när man är hungrig*. Exempelen visar att verb kan ta bestämmningar av olika slag, nämligen objekt, predikativ och olika adverbial. Bestämningarna anger vad som äts eller när, var och hur. Dessa fraser har således en varierad struktur.

En viktig skillnad jämfört med de andra fraserna är att verbfrasen ofta splittras, t ex *Igår åt han **hemma***. Detta gör att verbfrasen inte lika starkt känns som en enhet i satsen, trots att verbet ingår i satsens kärna och delvis är avgörande för vilka bestämmningar som kan finnas med.

Verbfraserna kan vara **finita** eller **infinita** (jfr 5.4.1.1. ovan). De finita utgör predikatsled i satser och beskriver händelser, processer och tillstånd och olika omständigheter kring det som sker, t ex *Händelsen **skakade om hela världen***. Verbets infinitiv kan ta samma bestämmningar som det finita verbet, men frasen som helhet är nominal, t ex

(9) <i>Att inte hitta hem</i> är jobbigt.	– subjekt
Han hatade <i>att ligga vaken och grubbla</i> .	– objekt
Hon hade inte tid <i>att skriva rent uppsatsen</i> .	– attribut
Genom <i>att göra många resor runt i världen</i>	– i prepositionsfras

Olika beskrivningsmodeller

Eftersom verbfrasen är komplex finns också flera förslag hur den ska beskrivas. Ett är att som i kasusgrammatiken beskriva bestämmningarna som **semantiska roller**. Utanför verbfrasen ses t ex subjektet som agent eller upplevare, t ex *Lina tittar* eller *Tina ser*. Lina är aktiv och utför en handling, medan Tina tar in och upplever. Objektet har ofta rollen som föremål, resultat, stimulus eller mottagare m m, t ex *Han studerar **fåglarnas ankomst** varje vår* (föremål); *Han*

byggde **en veranda** (resultat); *Hon såg två skäggdoppingar* (stimulus); *Säljaren erbjöd honom god rabatt* (mottagare). Utgångspunkten i kasusgrammatiken är således att beskriva de syntaktiska ledens semantiska betydelse.

Ett annat sätt att beskriva verben är att ta fasta på deras s k **syntaktiska valens**, dvs vilka bestämningar som är nödvändiga och vilka som inte är nödvändiga. Nödvändiga led i verbfrasen kallas **fyllnadsled** (i SAG bundna). Dessa kan vara **obligatoriska** eller **frivilliga**. Utöver dessa led finns s k **tilläggsled** (i SAG fria) som inte är beroende av verbets valens. Dessa led exemplifieras i diagram 1, där exemplen under tilläggsled är tänkta att kunna kombineras med exempelsatserna under både obligatoriska och frivilliga tilläggsled.

DIAGRAM 1. Bestämningar i verbfrasen (advl = adverbial).

De obligatoriska fyllnadsleden utgörs av objekt, adverbial och predikativ. Dessa kan inte strykas utan att satserna blir ogrammatiska. Det kan däremot leden under frivilliga fyllnadsled. De tycks ändå finnas kvar underförstått så att aktiviteten fungerar, även om man för att kunna studera givetvis måste ha något att studera.

Tilläggsleden i den högra kolumnen är däremot led som inte hänger samman med verbets valens. De kan därför förekomma i många

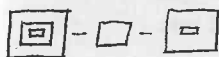
sammanhang. De är bestämmningar i verbfrasen och anger t ex tid och plats för händelsen.

6.2. Satsleden

Redan i ordklassöversikten i 5.2.3. anges de olika ordklassernas **funktion**, dvs vilken typ av satsled en ordklass kan användas till. Funktionen är ett av de tre kriterierna för ordklassindelningen. Som framgått ovan hänger vilka satsled som kan finnas i en sats mycket samman med valet av verb, dvs om verbet är intransitivt, transitivt eller bitransitivt (se 5.4.1.6.).

Satser talar ofta om att någon gör något eller att något sker. Mes-
tadels efter betydelse delar den traditionella grammatiken in satser i delarna: **subjekt, predikat, objekt, agent, adverbial, predikativ** (fd predikatsfyllnad/predikativa attribut) och **attribut**. Dessa olika satsled kan bestå av olika fraser, vilket redovisas i den förenklade översikten i tablå 1 nedan. En annan typ av schematiska översikter över svenska satser och de olika satsleden finns i början av kapitel 7 i samband med genomgången av svenskans ordföljd.

Satsleden kan efter sin plats i hierarkin delas in i **primära** och **sekundära**. De primära, dvs subjekt, predikat, objekt, predikativ, adverbial och agent, ingår direkt i en sats. De sekundära, attribut eller adverbial, återfinns inuti fraser som i sin tur kan vara primära satsled, t ex

- (10) Den lilla pojken med de mycket stora fötterna hade höga ambitioner.
subjekt objekt

Adjektivfrasen *lilla* och prepositionsfrasen *med de mycket stora fötterna* är attribut i nominalfrasen *Den lilla ... fötterna*, som i sin helhet är satsens subjekt. Adjektivfrasen och prepositionsfrasen är alltså här sekundära satsled. Detsamma gäller *höga* i nominalfrasen *höga ambitioner*. Ett exempel på ett sekundärt adverbial är *mycket* i adjektivfrasen *mycket stora*. Adverbialen kan således vara både primära och sekundära. Attributen är alltid sekundära.

TABLÅ 1. Satsleden och deras form.

SATSLED	FORM	EXEMPEL
predikat	finit verb ev + infinita verb och/eller partiklar	<i>Pelle gick hem.</i> <i>Han skulle vilja äta något.</i> <i>Han ät upp all korven.</i>
subjekt	en nominalfras en infinitiv en bisats opersonligt <i>det</i> opersonligt <i>det</i> + en nominalfras	<i>Den varma solen stekte.</i> <i>Att våga är att vinna.</i> <i>Att han kom var bra.</i> <i>Det mörknar.</i> <i>Det kom en ny lag vid nyår.</i>
objekt	en nominalfras en infinitiv en bisats opersonligt <i>det</i>	<i>SIF vann den hårda matchen.</i> <i>De hade hoppats att vinna.</i> <i>De visste att det var svårt.</i> <i>De hade det bra.</i>
adverbial (kan också ingå i fraser)	adverbfras prepositionsfras en nominalfras en bisats	<i>Malin bor inte hemma längre.</i> <i>Hon bor i en egen lägenhet.</i> <i>Han sov hela dagen.</i> <i>Han sov när vi kom.</i>
agent	en prepositionsfras inledd med <i>av</i>	<i>Operationen utfördes av en skicklig kirurg.</i>
predikativ	en nominalfras en adjektivfras en prepositionsfras en adverbfras	<i>Berggren är en bra läkare.</i> <i>Han är mycket skicklig och kan därför gå hem nöjd efter jobbet.</i> <i>Mia är med barn.</i> <i>Hon är nere.</i>
attribut (ingår i nominal- fraser)	adjektivfras genitivformer pronomen räkneord prepositionsfraser en bisats substantiv adverb	<i>den skicklige kirurgen</i> <i>kirurgens skalpell</i> <i>den här operationen</i> <i>två sjukhus</i> <i>en patient med lungbesvär</i> <i>personal som hade avskedats</i> <i>professor Fries</i> <i>Umeå, björkarnas stad</i> <i>det gula huset därborta</i>

6.2.1. Satsens kärna – subjekt och predikat

De två nödvändiga leden i en sats är **subjekt** och **predikat**, och förbindelsen dem emellan kallas **nexus**, t ex *Patrik sjunger*. Dessa båda led förutsätter varandra och förbindelsen är satsens kärna. Exemplet *Patrik sjunger* är en **finit nexus**, dvs verbet har finit form och kombinationen bildar en sats. Men också infinitiver kan ingå i nexusförbindelser, t ex *Pernilla hörde Patrik sjunga*. Utöver den finita nexusen finns här också en nexusrelation mellan *Patrik* och infinitiven *sjunga*, dvs en **infinit nexus**.

I svenskan är subjekt och predikat grammatiskt (formellt) nödvändiga för en sats. Vi behöver dem för att kunna signalera skillnaden mellan påstående – fråga (*Du går – Går du?*) och huvudsats – bisats (se nedan). Men vi behöver också subjekten för att tala om vem som t ex utför en handling, eftersom svenska verb inte har några ändelser för att markera detta, vilket är fallet i många språk. Svenskan sägs därför ha **subjektstvång**. En följd av detta är att vi måste sätta ut ett formellt subjekt vid de opersonliga verben, t ex *Det regnar*.

Något grovt kan man säga att satsens **subjekt** är den eller det man talar om, och **predikatet** det som görs/sker, t ex *Orkestern spelar*. De traditionella frågorna brukar vara "Vem är det som gör något?" respektive "Vad gör subjektet?". Dessa frågor fungerar ibland, men långt ifrån alltid. Ibland kan de t o m vara förvirrande, t ex i satsen *Dokumentet negligeras*.

Ett annat sätt att definiera subjekt och predikat är att se satsens första nödvändiga nominalfras som subjekt och den finita verbfrasen som predikat. En sats består då av en nominalfras och en verbfras: $S \rightarrow NP$ (nominalfras) + VP (verbfras), t ex *Freden + låter vänta på sig*; *Stora delar av världens befolkning + svälter*. Dessa fraser kan sedan utifrån sin form analyseras vidare. Att definiera subjekt och predikat utifrån form gör att definitionerna lättare stämmer med språkets verklighet, eftersom subjekts- och predikatsfrågan passar dåligt för många satser. Subjekt och predikat är nämligen mer grammatiska kategorier än semantiska.

Subjekten består oftast av nominalfraser, men de kan också bestå av infinitiver och vissa bisatser, dvs andra nominala led. Ibland förekommer t o m två subjekt, ett sk formellt och ett egentligt, t ex *Det ligger en hund på trappan*. (Se vidare 7.5.1.1.)

Regler har undantag

Men ingen regel utan undantag. Kravet på subjekt och predikat gäller inte när vi i bisats utelämnar hjälpverbet *har* eller *hade*: *Så fort vi kommit hem, slet vi av oss de blöta kläderna*. Här finns alltså ingen finit verbform i den framförställda bisatsen.

*Här är gudagott att vara,
(G. Wennerberg)*

Undantag finns också från regeln om subjektsskrav. Detta gäller bl a i imperativsatser som oftast saknar utsatt subjekt: *Tänk!* Subjektslösa är också samordningar av typen *Kalle blev trött och gick hem*, där den andra satsen efter *och* har subjektet gemensamt med den första satsen. Utan subjekt är ofta också rubriker, dagböcker, svar på frågor eller satser som i Wennerbergcitatet.

6.2.2. Objekt

*Drick ur ditt glas-
se, döden på dig väntar.
(C.M. Bellman)*

Beskrivningen av olika verbfraser i diagram 1 i 6.1.2 ovan visar att verbfrasen som fyllnadsled kan ha bl a objekt och adverbial. Dessa preciserar verbets betydelseinnehåll och talar om vad eller vem som utsätts för handlingen, vad den får för resultat eller vad den har för innehåll. Handlingar har alltså utöver ett subjekt ofta också ett objekt, nämligen satsens andra nominalfras.

Beroende på typ av verb är objekten av tre slag: **direkta objekt** vid monotransitiva verb (*skriva något; tänka ut något*), **indirekta objekt** vid bitransitiva verb som kan ta två objekt (*ge någon något*) och **prepositionsobjekt** vid prepositionsverben (*tänka på något*). Efter som svenskan inte längre har några akkusativ- eller dativformer används termerna direkt och indirekt objekt i stället för de missvisande termerna akkusativ- och dativobjekt.

En speciell typ av objekt är **objekt med infinitiv**, t ex *Gustaf såg Bengt komma*; *Han hörde bilen brumma*. Objekten bildar här tillsammans med infinitiven en infinitiv nexus, men satsen fokuserar på Gustafs upplevelse. Objekt med infinitiv kan ibland tänkas omskrivet till *Gustaf såg att Bengt kom*, även om betydelsen då mera blir ett konstaterande av faktum, dvs Bengt kom eller beroende på sammanhanget har kommit och är där. Objekt med infinitiv kan också omskrivas till passiv och bli **subjekt med infinitiv**, t ex *Bengt sågs komma*.

Direkta objekt

I den traditionella grammatiken analyseras de **direkta** objekten ofta fram med hjälp av frågorna Vad? eller Vem?. För exempel (11) nedan skulle frågorna lyda: Vad kokar subjektet? Vem ska subjektet

bjuda på middag? Vad trallar subjektet? osv.

- (11) Ibland kokar Lars *en soppa*. Han tycker om *att laga mat*, och när han gör *det* trallar han *muntra trudilutter*. Sedan bjuder han *Agneta på middag*. Han vet *att hon tycker om soppa*. De har *en mysig stund* tillsammans.

Dessa skolboksaktiga exempel visar att objekten precis som subjekten kan bestå av en nominalfras, en infinitiv eller en bisats. Det fetstilta **soppa** pekar ut ett objekt i ett objekt, *att hon tycker om soppa*. Exempelen visar också att objekten kan ha olika betydelse, t ex vad eller vem som utsätts för en handling, vad den får för resultat eller vad den har för innehåll.

Här finns också exempel på att även partikelverb tar objekt: *tycker om soppa/tycker om att laga mat*. Vissa verb bildar tillsammans med en partikel enheter som fungerar som vanliga transitiva verb: *Moa tänker ut en lösning; Hon lägger undan böckerna och känner av situationen*.

Prepositionsobjekt

Bjuda (någon på något) i den tredje meningen i (11) ovan är ett bitransitivt verb som kan konstrueras både utan och med preposition, *bjuda henne armen/bjuda henne på middag*. Eftersom det rör sig om ett verb med två objekt innehåller exempelmeningen dels ett indirekt objekt, *Agneta*, dels ett objekt som enligt denna grammatikbeskrivning kallas **prepositionsobjekt**: *på middag*.

Prepositionsobjekten är en omdiskuterad kategori, och i en del andra grammatikbeskrivningar klassificeras dessa led som (objekts)adverbial (i SAG: bundna adverbial). De skiljer sig från de direkta objekten genom att det finns en preposition mellan verbet och nominalfrasen. Att de här kategoriseras som objekt motiveras med den tydliga inriktningen mot ett objekt, som klart skiljer dessa led från adverbialen, som i stället anger rum, tid, sätt och liknande.

Begrunda följande verbpar: *bekämpa något – kämpa mot något; motsvara något – svara mot något; begråta något – gråta över något; bese något – se på något* eller följande tre satser:

- (12) Han lyfte *lådan* – enkelt transitivt verb – direkt objekt
Han lyfte *PÅ lådan* på flaket – partikelverb – direkt objekt
Han *LYFTE på lådan* – prepositionsverb – prepositionsobjekt

Mannen blir ofta trött
på kärleken,
kvinnan blir aldrig trött
på annat än älskaren.
(É. Rey)

Även om man i en del av exemplen ovan möjligen kan ana en lätt betydelseskillnad är utfyllnaden i samtliga dessa fall här semantiska objekt, vare sig konstruktionen är med eller utan partikel eller preposition. Därför kategoriseras här också leden med preposition som objekt, nämligen prepositionsobjekt.

Objekt kan också förekomma vid adjektiv både med och utan preposition, t ex *Hon är lik **sin far**, Jonas är förälskad i **Lisa**.*

Indirekta objekt

En del människor ger
sina bekymmer simlektioner
i stället för att dränka dem.
(M. Twain)

De **indirekta objekten** vid bitransitiva verb anger vem eller vilka en handling riktar sig till eller till vems fördel eller nackdel något sker. Också de indirekta objekten kan uppträda såväl utan som med preposition, t ex *Åsa köpte **Thomas** en ros – Åsa köpte en ros **till Thomas**; Hon gjorde det **för honom**.* Konstruktionen med preposition gör det möjligt att flytta det indirekta objektet till slutet av satsen. (Mer om ordföljd i kap 7.)

Många objekt kan bli subjekt i passiva satser

Något tålte han att skrattas åt,
men mera hedras ändå.
(J.L. Runeberg)

Många av de direkta objekten kan bli subjekt i passiva satser, jämför t ex första satsen i (11) med *Soppan kokas*. Möjligheterna att göra passiva satser av satser med prepositionsobjekt och indirekta objekt är mer begränsade. Jämför *Publiken skrattade ut **honom**. – Han skrattades ut av publiken* med *Publiken skrattade **åt honom**. – Han skrattades åt av publiken*. Partikelverbet *skratta ut* kan omvandlas till *s*-passiv, medan prepositionsverbet *skratta åt* är mer begränsat.

Eventuellt är reglerna här på väg att luckras upp, så att fler prepositionsverb kan komma att konstrueras med *s*-passiv. Begrunda om följande exempel känns som acceptabel svenska: *Cyklarna flyttades på; Dockan får inte lekas med; Det kommer att redogöras för i kapitel 7; De gamla reglerna får inte ruckas på; Han tål att skrattas åt.*

Exempel med indirekta objekt som blir subjekt är: *Han beviljades avsked; Minderåriga nekades tillträde; Hon erbjöds ett stort avgångsvederlag.*

6.2.3. Agent

Guld provas av eld;
en människa av guld.
(Kinesiskt ordspråk)

Då objektet blir subjekt i en passiv sats, och man ändå vill ha med vem som utför handlingen lägger man till prepositionen *av* före den aktiva satsens subjekt som då blir **agent**, t ex

- (13) *Ett stort polisuppbåd jagar nu den förrymde brottslingen.*
→ Den förrymde brottslingen jagas nu *av ett stort polisuppbåd.*

Eftersom det formella kravet på subjekt och predikat i den passiva satsen är uppfyllt trots att man inte anger vem som jagar, är det också möjligt att utelämna den aktiva satsens subjekt, t ex *Den förrymde brottslingen jagas nu i skogarna norr om staden.*

6.2.4. Adverbial

*Det är inte så viktigt
att leva länge som
att leva väl.
(Seneca)*

Adverbialen kan vara fyllnadsled eller tilläggsled. (Se diagram 1 i 6.1.2. om verbfrasen ovan.) De kan som nämns ovan också vara primära eller sekundära. Primära är verbfrasens adverbial, och sekundära är de som ingår i andra fraser.

Adverbialen pekar ut tid, plats, sätt och andra omständigheter som kan vara viktiga att känna till kring handlingar och händelser. De brukar efter betydelsen kallas **tidsadverbial**, **rumsadverbial**, **sättsadverbial** och **omständighetsadverbial**. Studera de olika kursiverade adverbialen i meningarna här och tänk efter vad de anger och vad de består av:

- (14) Erik har bott *i London i tre år nu.*
(15) Han reste *dit med flyg när han hade studerat färdigt.*
(16) *I år* var han *hemma hela sommaren.*
(17) *Eftersom han har ett bra jobb i London,* återvände han *på höstsidan.*

Traditionellt svarar adverbialen på frågor som När?, Var?, Vart? Hur?, Hur länge?, Varför? och liknande. De består oftast av prepositionsfraser (t ex *i London*), adverb (t ex *nu/dit*) eller bisatser (*när han hade studerat färdigt*) men ibland också av nominalfraser (*hela sommaren*).

I exempelmeningarna (14)–(17) ovan är adverbialen bestämningar till verb och alltså primära satsled. Men också bestämningar till adjektiv och adverb i adjektiv- respektive adverbfraser kallas adverbial. Dessa är således sekundära satsled, t ex:

- (18) Patrik är **mycket nöjd** eftersom allt går **så bra.**
(19) Hans **utomordentligt goda** humör smittar ofta av sig.

I (18) är också bisatsen *eftersom allt går så bra* adverbial (primärt satsled) och anger orsaken till huvudsatsens verbfras.

Satsadverbial – de viktiga småorden

Ett speciellt slags adverbial är **satsadverbialen** som inte preciserar verben utan hela satsen. De består av satsadverb av olika typ och det vanligaste är *inte*.

*Egentligen vet man blott
när man vet litet.
Med vetandet växer tvivlet.
(J.W. von Goethe)*

Vanliga som satsadverbial är också adverb som anger hur säkert ett yttrande är (*kanske, nog, verkligen, säkerligen, liksom* m fl), talarattitydsadverb som är kontaktsignaler eller talar om vad talaren anser om det hon/han säger (*ju, väl, tyvärr, förstås* m fl) eller konjunktionella adverb som anger hur satsen hänger ihop med andra delar av texten (*därför, alltså, dock* m fl). Några exempel på olika typer av satsadverbial:

- (20) Det regnade *ju faktiskt inte* måttligt hela året.
- (21) Det kom *säkert* 500 mm.
- (22) Det var *dock* välbehövligt.
- (23) De flesta var *naturligtvis* väl rustade för att klara det.

Exemplen får utan dessa adverbial ett annat informationsvärde, och (20) visar att det kan förekomma flera satsadverbial i en sats. Adverbena uttrycker i (20) ett visst känslösvall, i (21) en viss osäkerhet, i (22) en koppling till det tidigare och i (23) självklarhet.

6.2.5. Beskrivningar av substantiv och nominalfraser

Presentationen av nominalfraserna ovan (6.1) visar att substantiven kan ha många olika bestämningar som placeras både före och efter huvudordet.

6.2.5.1. Attribut

*Makten att begära,
tvånget att försaka.
(E.J. Stagnelius)*

Bestämningar till substantiv inom nominalfrasen kallas **attribut**. Attributen är således sekundära satsled och kan stå före eller efter sitt huvudord (se ovan 6.1.). De framförställda kan utgöras av adjektivfraser, genitiver eller possessivpronomen, räkneord och definitiva/indefinita pronomen, och de efterställda kan utgöras av adverb, prepositionsfraser, infinitivfraser och bisatser (se tablå 1, s 142). Efter vad de består av brukar de framförställda kallas adjektivattribut (adj-attr), genitiv-/possessivattribut (genitivattr) och de efterställda prepositionsattribut (prep-attr), satsattribut (sats-attr) och infinitivattribut (inf-attr). Benämningarna och graden av specificering kan här variera. Studera följande exempel med nominalfraser innehållande olika typer av attribut.

- (24) den *pigga* hingsten *därborta* (adj-attrib och adv-attrib)
- (25) den *välryktade* hästen *med den långa manen* (adj-attrib och prep-attrib)
- (26) de *tre* tävlande *som hade kommit igår* (adj-attrib och sats-attrib)
- (27) *mammans* eller *hennes* sadel (genitiv-attrib)
- (28) *längtan att rida långt bort* (inf-attrib)
- (29) *fyra kilo* hö (måttssattrib)
- (30) *ryttmästare* Carlsson (fast apposition eller epitet)
- (31) *stona, bl a Kitten och Merry*, (lös apposition)

(30) och (31) är exempel på **fast** respektive **lös apposition**. De lösa appositionerna har en självständigare ställning än de övriga attributen genom att de ensamma kan representera nominalfrasen. I skrift placeras de oftast inom kommatecken. De framförställda fasta appositionerna anger bl a yrken och titlar.

Satsattributen kan bestå av *att*-bisatser och relativa och interrogativa bisatser: *Det faktum att han hade försvunnit gjorde inte saken bättre; De löften som de gav folket var bara luft; Frågan när de skulle ge sig av var ännu inte besvarad.*

6.2.5.2. Predikativ

Attributen beskriver substantiven **inom** en nominalfras, t ex *den gamla jackan*. Denna fras kan sedan beskrivas med **predikativ**, t ex *Den gamla jackan var blå*. Predikativet *blå* blir här satsens information, och att jackan var gammal är eller förutsätts vara känt. Predikativ är primära satsled som till skillnad från attributen alltid innehåller ny information.

Den äldre termen för predikativ var predikatsfyllnad, en term som utsäger att predikativen är fyllnadsled i verbfrasen. Som kännetecken på "predikatsfyllnaden" användes tidigare en ramsa med innehållsfattiga verb, s k **kopulaverb**, nämligen *vara, bli, heta, kallas, utnämns till* m fl. Problemet med att basera beskrivningen av predikativen på en sådan verbramsa är att predikativen också kan förekomma som obligatoriska fyllnadsled vid många andra verb, t ex *Fönstren gapade tomma*. De kan dessutom också vara tilläggsled. Bättre kan därför vara att lyfta fram predikativen som beskrivningar av nominalfraser.

Att de faktiskt hör ihop med nominalfraser, även om de ingår i en verbfras, framgår oftast genom att de **kongruensböjs** efter den nominalfras som beskrivs. Studera kongruensböjningen och vad

*Snön lyser vit på taken,
endast tomten är vaken.
(V. Rydberg)*

som beskrivs med predikativan nedan.

- (32a) Bengt är *skytt*. (32b) Han kallas *Kulan*.
(33a) Han verkar *nöjd*. (33b) Alla känner sig *nöjda*.
(34a) Hon var *vaken*. (34b) De låg *vakna* i timmar.
(35a) Han blir *arbetslös*. (35b) Många går *arbetslösa* i Europa.
(36a) Ladorna stod *tomma*. (36b) Tallarna lyste *röda* när solen gick ner.
(37) Regeringen begärde honom *utlämnad*.
(38) Snöstormen gjorde 12000 abonnenter *strömlösa*.
(39) Han torkade borden *rena*.
(40) Många svenskar målar sitt hus *rött*.

Predikativan i (32)–(36) beskriver subjekt och de i (37)–(40) objekt. Man kan därför tala om **subjektiva** och **objektiva** predikativ. Predikativan utgörs oftast av nominalfraser, t ex i (32), och adjektivfraser, t ex (33)–(35), men de kan också bestå av prepositions- och adverbfraser: *Han är på gott humör*; *Faran var över på en kvart*. De senare kan givetvis inte kongruensbörjas. Ibland kan de också inledas med *som*, t ex *Han uppträdde alltid som min vän*.

Exemplen ovan visar att predikativan kan förekomma tillsammans med många olika verb. Beroende på verbet och kontexten kan de antingen vara obligatoriska **fyllnadsled** eller **tilläggsled** (se diagram 1 i 6.1.2.). Vilka predikativ som är obligatoriska och vilka som inte är det kan ibland vara svårt att avgöra. Dock kan ordföljden och kontexten vara till hjälp. Sannolikt håller läsaren med om att predikativan i (32)–(38) ovan är obligatoriska, möjligen med undantag av de rödlysande tallarna i (36b). I (34b) och (35b) leder en strykning av predikativan inte till ogrammatiska satser, men förmodligen förlorar de för sammanhanget viktig, kanske avgörande, information, t ex (35b) som eventuellt kan ses som en lexfras. Detta diskuteras vidare i kap 7.

Predikativan är alltså inte alltid obligatoriska fyllnadsled, t ex *De hade lagnade gått hem*. *Lagnade* är kongruensböjt i pluralis och hör således ihop med subjektet, men det är inte nödvändigt för att satsen ska vara grammatisk. I traditionell grammatik kallas dessa icke obligatoriska led ofta för predikativa attribut.

För den som för första gången något djupare försöker orientera sig i grammatikens mysterier uppfattas predikativan ofta som en svårtillgänglig kategori, men om man tar fasta på att de beskriver

De som älskar djupt
blir aldrig gamla. De kanske
dör av ålderdomssvaghet,
men de dör unga.
(A. Pinero)

subjekt eller objekt och därför kongruensböjs efter dessa led kan de lätt kännas igen, t ex *Hon låg vaken – De låg vakna*. Om det misstänkta predikativet är oböjligt, kan man prova att byta ut det mot ett böjligt ord för att se om det böjs, t ex *Deras insatser var bra – Deras insatser var goda*.

Klar låg himlen över viken,
solen stekte hett,
och vid Haga ringde
Hagas vällingklocka ett.
(G. Fröding)

Detta med kongruensböjningen kan också användas för att särskilja predikativen från liknande sättsadverbial. Begrunda exemplet *Han gick **tyst** därifrån*. Var han tyst eller gick han tyst? *Tyst* har samma form som adverb och adjektiv i grundform, men i plural märks en skillnad, *De gick **tyst/tysta** därifrån*. Här visar böjningen tydligt vilket som är predikativ respektive adverbial. Adverbialet *tyst* beskriver deras sätt att gå, medan predikativet *tysta* beskriver deras sätt att vara. En annan skillnad mellan predikativ och adverbial är att adverbialen vanligtvis skildrar ett händelseförlopp utifrån, medan predikativen ofta beskriver inifrån och därför förutsätter en allvetande författare. Jämför *glad* och *glatt* i följande exempel: *Han gick **glad/glatt** därifrån*. Hur kan man vara säker på att någon är glad?

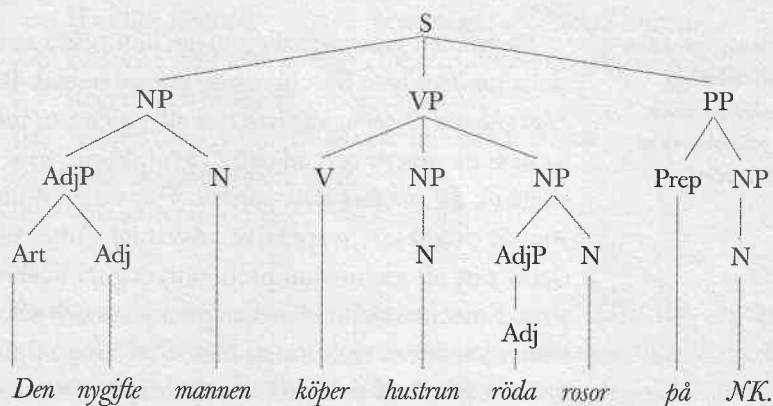
Se vidare i 7.5.3. om predikativ, attribut och ordföljd.

6.2.6. Hierarki – fraser, satser och träd

För att ytterligare illustrera satsers hierarkiska struktur och som avslutande repetition av avsnittet om fraser och satsled följer här några träddiagram och enkla frasstrukturregler. Presentationen är mycket förenklad; men de numera vedertagna förkortningarna har behållits. Förkortningarna är: *NP* – nominalfras, *VP* – verbfras, *AdjP* – adjektivfras, *PP* – prepositionsfras, *N* – substantiv, *V* – verb, *Adj* – adjektiv, *Art* – artikel och *Prep* – preposition.

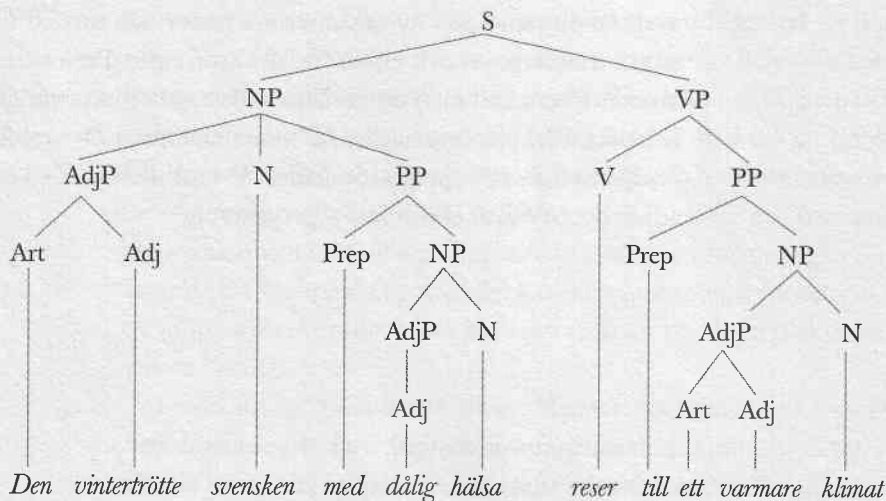
DIAGRAM 2. Träddiagram för satserna A. *Den nygifte mannen köper hustrun röda rosor på NK.* och B. *Den vintertrötte svensken med dålig hälsa reser till ett varmare klimat.*

A.

Exempelsatsen innehåller tilläggsledet *på NK* som är ett adverbial bestående av en prepositionsfras. Verbet *köpa* är bitransitivt varför det finns två nominalfraser (objekt) i verbfrasen.

B.

Den långa inledande nominalfrasen är subjekt och verbfrasen innehåller ett frivilligt fyllnadsled.

Dessa satser kan också skrivas som frasstrukturregler, vilket med *Den nygifte* till vänster och *Den vintertrötta* till höger blir:

A.	B.	
S → NP + VP + PP	S → NP + VP	
NP → AdjP + N	NP → AdjP + N + PP	
AdjP → Art + Adj	AdjP → Art + Adj	
VP → V + NP + NP	PP → Prep + NP	
NP → N	NP → AdjP + N	
NP → AdjP + N	AdjP → Adj	
AdjP → Adj	VP → V + PP	
PP → Prep + NP	PP → Prep + NP	
NP → N	NP → AdjP + N	
	AdjP → Art + Adj	..... Pilen ska läsas som "består av"

Både frasstrukturreglerna och träden illustrerar på en mer abstrakt nivå de två faktiska meningarna. Beskrivningar av det här slaget kan rationaliseras och utvecklas på många olika sätt, men det lämnas utanför den här framställningen, eftersom presentationen här enbart är avsedd som en illustration av hierarkin och ett försök att ytterligare betona vikten av att tänka i fraser, när man studerar språk.

6.3. Satser och meningar

Subjekt och predikat bildar tillsammans en **sats**, en huvudsats eller en bisats. En huvudsats kan ensam vara en **mening**, medan en bisats ingår som satsled i en överordnad sats. Titta på exemplen här:

(41) Det är bra.	h-sats och mening
(42) Per ror och Pia solar.	h-sats + h-sats → mening
(43) När man är glad, går allt bra.	bisats + h-sats → mening
(44) När man är glad	bisats men inte mening
(45) Spring! Jag? Oj!	tre meningar men inte satser

(45) visar att en mening – till skillnad från en sats – inte behöver innehålla subjekt och predikat. En mening kan därför sägas vara "ett stycke språk som har mening". En mening avslutas med ett stort skilletecken, dvs punkt, frågetecken eller utropstecken, och innehåller oftast åtminstone en sats. Ibland räcker det dock med ett ord.

Imperativ
form →
underförstått
predikat

6.3.1. Huvudsats och bisats

Svenskans satser anses ofta vara av två slag, nämligen: **huvudsatser** och **bisatser**. Dessa skiljer sig oftast beträffande form, självständighet och informationsinnehåll och kan förenklat med åtskilliga undantag beskrivas som i tablå 2.

TABLÅ 2. Några kännetecken för huvudsatser respektive bisatser.

HUVUDSATSER	BISATSER
kan stå självständigt	satsdelar i en överordnad sats
kan ha det finita verbet före subjektet (omvänd ordföljd) (<i>Då kom han.</i>)	har alltid subjektet före det finita verbet (rak ordföljd) (<i>Då han kom...</i>)
<i>inte</i> placeras efter det finita verbet (<i>Han kom inte.</i>) ("heff-regeln" som betyder: huvudsats efter finit form)	<i>inte</i> placeras före det finita verbet (... <i>som inte kom</i>) ("biff-regeln" som betyder: bisats inte före finit)
varierande inledningsfras	inleds med en subjunktion, ett relativt eller interrogativ pronomen, ett relativt eller interrogativt pronominaladverb
får satsens information att framstå som viktig	satsens information kan bli bakgrundsinformation

En del av punkterna i tablå 2 gäller inte alltid, men punkterna fungerar långt som riktlinjer. Några undantag kommenteras i texten nedan.

6.3.1.1. Olika form

Skilnaderna i form mellan huvudsats och bisats är dels olika inledningsord, dels olika ordföljd.

Inledningsordet i en bisats kan vara en subjunktion (*om, när*), ett relativt eller interrogativt pronomen (*som/vem?*) samt ett relativt eller interrogativt pronominaladverb (*där/var?*). Subjunktionerna har till uppgift att ange betydelsesambandet mellan det överordnade ledet och bisatsen, men de är inte led i bisaterna. Det är däremot de rela-

tiva och interrogativa pronomenen samt de interrogativa pronominaladverben. Jämför t ex

(46a) Stig åkte *när* regnet var över.

(46b) Han tog bussen *eftersom* han var blöt.

(47a) Paketet *som* hon hade skickat var skadat vid framkomsten.

(47b) Han frågade *vem* som skulle betala.

(47c) Hon undrade *vart* det skulle skickas.

Meningarna i (46) innehåller subjunktionsbisatser som är adverbial i huvudsatsen. I (47 a och b) är pronomenen bisatsens objekt respektive subjekt. I (47b) infogas ett extra *som* för att markera att *vem* är subjektet, s k **subjektsmärke**. I (47c) inleds bisatsen med ett adverb som frågar efter en plats, *vart*, som alltså i bisatsen har funktionen adverbial, medan bisatsen som helhet är objekt till *undrade*.

Huvudsatserna inleds däremot alltid direkt med något av satsleden, ofta subjektet, t ex *Frågan om det skadade paketet blev aldrig uppklarad*. En eventuell framförstående konjunktion räknas således inte in i huvudsatsen.

Beträffande **ordföljden** har bisatserna både subjektet och *inte* före det finita verbet, t ex *Om han inte går*, dvs rak ordföljd. Här gäller alltså "biff-regeln".

Huvudsatserna har i stället *inte* efter det finita verbet enligt "heff-regeln", t ex *Då går han inte*. Exemplet visar också att huvudsatserna kan ha omvänd ordföljd, dvs det finita verbet före subjektet. Så blir det nämligen om någon annan satsdel än subjektet inleder huvudsatsen, eftersom svenskan har en regel som säger att det finita verbet ska placeras på andra plats i huvudsatser. Denna regel är ett av svenskans särmerken i förhållande till de flesta andra språk, och den är svår att lära om man inte har svenska som modersmål. Den raka ordföljden tycks naturligare i världens språk. Jämför t ex med engelskan: *Then he goes – Sedan går han*. (Mer om ordföljden i 7.2.)

6.3.1.2. Bisatser som satsled

Flera gånger ovan nämns att bisatserna är satsled i den överordnade satsen. Bisatserna kan utifrån den funktion de har delas in i nominala, attributiva och adverbiala.

De **nominala** bisatserna har funktionen subjekt, objekt eller predikativ och utgörs av *att*-satser och interrogativa bisatser (indirekta frågor), t ex

- (48) *Att han inte kom* berodde på *att flyget var inställt*.
 (49) Han undrade *om han skulle ringa*.
 (50) Huvudsaken var *att han inte gjorde dem därhemma oroliga*.

Mening (48) om det inställda flyget visar att bisatser kan vara nödvändiga led i en huvudsats, eftersom bisatserna här utgör subjekt och objekt. Detta gäller också (50) där bisatsen är predikativ. (49) är ett gränsfall, eftersom man också kan tänka sig bisatsen som ett frivilligt fyllnadsled (6.1.2. ovan).

De **attributiva** bisatserna består av *att*-bisatser och relativa bisatser, t ex

- (51) Tanken *att han skulle tvingas resa* fick honom att må dåligt.
 (52) Flygplatsen *som låg i utkanten av staden* var helt nyrenoverad.
 (53) Förra året *när han var där* hade den varit bedrövlig.
 (54) Nu var t ex parkeringen *där han skulle ställa bilen* utökad med 150 platser.

Bisatserna i (53) och (54) inleds med relativa pronominaladverb och ingår liksom bisatserna i (51) och (52) i nominalfraser i respektive huvudsats.

De **adverbiella** bisatserna är subjunktionsbisatser som anger t ex tid, orsak, villkor:

- (55) Hon sorterade ihop alla sina grejer, *medan han väntade*.
 (56) *Eftersom det var kallt*, behövde hon vanrar.
 (57) Vi tar bilen nästa gång, *om det inte blir varmare*.

En hjälp att snabbt känna igen alla dessa bisatser är att vara förtrogen med subjunktionerna i avsnitt 5.5.1.3 ovan. De adverbiella bisatserna kan beroende på subjunktionen vara: **temporala, kausala, deskriptiva, finala, konditionala, komparativa, konsekutiva, koncessiva** eller **interrogativa**.

6.3.1.3. Olika grader av underordning

Bisatser kan också vara satsled i andra bisatser, dvs de kan ha olika grad av underordning, vilket kan noteras på olika sätt. Några exempel:

- (58) **huvudsats** David sa
       bisats1 att han skulle ringa :
       bisats2 när han kom hem.

*Man skall aldrig gå ut
 obehäpnad, vilket innebär
 att man alltid skall ha
 en bok med sig,
 en fickbok alltså,
 för man kan komma
 i sådana situationer
 att man behöver den.
 (B. Anderberg)*

Uppställningen ovan visar ett annat exempel där huvudsatsen inte fungerar självständigt, dvs utan bisatsen som är objekt. Vidare framgår att bisats 2 är ett led i bisats 1 och alltså en bisats av andra graden. I följande exempel anges underordningsgraden i stället som tabellhuvud i uppställningen. H anger huvudsats, och bisatserna anges som b1, b2 o s v.

H	b1	b2	b3	b4

- (59) Martin hade varit på orientering
       där han hade träffat Lotta
               som han inte sett på flera år
 och därför var han på ett strålande humör
       när han kom hem.

- (60) Lotta hade frågat
       om Martin inte visste
               att det var hon
                       som ringt dem
                               när de var i Grekland.

(59) innehåller två huvudsatser, två bisatser av första underordningsgraden (b1) och en av andra (b2). Här syns också hur konjunktionen *och* står utanför den följande huvudsatsen. Uppställningen visar även hur bisatserna hakar i varandra och att meningarna inte behöver bli särskilt krångliga, även om de innehåller flera bisatser. I alla fall inte så länge satsleden inte är långa utbyggda fraser.

6.3.1.4. Några avvikelser

*Har du ont i magen,
 gå till Per i hagen.
 (Barnramsa)*

Redan i inledningen till detta avsnitt om huvudsats och bisats talas om att de kännetecken som anges inte gäller alltid. Låt oss titta på några exempel.

Bisatser sägs t ex vara led i andra satser, och ordföljden ska följa "biff-regeln". Studera följande exempel:

- (61) Kommer han inte i morgon måste vi inställa festen.

Kan man ge löften,
så kan man också bli vald.
(Bismarck)

Två finita verb visar att meningen innehåller två satser. Men vilken typ av satser är det? Jo, enligt formen är de båda huvudsatser, men här finns inte någon samordnare emellan. Den första satsen har *inte* efter det finita verbet, är formulerad som en fråga och bör alltså vara en huvudsats. Den andra har omvänd ordföljd och bör alltså också den vara en huvudsats. Den första anger på samma sätt som en konditionalsats villkoret för att festen ska inställas. Här är alltså något som inte stämmer. Anledningen till att mönstren inte stämmer är att den första satsen i (61) är en s k **frågeformad konditionalsats** (ffk), som är en gammal konstruktion i såväl svenskan som andra germanska språk. Den har huvudsatsordföljd men bisatsfunktion, dvs den är inordnad i den följande huvudsatsen som därför har omvänd ordföljd. Ffk intar således en särställning. En annan formulering av (61) som bättre stämmer med reglerna är *Om han inte kommer i morgon, måste vi inställa festen*. De frågeformulerade konditionalsatserna är dock vanliga och naturliga också i talspråk.

Andra vanliga fall när reglerna för ordföljden inte stämmer är i *att-* eller *därför att-*satser. Dessa får nämligen ofta huvudsatsordföljd, t ex

(62) Han sa att han *skulle aldrig* be honom om förlåtelse.

(63) Hon visste ju att Rom *ligger inte* i Grekland.

(64) Det hände därför att han *visste säkert* att det var till höger.

Bisatserna i (62)–(64) har karaktären av argument, och en sannolik förklaring till den avvikande ordföljden är att argumenten framstår som starkare i huvudsatsform än i bisatsform. Exempel av den här typen är tämligen vanliga i tal, men också i t ex tidningstext. Många förfasar sig över slapphet och sviktande regelkunskap, men konstruktionen tycks ha funktion och kommer sannolikt inte att rubba vårt bisatssystem. Jämför 7.5.2. om informationsstruktur och huvudsatser nedan.

Avvikande ordföljd kan också uppträda vid adverbet *kanske* som ursprungligen varit två ord: *Han kanske kan komma* eller *Han kan kanske komma*.

Ytterligare ett brott mot de riktlinjer som anges i början av avsnittet är att bisatser ibland kan vara självständiga: *Om det ändå vore sommar! Att du inte kan fatta det!* eller rubriker som *När jag var liten*.

7. Ordföljd och informationsstruktur

SUBJEKT ELLER OBJEKT, huvudsats eller bisats, påstående eller fråga? Ordföljden ger svaret, och ordföljden kan systematiseras i scheman. Men ordföljden visar också vad som är känt eller nytt, viktigt eller mindre viktigt i kommunikationen. Och vi kan packa informationen på olika sätt. Detta är vad det här kapitlet handlar om.

7.1. Ordningen är viktig

Att få orden serverade i en viss ordning underlättar i hög grad tolkningen av en mening. Det visar följande rad med oordnade ord. Prova att forma orden till en svensk mening.

- (1) Dessutom omständigheterna ta bland måste hänsyn ju och situationer man annat till.

Ord har betydelse, och hur vi sätter samman ord har också betydelse. Läs också följande två meningar om vad som kan hända på hästryggen och begrunda betydelsen.

- (2) Hästen skenade och Åsa tappade hatten.
- (3) Åsa tappade hatten och hästen skenade.

*Mänskligheten måste
göra slut på kriget,
annars gör kriget slut
på mänskligheten.
(J.F. Kennedy)*

Situationen blir inte riktigt densamma beroende på vad som placeras först och sist. Ofta tolkar vi nämligen in en tidsföljd eller ett orsakssammanhang, även om det inte finns något utsatt samband mellan två satser. Vi utgår från att händelser hänger ihop.

Men också ordningen *inom* satserna har betydelse. Studera följande meningar:

- (4) Det är en hotad stad av rebeller.
- (5) Thomas hade en bra liten bil.
- (6) Vad ska det bli av de underkända eleverna vid inträdesproven?
- (7) Hon drömde om en röd liten stuga men ville inte ha en liten röd stuga.

De olika meningarna är alla konstiga på något sätt. De visar att också placeringen inom satsen påverkar vad som uppfattas höra

samman och vad som beskriver vad. Men ordföljden har också andra uppgifter.

7.2. Satsgrammatisk ordföljd – ganska fasta positioner

Vem ser vem i meningen *Sen ser Arne Stig*? Kanske kan det tyckas som en dum fråga, men hur vet vi svaret? Jo, genom ordföljden.

År 1492 upptäckte
de amerikanska indianerna
Columbus.
(M. Allwood)

Ordföljden i svenskan har flera uppgifter, och en av dem är just att ange vad som är subjekt eller objekt. Till skillnad från i många andra språk har substantiven i svenskan inte några speciella objektsformer. I stället är det ofta placeringen som anger vilket satsled en nominalfras är. I många andra språk däremot, t ex i finskan och tjeckiskan, har substantiven flera olika böjningsformer (kasus) som anger relationerna mellan leden i en sats. Dessa språk kan därigenom ha en friare ordföljd.

Men ordföljden visar inte bara vad som är subjekt och objekt utan också vad som är huvudsats och bisats (*När kom han? När han kom*) och påståenden och ja/nej-frågor (*Du går; Går du?*). Här ska vi nu titta lite närmare på ordföljden i huvudsats och bisats.

7.2.1. Huvudsatser

Svenskan har alltså ganska fasta ordföljdmönster, och regelbundenheterna kommer tydligt fram om man placerar satserna i scheman med bestämda kolumner för olika satsled. Studera vad som finns i de olika kolumnerna i huvudsatsschemat nedan.

Eftersom fraser och bisatser som enheter utgör ett satsled hålls de samman som enheter i kolumnerna, och schemat visar att svenskans satsled har ganska fasta positioner.

- Den första kolumnen, **fundamentet**, kan innehålla olika satsled, men det kan bara vara ett i taget. Vilka finns här? Studera schemat i tablå 1.
- På andra plats kommer det **finita** verbet, som vid omvänd ordföljd följs av subjektet. (Svenskan är ett "verbet-på-andraplats-språk".)

TABLÅ 1. Positionsschema för huvudsatser.

FÖRFÄLT	MITTFÄLT			SLUTFÄLT			
fundament	finit verb	subj	advl/ pred	INFINIT VERB	PART	OBJ/SUBJ/ PRED	ADVL/ PRED
(8) David	vill		inte	köpa		någon bil	ännu.
(9) Han	tycker					att det är för dyrt att ha bil.	
(10) Varje dag	cyklar	han					till jobbet
(11) Han	tycker				om	att jobba.	
(12) Han	skulle		glad/ glatt	ta	på	sig flera uppgifter.	
(13) När han inte jobbar	går	han	ofta		ut		i skogen.
(14) Efter prome- naden	brukar	han		ta		en bastu.	
(15) Då	är	han				nöjd.	
(16) Den nya grannen	blev					ett trevligt nytilskott i i huset.	
(17) Han	heter					Tage Svenson	
(18) Det	kommer					flera nya grannar	till hösten.

Förkortningar: *advl* = adverbial, *obj* = objekt, *part* = partikel, *pred* = predikativ, *subj* = subjekt.

- *Inte* och andra adverbial samt vissa predikativ kommer i huvudsats efter det finita verbet ("heff-regeln").
- **Först i slutfältet** kommer infinita verb som följs av en eventuell partikel.
- Den **näst sista** kolumnen innehåller nominala led, nämligen objekt, vissa predikativ och subjekt i obestämmd form.
- **Sist** kommer viktiga predikativ och olika adverbial, t ex rum och tid.

7.2.2. Bisatser

Bisatsernas ordföljd framgår av nästa schema. Det som skiljer är inledarfältet och mittfältet. Jämför med huvudsatsschemat.

TABLA 2. Positionsschema för bisatser.

INLEDARFÄLT	MITTFÄLT			SLUTFÄLT			
bisats- inledare	subj	advl/ pred	finit verb	INFINIT VERB	PART	OBJ/SUBJ/ PRED	ADVL/ PRED
(19) eftersom	David	inte	vill	köpa		någon bil	ännu.
(20) Att	han	varje dag	cyklar				till jobbet
(21) då	han		brukar	ta		en bastu	
(22) därför att	den nya grannen		blev			ett trevligt nytillskott i huset	
(23) som		aldrig		varit			där

Bisatsinledaren kan vara en subjunktion, ett relativt /interrogativt pronomen eller ett relativt /interrogativt pronominaladverb. Inledaren signalerar redan i satsens början att det kommer en bisats. Sedan följer subjektet, som i bisats alltid kommer före det finita verbet (rak ordföljd), och "inte"-platsen som också kommer före det finita verbet ("biff-regeln"). Slutfältet är lika för huvudsats och bisats.

Alla satser behöver naturligtvis inte innehålla alla satsleden, och därför förekommer luckor i schemat. Exempel (23) visar t ex att subjektsplatsen blir tom när pronomenet *som* är subjekt. Här är också kolumnen för finit verb tom, eftersom *har/hade* kan utelämnas i bisats.

Omvänt kan det ibland bli många ord i en kolumn, eftersom alla ord i en fras tillsammans ingår som ett satsled och placeras i samma kolumn, t ex *ett trevligt nytillskott i huset*. I samma kolumn hamnar också flera infinita verb i följd, t ex *kunna komma* eller *ha försökt*.

Positionsschemana är bra grovskisser över svenskans ordföljds-mönster. Visst går det att hitta meningar som avviker från reglerna och därför inte passar in, men schemana kan ändå vara till hjälp för att se strukturen och förstå ordföljden i svenska meningar. Eftersom bisatserna är satsled i den överordnade satsen, täcker schemat också

långa meningar, så länge det bara finns en huvudsats. Långa meningar med utbyggda led orsakar dock trängsel i kolumnerna, även om grundmönstret är detsamma.

Schemana visar alltså att det finns **grammatiska** regler för i vilken ordning satsleden placeras, och avvikelser medför oftast – men inte alltid – att meningar känns konstiga. De grammatiska reglerna är dock inte de enda principerna för ordföljden i svenskan. Vi kan också använda ordföljden till att ge våra budskap ett informationsflöde som underlättar tolkningen.

7.3. Textgrammatisk ordföljd – ändå vissa val

Ordningsföljden mellan de olika delarna i informationen har inte bara grammatisk betydelse, dvs att signalera subjekt/objekt, huvudsats/bisats eller påstående/fråga. Ordföljden har också andra uppgifter, och det finns en hel del valmöjligheter inom det satsgrammatiska schemats ram.

Var vi placerar olika led hänger nämligen också samman med vad som är känt och nytt, vad som ska framhållas i sammanhanget och vad som ska vara bakgrundsinformation. Titta på några möjligheter att placera leden i meningen i tablå 3 på nästa sida.

TABLÅ 3. Positionsschema för huvudsatser.

FÖRFÄLT	MITTFÄLT			SLUTFÄLT			
fundament	finit verb	subj	advl/ pred	INFINIT VERB	PART	OBJ/SUBJ/ PRED	ADVL/ PRED
(24) Rymlingen	körde		trots allt			den stulna bilen	utan körkort med hög hastighet.
(25) Utan körkort	körde	rymlingen	trots allt			den stulna bilen	med hög hastighet.
(26) Trots allt	körde	rymlingen				den stulna bilen	utan körkort med hög hastighet.
(27) Den stulna bilen	körde	rymlingen	trots allt				utan körkort med hög hastighet.
(28) Med hög hastighet	körde	rymlingen				den stulna bilen	trots allt utan körkort.
(29) Rymlingen	körde		trots allt utan körkort			den stulna bilen	med hög hastighet.
(30) Utan körkort	körde	rymlingen	med hög hastighet trots allt			den stulna bilen.	

Även om en del av satserna i schemat kan kännas något konstiga utan sammanhang, visar exemplen i tablå 3 att det finns stora möjligheter att välja, trots att vissa positioner är låsta. Vilken blir skillnaden om ordföljden ändras? Titta på exemplen en gång till och tänk efter.

Först, sist eller mitten – tre möjligheter

I fundamentfältet placeras ofta led som på något sätt hänger ihop med det som är nämnt tidigare. Fundamentet uppfattas oftast som meningens samtalsämne, det man talar om. I textlingvistiskt perspektiv brukar man kalla fundamentet för **tema**. Resten av meningen berättar sedan något nytt om temat och "det nya" brukar

kallas **rema**. Att först anknyta till något känt är en god allmän pedagogisk princip som alltså ofta gäller också för ordföljden i våra meningar. I språksammanhang kallas denna princip **tema–rema-principen**.

När du slår sönder monument,
spar socklarna!
De kommer alltid till användning.
(S. Jerzy Lec)

Fundamentet, som endast innehåller ett satsled, anger alltså oftast något som är känt och satsens "samtalsämne". Slutfältet innehåller vanligen den nya viktiga informationen. Där finns den nödvändiga utfyllnaden till verben, dvs objekten och nödvändiga predikativ och adverbial, som genom placeringen i satsens slut kan få den nya informationen att nära hänga ihop med fortsättningen. Slutfältets kolumner är alltså de informationstunga kolumnerna med stora bokstäver.

I mittfältet finns information som inte passar på fundamentplatsen, men heller inte är avgörande för textens fortsättning. Här anges

- tid – genom den finita verbformen och obestämda tidsadverbial, t ex *nu, ofta, alltid*,
- negation – genom nekande adverbial, *inte, ej, icke*, och negerade objekt, t ex *Han hade **ingenting** sagt*.
- modalitet, dvs förhållandet till verkligheten, – genom modala hjälpverb och modala adverbial, t ex *Han **kan** komma; Han har **troligen** kommit*.
- koppling till sammanhanget
  - genom pronominella subjekt, *jag, du, han, hon*.
  - genom konjunktionella adverb, *alltså, också, ändå*.
  - genom pronominella adverb, *där, då, ingenstans*

Dessutom återfinns i mittfältet predikativ och adverbial som tilläggsled, t ex *De hade **förtjusta** stannat kvar; De hade **motvilligt** gått därifrån*. "advl/pred"-kolumnen mitten är alltså delvis en "stoppa-undan"-kolumn för sådant som i sammanhanget varken passar först eller sist.

Principerna ovan gäller för satser med fler led än subjekt och predikat. I en sats med endast subjekt och enkelt finit verb som predikat blir givetvis slutfältet tomt, t ex *Oscar leker*.

7.4. Ordföljd och textbyggnad

Möjligheterna att variera ordföljden kan användas då vi skriver. Vi kan välja vad vi placerar först, sist och i mitten, så att informationen flyter på ett sätt som är behagligt för läsaren.

7.4.1. Från det ena till det andra

Studera hur meningarna här är formulerade för att haka i varandra, hur den första meningens slut följs upp i nästa menings början:

- (31) Den minskade tillgången kommer tack vare nya metoder inte att påverka produktionen *inom de närmaste åren. I framtiden* kan det dock...
- (32) Den minskade tillgången kommer inte att påverka produktionen inom de närmaste åren *tack vare nya metoder. Den nya teknik* som utvecklats...
- (33) Den minskade tillgången kommer inom de närmaste åren tack vare nya metoder inte att påverka *produktionen. Denna* väntas nämligen åtminstone i fem år ligga kvar...

De två meningarna i de tre exemplen länkas ihop genom att det som är viktigast för fortsättningen, **remat**, introduceras sent i den första meningen och blir i nästa mening utgångspunkt, **tema**. På så sätt förbereds läsaren på nästa samtalsämne. Dessa meningar är exempel på vad som inom textlingvistik brukar kallas **temaprogression**, dvs ett led som först är rema övergår till att bli tema.

Detta är ett exempel på hur vi kan utnyttja ordföljden då vi bygger texter. Men det finns också andra sätt.

7.4.2. Upprepat tema

I stället för att göra en menings rema till nästa menings tema kan man ibland vilja fortsätta och berätta mer om samma tema. Då kan man antingen välja att upprepa samma ord eller använda andra ord som syftar på samma sak, t ex *Copperfield* → *David* → *Han* → *Den hungriga pojken* → *Pojken som hade sovit ute i tre dygn*. Genom att använda nya nominalfraser beskriver man samtidigt mer. Studera tema och rema, känt och nytt, i följande textavsnitt:

Fattigdom föder gerillan

I den en gång storslagna staden Ayacucho i den torraste och fattigaste delen av de

peruanska Anderna föddes gerillan Sendero Luminoso. Här råder undantagstillstånd sedan många år, här patrullerar militären bland gummor som säljer frukt och godis. Här finns inget hopp för ungdomen, en del börjar stjälja, andra går med i gerillan, något annat finns inte. Den maoistiska gerillan har fått ett allt starkare grepp om Perus befolkning.

(Ewa Thibaud ur *Dagens Nyheter* 2/8 1992.)

Allt går igen.
(A. Strindberg)

Avsnittet om gerillan inleds med ett långt fundament som är en tematisering av en plats som beskrivs utförligt (*I... Anderna*). Samma tema behålls sedan i flera satser (*Här*), s k **temaupprepning**, och situationen i Ayacucho preciseras ytterligare. Därefter utvecklas ungdomens hopplöshet i tre satser, och det nya temat (gerillan) är i den sista meningen mycket väl förberett.

All information i det långa fundamentet i den första meningen kan inte tänkas vara känd för särskilt många av läsarna. Men ibland kan kommunikationssituationen, rubriken eller sammanhanget medföra att också fundamentfältet görs informationsrikt. Det gäller framför allt i inledningsmeningar. I textexemplet är det utbyggda temat snarast en situationsbeskrivning i sig, och det bildar därför en lämplig utgångspunkt för fortsättningen. Det vanligaste är dock att informationen i fundamentet är förväntad på något sätt.

Också i nästa exempel behålls temat länge genom texten, och texten får klar s k högertyngd, dvs informationen kommer i positionsschemats slutfält. Uppställningen är gjord för att förtydliga textutdragets högertyngd.

Fundament	Finit	Advl	Obj/Subj/Pred
Elitidrotten	är	inte	någon naturlig fortsättning på käcka ungdomars lek i det gröna gräset.
Olympiaden	är	inte	ett tillfälle för världens ungdom att samlas i kamratlig samvaro och ädel tävlan där det viktiga inte är att segra utan att delta.
Elitidrotten	är	numera	en högspecialiserad del av det moderna industrisamhällets ständiga strävan efter att tänja gränserna för den mänskliga förmågan till det yttersta och motorn är konkurrensen.

(Anna Christensen ur *Dagens Nyheter* 12/8 1992.)

Här består meningarnas fundament av endast ett ord, medan slutet är mycket innehållsrika. Tema-remaprincipen "från känt till nytt" är tydlig. Temat är elitidrott och olympiad, vilket är förberett i den tidigare texten.

Ordföljden kan alltså utnyttjas på olika sätt för att bygga upp och utveckla informationen i en text. Antingen kan man välja att behålla och utveckla ett tema lite närmare eller att direkt gå vidare och låta temat bli tema i nästa mening.

7.5. Inte bara ordföljden

För att ytterligare belysa formens betydelse följer här en lek med "satsatomer" som kan kombineras på många olika sätt. Vad blir skillnaden? Är alla tänkbara?

"Satsatomer": *Sven var ensam. – Sven gick ut.*

- (34) Sven var ensam och gick ut.
- (35) Sven gick ut och var ensam.
- (36) Sven var ensam när han gick ut
- (37) När Sven var ensam gick han ut.
- (38) Sven gick ut när han var ensam.
- (39) När Sven gick ut var han ensam.
- (40) Sven som var ensam gick ut.
- (41) Sven som gick ut var ensam.
- (42) Sven gick ensam ut.
- (43) Sven gick ut ensam.

Dessa exempel visar att redan två mycket enkla "satsatomer" som *Sven var ensam* och *Sven gick ut* ger oss många uttrycksmöjligheter, eftersom de kan fogas samman på många olika sätt. Informationen kan presenteras i huvudsats eller bisats, först eller sist eller komprimerad i endast en sats. Det finns fler val än de som redovisas ovan, t ex med hjälp av andra konjunktioner (*men, för m fl*). Prova!

Hur vi uppfattar informationen i en text beror dock inte bara på ledens ordningsföljd. Valet av syntax kan också förtydliga, t ex passivsats, presenteringar och emfatiska omskrivningar, huvudsats / bisats samt attribut / predikativ.

7.5.1. Speciella konstruktioner

Våra möjligheter att vikta informationen är redan genom ordföljden stora, även om vi ytterst styrs av tvånget att genom positionen markera subjekt – objekt, huvudsats – bisats och påstående – fråga. Utöver ordföljden finns dessutom ett antal specialkonstruktioner som vi använder för att förtydliga informationsstrukturen, nämligen presenteringskonstruktioner, passivsatser, satsflätor, dubbelt satsled och emfatisk omskrivning. Dessa behandlas i tur och ordning nedan.

7.5.1.1. Vi presenterar – presenteringskonstruktioner

*Det var en afton
i början av maj.
(A. Strindberg)*

Ovan visas hur ordföljden utnyttjas på olika sätt för att bygga upp en god informationsstruktur, bl a genom att undvika ny information i början och i stället placera den nya informationen i satsslutet. Ibland behöver vi dock lite extra hjälp. Schemat för huvudsats, t ex i tablå 1 ovan, visar att normalplatsen för ett subjekt är plats 1 eller plats 3 i mittfältet. Men om subjektet refererar till något okänt placeras det i stället ofta i slutfältets mittkolumn (objektskolumnen) genom en **s k presenteringskonstruktion**, t ex

(44) *Det har kommit en ny läkare till avdelningen.*

*Det går en liklukt
genom människoliv.
(E. Tegnér)*

Presenteringskonstruktionen är en tillämpning av principen ”ny information på slutet” och inleder ofta en situationsbeskrivning, när det inte finns något känt att utgå från. På den första subjektsplatsen placeras ett betydelsetomt *det*, **ett formellt subjekt**, och det **egentliga subjektet** flyttas till slutfältets mittkolumn. Det kan vi bara göra när substantivet är något nytt eller okänt och därför har obestämd form (jämför **Det har kommit den nya läkaren*).

Denna konstruktion ger svenskan en extra möjlighet att följa principen att nytt bör komma sent i satsen, en princip som är vanlig i många språk. En annan möjlighet är att börja meningen med ett adverbial, t ex *På trappan låg en liten hundvalp*.

Att (44) faktiskt är någon form av ”presentering” stöds också av att det endast är ett begränsat antal relativt betydelsefattiga verb som kan ingå i dessa konstruktioner. Jämför följande mening: **Det operade en ny läkare på avdelningen idag*. Vanliga verb i presenteringskonstruktioner är *finns* och de intransitiva rörelseverben, t ex *sitter, ligger, står, hänger* och *kommer*.

Ett inledande formellt *det* finns också i en konstruktion där *det* är **ett förberedande subjekt** i satser som *Det är skönt att bada bastu*;

Det är så roligt att leva,
för då får en se
hur det går.
(J.A.G. Acke)

Det är roligt att han kommer. De egentliga subjekten, en infinitiv och en *att*-sats, återfinns i slutfältet, och satserna är temalösa med all information i slutfältet. Jämför satserna utan *det*: **Att bada bastu är skönt; Att han kommer är roligt.**

Att vi ofta bygger våra meningar med den tunga informationen på slutet och därför ofta får ett betydelseomt fundament har också visat sig i en undersökning av hur vi i svenskan inleder våra meningar. Det vanligaste sättet att börja i tidningstext var *Det är...* följt av *Det var...*, *Men det...* och *Det finns...*

7.5.1.2. Vi tematiserar – passivsatser, satsflätor och dubbelt satsled

Presenteringskonstruktionen har alltså till uppgift att presentera något nytt. En konstruktion som i stället hjälper oss att tematisera det led vi önskar är **passiven**, t ex

- (45) *Patienterna* behandlades med kärlek och omsorg.
- (46) *Presidenten* blev vald på osäkra grunder.

Genom att objekten lyfts fram som subjekt i en passivsats får texten en naturlig informationsstruktur. Trots det sägs det ofta att man bör skriva konkret med aktiva satser och undvika verb i passiv form. Men passiven kan ha en viktig funktion i många sammanhang. Den ger oss nämligen möjlighet att tematisera det vi vill tala om i stället för att ha ett för sammanhanget oviktigt subjekt i satsens inledning.

Vårt behov av tematiseringar leder ibland också till **satsflätor**, dvs vi lyfter information från en senare sats och placerar den som tema i meningens början, t ex

- (47) *Glad* tror jag inte att han var.
- (48) *Åka skidor* tycker han är roligt.
- (49) *Honom* är det troligt att du kommer att gilla.
- (50) *Vilken färg* tycker du är vackrast?
- (51) *I skogen* antog vi att man fick campa.
- (52) *I Paris* tror man att Mia mötte Per.

(47)–(50) torde idag vara acceptabla för alla svenskar, även om vi här har två satser flätade i varandra, så att ett led ur den efterföljande satsen lyfts fram i temaposition, t ex *Jag tror inte att han var glad* → *Glad tror jag inte att han var*. Men hur ställer sig läsaren till (51) och (52)? Sannolikt accepteras (51), men i (52) blir det underligt. Tror

man i Paris eller möttes de i Paris? Det finns alltså en gräns för när vi kan använda oss av satsflätorna. Oftast fungerar de dock bra och förtydligar kommunikationen, även om de länge bannlystes i allt skriftspråk och ofta varit orsak till rödmarkeringar i skoluppsatser.

Ytterligare en möjlighet att markera vad som är tema är s k **dubbelt satsled**, t ex

(53) Pelle, *honom* vill hon aldrig se igen;

(54) Svensson, *han* har mycket pengar, *han*.

(55) Om du vill, *så* går jag.

*Om du kliar mig på ryggen,
så kliar jag dig.
(tanken formulerad av Seneca)*

De två första exemplen med dubblerat objekt respektive subjekt hör talspråket till, medan den dubblerade konditionalsatsen i det tredje exemplet inte alltför sällan återfinns också i skrift. Detta *så* förs ofta till de onödiga småorden och stryks i uppsatsrättning, men *när* bisatsen är lång *då* (!) kan *så/då/där* vara markörer som gör övergången till nästa sats tydligare och ännu mer lyfter in bisatsens innehåll i huvudsatsen. Exemplet i texten några rader upp visar att dubblingen också kan gälla temporala satser, och den kan också uppträda efter rumsadverbial som *Där hon har sina barn, där har hon sitt hem*.

7.5.1.3. Vi fokuserar – emfatiska omskrivningar

En annan konstruktion med specialuppgift är s k **emfatisk utbrytning** eller omskrivning, t ex

(56) Det var Pelle som slog sönder fönstret.

I sammanhanget är här känt att någon har slagit sönder ett fönster, och konstruktionen fokuserar på Pelle som är den enda nya informationen. Konstruktionen kan formaliseras *Det var X som...*, och den kan utformas på många olika sätt, t ex *Vem var det som kastade stenen? Det var just köpa nya skor hon ville; Det var på henne han tänkte; Det var henne han tänkte på.*

Till sist en enkel illustration av några av de grammatiska konstruktioner som kan användas för att få en text att flyta. (a)–(c) nedan förutsätts ingå i en sammanhängande text även om de här är något utglesade för att rymma kommentarer under.

(57a)	<i>Det</i> presenterings- konstruktion	har begåtts passiv eftersom förövaren är okänd	<i>ett mord</i> i X-trakten obestämd form då mordet är okänt ny information till höger
(57b)	<i>Mordet</i> bestämd form eftersom det nu är känt	är ännu inte	<i>uppklarat...</i> predikativ för ny information
(57c)	<i>Det ouppklarade mordet</i> bestämd nominalfras med attribut för att tala om något som nu är känt	skrämmar	traktens befolkning. den nya informationen till höger

7.5.2. Huvudsatser viktiga

Läs följande fyra meningar noggrant, och fundera över deras budskap. Vilken är den viktigaste informationen i respektive mening?

*Huvudsaken är inte att segra
utan att kämpa väl.
(P. de Coubertin)*

- (58) Det amerikanskägda företaget Flextronic tillverkar med hjälp av flexibla anställda utan minussiffror kretskort till ABB.
- (59) Det amerikanskägda företaget, som med hjälp av flexibla anställda utan minussiffror tillverkar kretskort till ABB, heter Flextronic.
- (60) Det amerikanskägda företaget Flextronic, som har hjälp av flexibla anställda, tillverkar utan minussiffror kretskort till ABB.
- (61) Det amerikanskägda företaget Flextronic, som tillverkar kretskort till ABB, gör det utan minussiffror med hjälp av flexibla anställda.

Olika delar av informationen presenteras i (59)–(61) som relativsatser (*som*), och meningarna har olika slut. Det som placeras sist blir viktigt, och bisatserna blir bakgrundsinformation. Huvudsatsen är det egentliga påståendet, det som hävdas, och bisatserna träder tillbaka som bestämmningar till ett av substantiven i huvudsatsen.

Formuleringar som de i (44)–(61) sorterar alltså texten i det som är viktigt och oviktigt i sammanhanget. En text med enbart korta huvudsatser överlämnar åt läsaren att sortera och tolka budskapet enligt hennes/hans egen världsbild. Detta gör att läsning av en text med enbart korta huvudsatser är både arbetsam och riskfylld. Missförstånden kan bli många. Därför är det också begripligt att en text med en genomsnittlig meningslängd på 13 ord visat sig vara lättare att läsa än en text med genomsnittligt 9 ord/mening.

7.5.3. Attribut eller predikativ?

Avsnitten ovan visar hur ordföljden och bl a relativsatser kan användas för att vika informationen. Låt oss återvända till exemplen om Sven, *Sven var ensam.* – *Sven gick ut.* och studera dem lite närmare. Dessa två atomer kan bl a kombineras till

(62) Sven som var ensam gick ut. (63) Sven som gick ut var ensam.

Dessa exempel bekräftar resonemanget om ordföljd och möjligheten att minska informationsvärdet genom att placera ett led i en bisats. Informationen i relativsatserna får betydligt mindre vikt. I (62) blir genom bisatsen det viktiga att han gick ut och i (63) att han var ensam.

Men atomerna kan också bakas ihop i en huvudsats med *ensam* som attribut eller predikativ. Jämför exemplen nedan:

(64) Den ensamme Sven gick ut.

(65) Sven gick ensam ut.

(66) Sven gick ut ensam.

*Där kom jag glad och naken
mitt på dagen.
(E. Taube)*

Vilken blir skillnaden? Vilken information är den viktigaste i de tre exemplen? Jämför också *De berusade männen hade kommit hem klockan sex* i huvudsatsschema nedan. Attributet har här skrivits om till predikativ som fått olika placeringar i satsen. Hur förändras informationsstrukturen?

TABLA 4. Positionsschema för huvudsatser.

FÖRFÄLT	MITTFÄLT			SLUTFÄLT			
	fini verb	subj	advl/ pred	INFINIT VERB	PART	OBJ/SUBJ/ PRED	ADVL/ PRED
(67) <i>De berusade männen</i>	hade			kommit			hem klockan sex.
(68) <i>Männen</i>	hade		<i>berusade</i>	kommit			hem klockan sex.
(69) <i>Männen</i>	hade			kommit		<i>berusade</i>	hem klockan sex.
(70) <i>Männen</i>	hade			kommit			hem <i>berusade</i> klockan sex.
(71) <i>Männen</i>	hade			kommit			hem klockan sex <i>berusade</i> .
(72) <i>Berusade</i>	hade	männen		kommit			hem klockan sex.

En kvinna som slår sin man
håller sig frisk och rörlig.
(Polskt ordspråk)

Meningarna i schemat innehåller samma betydelseenheter, men enheterna är olika viktade i informationsstrukturen. Attributet i *De berusade männen* bildar en enhet med substantivet och innehåller i en bestämd nominalfras oftast information som är förväntad eller redan känd i sammanhanget. Också i obestämda nominalfraser har attributens betydelse normalt lägre informationsvärde än vad de skulle ha om de presenterades som predikativ som i (68)–(72).

Predikativen lyfter alltså fram egenskapen eller tillståndet mer i "rampljuset". De placeras ofta i slutfältet, även om de också kan stoppas undan som bakgrundsinformation i mittfältet.

För att testa vad som är nödvändiga predikativ kan man studera ordföljden i sammansatt tempus eller i bisats. Jämför exemplen nedan

(73a) Per hade varit *vaken* hela natten. –

(73b) * Per hade *vaken* varit hela natten.

(74a) Per hade legat *vaken* hela natten. –

(74b) * Per hade *vaken* legat hela natten.

(75a) Per hade suttit *nöjd* hela dagen. –

(75b) ? Per hade *nöjd* suttit hela dagen.

(76a) Sedan hade han *glad* gått hem. –

(76b) ? Sedan hade han gått *glad* hem.

Ingen dansar nykter.
(Cicero)

(73a)–(75a) visar att nödvändiga predikativ placeras i slutfältet. Motsvarande b-satser är inte acceptabla. I (76) blir situationen mera tveksam. a-satsen är sannolikt acceptabel i de flesta sammanhang, medan (76b) är beroende av kontexten. Om *glad* är mycket viktig information i sammanhanget, kan det placeras som i (76b) och *glad* kan då t o m placeras allra sist, *Sedan hade han gått hem glad*. Detta blir då jämförbart med (71) i schemat ovan. Predikativet får i den positionen extra tyngd i informationsstrukturen. Detta gäller också predikativet på fundamentplatsen i (72) i positionsschemat ovan. I dessa positioner kallas predikativen ibland predikativa attribut, fria attribut eller predikativfraser.

Attributen är sekundära satsled och beskriver substantiv inom nominalfraser, medan predikativen som primära satsled beskriver nominalfraser. Detta gör att dessa konstruktioner har olika informationsvärde och olika effekt. Predikativen meddelar något nytt, medan en konstruktion med attribut framställer informationen som förväntad och ibland t o m mer eller mindre etablerad (jfr *svarta börsen*). Beskrivningar i form av attribut som är placerade i bestämda nomi-

nalfraser kan användas i t ex propaganda för att övertyga att vissa förhållanden är ovedersägliga och/eller redan föreligger, t ex *statens välbehövliga sparande, den farliga kärnkraften / den rena kärnkraften, den flexibla människan, den nya ekonomin.*

7.5.4. Utbyggda fraser

För att lyfta fram strukturen är många av exemplen i boken här ofta löjligt korta och enkla. Men givetvis fungerar resonemangen på samma sätt, även om leden är långa utbyggda fraser. Ett subjekt är ett subjekt vare sig det är ett eller femton ord, men det brukar vara lättare att se strukturen, om det inte finns alltför många ord som skymmer sikten.

Redan avsnittet om fraser (6.1 ovan) visar hur vi kan göra informationen fylligare genom att bygga ut olika satsled till längre fraser. Även om det blir trångt i kolumnerna, följer här några exempel där leden är långa fraser eller satser. Men schemat visar tydligt att principerna är desamma som vid enkla ord.

Jämför mängden och typen av information i de olika kolumnerna i schemat nedan.

TABLA 5. Positionsschema för huvudsatser.

FÖRFÄLT	MITTFÄLT			SLUTFÄLT			
	finit verb	subj	advl/ pred	INFINIT VERB	PART	OBJ/SUBJ/ PRED	ADVL/ PRED
(77) Väl framme vid det efterlängtrade målet	intog	de	efter den strapatsrika dagen med många mödosamma motgångar			en utsökt måltid med 14 olika rätter	innan de kröp ner i ett hett och välgörande bad.
(78) I den gamla huvudstaden med alla de trånga gränderna	hade	det	en gång	legat		en vacker jonisk katedral av vit marmor.	
(79) När valutakriserna kommit som en följd av de spekulativa bubblorna	har	IMF		uppmuntrat		en depressiv politik	genom att kräva snabba budgetöverskott av krisländerna i Asien.

Exemplen i schemat visar att de kolumner som fylls är kolumn 1, 4, 7 och 8, dvs fundamentfältet, mittfältets advl/pred-kolumn, kolumnen för objekt eller egentliga subjekt samt den sista kolumnen för bl a tilläggsadverbial. Detta stämmer väl med vad som konstateras ovan i samband med tema–rema-principen. De långa leden utgörs också som förväntat av prepositionsfraser eller bisatser, vilka ger rika möjligheter att bygga ut olika led.

7.6. Formen ger innehållet

Grammatiken handlar om ordens roll i frasen och frasers roll i sat-sen, och detta kapitel visar att också ordföljden har stor betydelse såväl grammatiskt som informationsstrukturellt. Dels pekar den grammatiskt ut subjekt/objekt, huvudsats/bisats och påstående/fråga, dels lyfter den fram budskapets informationsstruktur, dvs budskapets olika delar som känd eller ny, viktig eller oviktig infor-mation. Ytterst är det alltså ordföljden som gör våra budskap begrip-liga i svenskan.

Men ledens informationsvärde påverkas också av typen av kon-struktion, t ex substantivens bestämda/obestämda form, attribut/predikativ och huvudsats/bisats, presenteringar, emfatiska omskriv-ningar och passivsatser. Genom olika formuleringar kan vi också tunna ut eller koncentrera innehållet och placera vissa delar av infor-mationen i stark belysning och annan som bakgrund.

Även om vi sällan funderar över vad vi gör när vi talar eller skri-ver, gör vi således omedvetet en mängd val. Och trots alla gramma-tiska regler är friheten stor, så stor att den ibland blir författarens dilemma. Vilket val är det rätta?

DOCK:

*Envar skapar själv
den bok han läser.*

(R.R. Eklund)

Referenser och litteratur

HÄR FÖLJER ETT URVAL av litteratur som mer eller mindre direkt anknyter till bokens innehåll. Förteckningen är långt ifrån fullständig, men förhoppningsvis kan den vara en början för den som vill veta mera om något som finns upptaget i boken. För en fullständig förteckning över grammatisk litteratur hänvisas till det första bandet av Svenska Akademiens grammatik (1999).

- Adelswärd, Viveka (1991), *Prat skvaller och gräl och annat vi gör när vi samtalar*. Helsingborg: Brombergs.
- Althoff, Johan (1999), *DET MESTÄ ÄR OSAGT. En bok om språkets uttrycksmöjligheter*. Alfabetabokförlag AB.
- Allwood, Jens/Andersson, Lars-Gunnar (1989), *Semantik*. Guling 1. Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet.
- Andersson, Lars-Gunnar (1985), *Fult språk*. Stockholm: Carlssons.
- Andersson, Lars-Gunnar (1987), *Språktypologi och språksläktskap*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Anward, Jan/Linell, Per (1976), Om lexikaliserade fraser. I: *Nysvenska studier* 55–56.
- Bannert, Robert (1990), *På väg mot svenskt uttal*. Lund: Studentlitteratur.
- Beckman, Natanael (1904), *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm.
- Chomsky, Noam (1975), *Syntaktiska strukturer*. Lund.
- (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.
- Danielsson, Tage (1975), *Bokboken*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Diederichsen, Paul (1939), *Elementaer dansk grammatik*. 3. Udgave. Kobenhavn.
- Ekeröth, Lars-Johan (1995), *Ordföljd, tempus och bestämdhet*. Lund: Gleerups.
- Enkvist, Nils Erik (1979), Om fokusmarkering: en begreppsutredning för litteraturvänner. I: *Pegas och snöbollskrig*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut, nr 8.
- Firbas, Jan (1964), *On defining the theme in functional sentence analysis*. Travaux Linguistiques de Prague 1.
- Från rondell till gräddfil. Nya ord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Svenska Språknämnden. Esselte 1988.
- Halliday, M. A. K. (1985), *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Hammarberg, Björn/Viberg, Åke (1979), *Platshållartvånget, ett syntaktiskt problem i svenskan för invandrarare*. Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik, SSM report .
- Hayakawa, S.I. (1970), *Vårt språk och vår värld*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Hellberg, Staffan (1984), Satsens subjekt och textens. I: *Nysvenska studier* 64.
- Hellspång, Lennart (1992), *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Hellspång, Lennart/Ledin, Per (1997), *Vägar genom texten. Handbok i textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Hene, Birgitta (1990), Barns ordförklaringar–och ordböckers. *Svenskars beskrivning*, 17. Åbo
- Jespersen, Otto (1924), *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin LTD.

Grammatiken bär du alltid med dig!

FUNKTIONELL SVENSK GRAMMATIK vänder sig till dig som vill att grammatikstudier förutom kategorisering och etikettering också ska innebära **upptäckarglädje**, **reflexion** och **diskussion**. Varför säger man *ni*? Hur förändras betydelsen om man i stället säger *si*? Hur man väljer att formulera ett innehåll har betydelse för hur det uppfattas, och den grammatiska formen är viktig för att ett budskap ska få exakt det innehåll man vill överföra.

Boken lotsar dig med hjälp av färska textexempel genom vårt språk och lär dig uppmärksamma din inre grammatik. Innehållet, som är tydligt strukturerat och lätt att hitta i, ger grundläggande kunskaper om svenskan på de olika nivåerna:

ordsemantik

akustisk fonetik och fonologi

morfologi (om ordbildning, ordklasserna och deras former och användning)

syntax (om fraser, satsled och satser)

textbyggnad (om positionsgrammatik och ordföljd)

FUNKTIONELL SVENSK GRAMMATIK är framför allt avsedd att användas som första eller enda grammatik på högskolan, men den är till glädje för alla som är nyfikna på när och varför vi använder svenskans olika grammatiska möjligheter. Som jämförelse finns hänvisningar till SAG.

Till boken finns en självinstruerande övningsbok med facit. Beställningsnummer 47-05055-1.

MARIA BOLANDER är docent i nordiska språk. Hon har bedrivit forskning inom grammatik, barnboksspråk och andraspråksinlärning och varit verksam vid Umeå och Stockholms universitet, Minnesota University i USA och Tokai University i Japan.

LIBER

SAMBINDNINGEN
890 12 32 7496 DB

© Bibliotek AB

Best nr 47-05054-3
Tryck nr 47-05054-3

9 789147 050543